

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

Ieva Juozapavičiūtė
Studijų programos *Lietuvių kalbotyra*
II kurso studentė

SĄVOKŲ IDEOLOGINĖS TRAKTUOTĖS KITIMAS
DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO
LEIDIMUOSE
Baigiamasis magistro darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Regina Kvašytė

Šiauliai, 2012

Turinys

ĮVADAS	4
LEKSIKOS RAIDOS KRYPTYS	6
1. Naujų žodžių atsiradimas	7
2. Žodžių pasitraukimas į pasyviają leksiką	9
3. Reikšmių kitimas	11
RUSŲ KALBOS IR DVIKALBYSTĖS POVEIKIS LEKSIKOS RAIDAI.....	12
<i>DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO LEIDIMŲ LEKSIKOS LYGINIMAS</i>	14
1. Sovietinis sąvokų pavadinimų traktavimas.....	17
1. 1. Politinės sąvokos	17
1. 2. Kultūrinės sąvokos	24
1. 3. Socialinės sąvokos.....	28
1. 4. Ekonominės sąvokos	30
1. 5. Etninės sąvokos	36
1. 6. Teisinės sąvokos.....	37
1. 7. Religinės sąvokos	39
1. 8. Karinės sąvokos.....	41
1. 9. Kitos sąvokos	43
2. Istorinių ir etnografinių sąvokų pavadinimų traktavimas	46
2. 1. Socialinės sąvokos.....	47
2. 2. Kultūrinės sąvokos	50
2. 3. Buitinės sąvokos.....	52
2. 4. Administracinio skirstymo sąvokos	53
2. 5. Ekonominės sąvokos	54
2. 6. Karinės sąvokos.....	54
2. 7. Matavimo vienetų sąvokos.....	55

2. 8. Politinės ir teisinės sąvokos.....	55
2. 9. Kitos sąvokos	56
IŠVADOS.....	58
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	60
MAGISTRO DARBO SANTRAUKA.....	Klaida! Žymelė neapibrėžta.
PRIEDAI	Klaida! Žymelė neapibrėžta.

IVADAS

Žodynas yra greičiausiai besikeičiantis kalbos lygmuo, nes žodžiai labiausiai priklauso nuo juos vartojančios visuomenės gyvenimo sąlygų ir poreikių. Prancūzų leksikologo Aino Niklas-Salminen'o teigimu, „kol bus žmonių, besinaudojančių kalba, tol ji nepaliaujamai keisis. Kadangi gyvenimas niekuomet nesustoja, nauji žodžiai yra visuomet būtini, norint išreikšti atsirandančias permainas: mokslinius atradimus, pramonės progresą, visuomeninio gyvenimo pokyčius ir t. t.“ (cit. iš Melnikienė 2009, 79). Tačiau naujų žodžių atsiradimas nėra vienintelis procesas, vykstantis leksikos posistemyje – kinta taip pat atskirų žodžių reikšmės ar jų atspalviai, pasenę žodžiai nyksta, pereina į pasyviają vartoseną. Pagrindiniai veiksniai, darantys minėtą įtaką kalbai, yra tautos istorija, socialinių ir politinių santykių raida, kultūros ir mokslo raida ir pan.

Magistro darbą *Sąvokų ideologinės traktuotės kitimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ leidimuose* paskatino rašyti noras sužinoti, ar ir kaip pakito lietuvių kalbos leksika, pasikeitus politinei ir ekonominei santvarkoms, kaip jos kitimą veikė ideologija. Iš graikų kalbos kilęs žodis *ideologija* (gr. *idea* – sąvoka + *-logija*) reiškia ‘tam tikram visuomenės sluoksniui, grupei, tam tikrai politikos, ekonomikos, meno kryptims, srovei būdinga idėjų arba pažiūrų į pasaulį visuma’ (TŽŽ 2003, 310), o iš jo padarytas būdvardis *ideologinis*, vartojamas junginyje *ideologinė traktuotė* (plg. *traktuotė* iš veiksmažodžio *traktuoti* [lot. *tractare* – samprotauti] ‘turėti požiūrį į ką nors, savaip aiškinti, svarstyti kokią nors temą, problemą, kieno nors poelgį’ (TŽŽ 2003, 750).

Dažniausiai kreipiamas dėmesys į naujų žodžių patekimą į kalbą, jų plitimą, vartoseną ir pan. Šiame darbe tai tik vienas iš aspektų. Ne mažiau svarbu pasižiūrėti, kaip tam tikri žodžiai – tarp jų ir naujai atsiradę – aiškinami, nes galima daryti prielaidą, kad nuo visuomenės gyvenimo sąlygų turėtų priklausyti požiūris į žodžių reikšmes. Tai geriausiai atsispindi leksikografijos šaltiniuose, kur fiksuota tam tikro laikotarpio tautos kalbos leksika. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* kaip tik yra šaltinis, įtvirtinantis žodyno leidimo metu gyvavusias nuostatas ir žodžių reikšmes, todėl jis ir pasirinktas tirti. Šis žodynas pradėtas leisti 1954 m., o iki 2000 m. pasirodė 4 poligrafiniai leidimai, po to dar atitinkamai 2003 ir 2006 m., elektroninės žodyno versijos (internete adresu <http://dz.lki.lt> prieinamas *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Kompaktinė plokštelė / redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011). Kai kurie žodyno leidimai pasirodė be pakeitimų (plg. 1993 m. ir 2000 m.), o kiti buvo pataisyti ir papildyti. Todėl tyrimo **šaltiniu** pasirinkti pirmasis ir paskutinis poligrafinis (popierinis) kevirtasis *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimai (toliau atitinkamai DŽ₁ ir DŽ₄). Atspirties taškas nagrinėjant pasirinktą temą – antraštiniai žodžiai ir juos apibūdinančios pažymos, Pirmiausia dėmesys kreiptas į

žodynuose DŽ₁ ir DŽ₄, vartotas pažymas *burž.* [žodis, vartojamas buržuazinės santvarkos reiškiniams žymėti (tik DŽ₁)], *užs.* [žodis, vartojamas užsienio gyvenimo reiškiniams žymėti], *istor.* [istorinis], *psn.* [pasenęs žodis], taip pat į specialiąsias pažymas *polit.* [politinis terminas], *ekon.* [ekonomika], *teis.* [teisės terminas], *kar.* [karo terminas] ir pan. Kai kuriais atvejais reikšmės lyginamos su kitais žodynais, išleistais atitinkamai panašiais metais kaip ir nagrinėjamieji žodynai. Vis dėlto ne mažiau svarbūs yra visuomeninio gyvenimo pokyčius atspindinčių žodžių apibrėžimai, nes būtent jie leksikografijos šaltinyje atskleidžia ideologinį vertinimą, ideologiškai nuspalvintą požiūrį į realijas ar reiškinius.

Darbo **tikslas** – aptarti visuomenės socialinio gyvenimo pokyčių atspindžius, remiantis žodžių apibrėžimais *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pirmame (DŽ₁) ir ketvirtame (DŽ₄) leidimuose.

Šiam tikslui įgyvendinti keliami tokie **uždaviniai**:

1. surinkti visuomenės socialinio gyvenimo pokyčius atskleidžiančius žodžius iš DŽ₁ ir DŽ₄;
2. suklasifikuoti pagal semantiką, išnagrinėti ir parašyti ideologiškai pakitusią leksiką;
3. išsiaiškinti, kokie žodžiai įgavo naujų reikšmių ar jas prarado;
4. pagal galimybes palyginti su kalbamosios leksikos apibrėžimais kituose žodynuose.

Darbo **objektas** – žodžiai, pavadinantys sąvokas, kurių apibrėžimai *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose išsiskiria ideologine traktuote.

Darbas atliktas gretinamuoju, aprašomuoju analitiniu ir skaičiavimo **metodais**.

Magistro darbo tema skaitytas pranešimas Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto studentų mokslinių darbų konferencijoje *Studentų darbai–2012*, skirtoje Mykolo Biržiškos 130-osioms gimimo metinėms. Išspausdintos tezės:

Ieva Juozapavičiūtė. Sovietinių realijų pavadinimai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. *Studentų darbai-2012*. XVI studentų ir magistrantų mokslinės konferencijos programa ir tezės. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012 m. balandžio 12 d. [žr. priedą].

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, kur aptariama darbo tema, objektas, tikslas ir uždaviniai, nurodomi tyrimo metodai, struktūra, referuojamoji dalis, kur aptiriamos leksikos raidos kryptys, tiriamoji dalis, kur nagrinėjami semantiškai suklasifikuoti iš žodynų surinkti žodžiai, ir išvados. Taip pat pateikiamas literatūros ir šaltinių sąrašas, o priede – darbe nagrinėtų žodžių ir jų apibrėžimų abėcėlinis žodynas.

LEKSIKOS RAIDOS KRYPTYS

Kalbos sistema nuolat keičiasi, o šiame vyksme galima išskirti tris pagrindinius procesus, kurie būdingi visoms kalbos sistemos dalims: „1) naujų raiškos priemonių kūryba; 2) senų raiškos priemonių nykimas ir 3) tam tikrų raiškos priemonių transformacija. Įvairiomis epochomis gali būti skirtingas šių procesų intensyvumo laipsnis. Ypač suintensyvėja tokie procesai tuomet, kai tautos gyvenime vyksta plataus masto ekonominiai, politiniai ar kultūriniai pokyčiai (pvz., politinės santvarkos pasikeitimas, tautos okupacija, raštijos atsiradimas)“ (Palionis 1999, 28).

Nors tam tikrus pokyčius patiria visos kalbos sistemos dalys (posistemiai), greičiausiai kinta leksika. Paspirtėjusi visuomenės raida, naujų realijų atsiradimas, o kitų išnykimas iškart atsispindi kalboje (Miliūtė 2006, 80), tad „leksikos sudėtis kinta dviem kryptim, pirma ji nuolat pasipildo naujais žodžiais, t. y. vyksta leksikos pasipildymo, turtėjimo procesas, antra, iš vartosenos pasitraukia pasenę, nereikalingi žodžiai, t. y. vyksta žodžių nykimo ir mirimo procesas. Dėl šių nenutrūkstamų vyksmų leksikos sudėtyje vienu metu egzistuoja du žodžių sluoksniai: aktyvioji ir pasyvioji leksika“ (Jakaitienė 2005, 249). „Leksikoje – toje kaitliausioje kalbos sistemos dalyje – akivaizdžiausiai galima matyti, kaip vieni žodžiai nyksta iš vartosenos, o jų vietoj atsiranda nauji, anksčiau nevertoti (pvz., dabar traukiasi iš lietuvių kalbos dar visai neseniai sovietmečiu vartoti *kolūkis, kolūkietis* ir plinta anksčiau egzistavę *bendrovė, ūkininkas*; pastarasis išstumia ir *valstietį*)“ (Palionis 1999, 29). Tačiau remiantis tuo, kas buvo pasakyta apie kalbos sistemos raidą, akivaizdu, kad šis procesas nevyksta tik dviem kryptimis. Leksikoje taip pat būtina atkreipti dėmesį ir į trečiąjį procesą, t. y. raiškos priemonių transformaciją. Leksikologė Janina Barauskaitė teigia, kad kaskart pasikeitus socialinei aplinkai sudaromi nauji žodžiai, o senieji įgauna kitų reikšmių. Tokiu atveju plečiasi žodžių semantinė apimtis. Priešingas procesas įvyksta, kai nauji žodžiai į pasyviają vartoseną išstumia senuosius, kai kuriais atvejais į pasyviają vartoseną pasitraukia ne visas žodis, o tik viena ar kelios jo reikšmės – siaurėja žodžių reikšmės apimtis (Barauskaitė 1980, 22). Taigi panašiai kaip kalbant apie kalbos sistemos kitimus ir leksikoje išskiriami trys leksikos raidos procesai:

- 1) *naujų žodžių atsiradimas;*
- 2) *žodžių pasitraukimas į pasyviają leksiką;*
- 3) *reikšmių kitimas.*

Su žodžių (dažniausia istorizmų) atsiradimu ir jų pasitraukimu į pasyviają leksiką susiję ir tokie procesai kaip aktualizacija ir deaktualizacija, kurie atspindi šiuolaikinės leksikos kitimo tendencijas. „Aktualizuotajai leksikai priskiriami žodžiai, lig šiol egzistavę kalboje kaip neaktualūs,

tačiau pastaruoju metu sugrįžtantys (ar sugrįžę) į aktyviają leksiką ir žymintys šiandien vėl reikšmingas realijas <...> Deaktualizacija – priešingas reiškinys aktualizacijai. Terminu *deaktualizacija* nusakomas kalbos elementų pasitraukimas iš aktyviosios leksikos, jų pa(si)darymas nebesvarbiais, nebeaktualiais“ (Vilkaitė 2004, 89) (apie aktualizacijos procesą latvių kalboje plačiau dar žr. Kvašite 2003).

Kalbant apie reikšmių pokyčius reikėtų atsižvelgti, kad jos taip pat gali keistis skirtingai. „Naujų žodžio reikšmių dažniausiai atsiranda perkeliant vieno dalyko pavadinimą kitam. Tokių perkėlimų priežastys pačios įvairiausios: vienais atvejais prireikia pavadinimo naujai sąvokai; kitais – pasikeičia jau pavadinto dalyko ypatybės ar funkcijos, trečiais – keičiasi žodžio vartojimo sfera“ (Jakaitienė 2010, 212). Dėl visuomeninio gyvenimo poveikio žodžio reikšmė gali susiaurėti arba prasiplėsti (apie reikšmės siaurėjimą ir plėtėjimą plačiau žr. Jakaitienė 2010, 212–214).

1. Naujų žodžių atsiradimas

Sovietmečiu viena iš DŽ leidimo priežasčių ir buvo atspindėti naują socialistinį gyvenimą, todėl leksikos praturtėjimas sovietmečiu buvo labai akivaizdus. Su nauja ekonomine santvarka prisireikė nemažai naujų žodžių. Tais laikais naujovėms pavadinti buvo imami žodžiai iš rusų kalbos (t. y. įvairūs rusizmai [plg. *rusicizmas*, *rusybė*, *rusizmas* ‘iš rusų kalbos kilęs, pasiskolintas ar išsiverstas žodis, posakis ar kuri kita kalbos ypatybė: *GOST’as* (plg. rusų *ГОСТ*), *narodnikas* (plg. *народник*), *praporščikas* (plg. *прапорщик*), *vidury baltos dienos* (plg. *среди белого дня*)’ (KTŽ 1990, 174)], hibridai, barbarizmai [plg. ‘iš kitų kalbų pasiskolintas žodis ar posakis, akivaizdžiai prieštaraujantis savos kalbos normoms (paprastai turintis tinkamų savų atitikmenų): <...> iš rusų kalbos *samagonas* (= *naminė*), *nakleika* (= *lipdukas*), *nariadas* (= *paskyrà*)’ (KTŽ 1990, 35)], pasitelkti priešdėliniai, sangražiniai ir priesaginiai darybos būdai, nusižiūrėti iš rusų kalbos). Šis procesas buvo komunistų partijos siekiamos dvikalbystės ir rusifikavimo padarinys. Taip buvo siekiama padaryti lietuvių kalbą kuo panašesnę į rusų, stengiantis kuo greičiau lietuvių kalbą išstumti iš vartosenos ir įteigti, kad rusų kalba – vienintelė, perspektyvi tarybinės nacijos kalba. „Lietuvą sovietinant, plečiant pramonę ir specializuojant gamybą, sukurta daug naujų ir būtinų terminų. Rusų pavyzdžiu naujadarai, daugiausia vertiniai, daromi hibridiniu būdu, pavyzdžiui, *aerouostas*, *aeroportas*, *kontrsmūgis*“ (Salys 1985, 218 p.). „Didžioji leksikos inovacijų dalis – įvairūs politikos, mokslo, technikos, pramonės, žemės ūkio ir kt. sričių terminai. Vieni jų tokie kaip *kolchozas*, *kompartija*, *sovietas*, *autokranas*, *buldozeris*, *ekskavatorius*, *kosmonautas*, *reaktorius*, *turbogeneratorius* ir kt., buvo perimti iš rusų kalbos. Tai skolintiniai neologizmai. O

kiti – tokių daugiausia, – pagal rusų kalbos modelius naujai sudaryti žodžiai arba verstiniai naujadarai, pavyzdžiui, *antkainis, antstatas, apiprekinti, išpuolis, pravaikšta, savikritika, taikus sambūvis, ūkiskaita, viršplaninis* ir kt.“ (Palionis 1995, 320).

Dalis iš rusų kalbos pasiskolintų žodžių laikytini sovietinio gyvenimo realijomis. Tokie sovietmečiu į lietuvių kalbą (ir į kitas kalbas taip pat) patekę žodžiai vadinami terminu *sovietizmas* arba *sovietybė* ‘tarybinio gyvenimo reiškinius ir sąvokas žymintis žodis, žodžių junginys ar posakis: *čekistas, kolūkis, komunistinio darbo spartuolis, socialistinis lenktyniavimas, stachanovininkas*’ (KTŽ 1990, 189).

Zigmas Zinkevičius teigia, kad lietuvių kalbos leksika kito sparčiai, tą pokytį galima pamatyti jau palyginus DŽ₁ ir antrojo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DŽ₂) leidimus. Išskiriamos tokios kategorijos, kuriose įsigalėjo sovietizmai:

- 1) pakitęs gyvenimas, įvairios institucijos (*draugovė, penkmetis, visasajunginis* ir pan.);
- 2) svetima ideologija (*klasinis, pogrindis, savieiga, savikritika* ir pan.);
- 3) kitokie santykiai (*antproduktis, plano viršijimas, socialistinio darbo pirmūnas, spartuolis* ir pan.);
- 4) žemės ūkio pertvarkymas ir kolektyvizacija (*darbadienis, gyvenvietė, kolūkis, paruošos* ir pan.);
- 5) nelietuviškas švietimas ir kultūrinis darbas (*antramečiauti, klubas-skaitykla, septynmetė mokykla, saviveikla* ir pan.);
- 6) įvairūs kiti nauji reiškiniai (*nedarbingumo lapelis, statybvietė, visureigis, žemietija* ir pan.) (Zinkevičius 1994, 207).

Tokia naujai atsiradusi leksika turėjo būti užfiksuota DŽ₁ ir įtvirtinti naująjį socialistinės visuomenės mąstymo pagrindą, nes komunistų partijos liepiami kalbininkai turėjo teigti, kad tik sovietmečiu lietuvių kalbai atsivėrė naujos galimybės plėstis, tobulėti, o iki tol, „buržuazijos valdymo laikotarpyje bendras ekonominis ir kultūrinis krašto atsilikimas, plačiųjų darbo masių skurdas ir kitos nepalankios fašistinio režimo aplinkybės kliudė bendrai literatūrinei kalbai tvirtai įsigalėti masėse, kurios ir toliau buvo priverstos naudotis tarmine šnekamąja kalba. Lietuviškoji buržuazija, dėdamasi lietuvių kultūros gynėja, iš tikrųjų buvo abejinga gimtosios kalbos reikalams ir maža tekreipė dėmesio į literatūrinės kalbos reikalus“ (Kruopas 1998, 22). Žinant istorines aplinkybes, galima teigti, kad tai buvo puikiausios politinės propagandos pavyzdys, nes tarpukariu Lietuvoje lietuvių kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas, ji buvo prestižinė, pradėti išsamesni kalbotyros tyrimai, įkurtas Lietuvių kalbos institutas (1939 m.) ir pan. Okupavus Lietuvą viso to nebeliko, rusų kalba buvo peršama kaip vienintelė įmanoma ir tautų draugystei būtina. DŽ₄ dalis leksikos, atsiradusios sovietmečiu, pereina į pasyviąją leksiką. „Pasikeitus santvarkai, pasikeitė ir

žodynas. Jau nuo trečio leidimo aiškiai atsiribojama nuo ankstesniuose leidimuose kalbininkams primestos ideologijos ir teigiama, kad „norminamasis filologinis bendrasis kalbos žodynas – ne politikos ar kurios kitos srities vadovėlis. Jame reikia ieškoti kalbinės informacijos apie pateikiamus žodžius“. Kalbininkai apsisprendė DŽ kuo labiau apvalyti nuo politinių aktualijų“ (Balašaitis 2008, 123).

Pasikeitus santvarkai, t. y. atkūrus nepriklausomybę, į lietuvių kalbą ateina ir nauji žodžiai. Dalis naujųjų sąvokų pavadinimų – aktualizuojami senieji pavadinimai. „Iš tarpukario Lietuvos į mūsų kalbą atėjo ir administracinių terminų: *savivaldybė, apskritis, departamentas*. Tuo metu vienas žymiausių JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjų Vytautas Andrius Graičiūnas, dirbęs užsienio valstybėse valdymo konsultantu, pasiūlė terminą *vadyba* (sovietmečiu terminas buvo nevartojamas ir užmirštas, o jo vietą vėliau bandė užimti *menedžmentas*)“ (Akelaitis ir kt. 2009, 31).

Lietuvių kalbos institute kuriamame *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*¹ teigiama, kad „lietuvių kalba atspindi politinius, ekonominius, socialinius, kultūrinius visuomenės gyvenimo pokyčius daugiatautėje ir daugiakalbėje globalizacijos aplinkoje, todėl vartosenoje kasdien atsiranda naujų žodžių, įvardijančių naujas realijas, reiškiančių naujas sąvokas“. Taip pat pabrėžiama, kad žodynuose ne visada įmanoma užfiksuoti vartosenoje greitai įvykstančių procesų, todėl net naujausiuose leksikografijos darbuose negalima rasti daugelio neseniai atsiradusių ar jau įsitvirtinusių žodžių.

2. Žodžių pasitraukimas į pasyviają leksiką

Priešingas procesas vyko sovietmečiu su kapitalistinei santvarkai būdingais žodžiais – jie traukėsi į pasyviają vartoseną, t. y. vyko jų deaktualizacija. „Iš rašomosios kalbos normų sistemos šiais dešimtmečiais [sovietmečiu] ėmė trauktis žodžiai, susiję su feodالية ir buržuazine santvarka bei buitimi (jie, kaip istorizmai, kartais dar pavartojami, bet labai retai – kalbant apie praeitį arba apie dabartinių buržuazinių valstybių gyvenimą)“ (Palionis 1989, 46). Įvairūs šaltiniai, kur randama informacijos apie šią leksikos raidos kryptį, išskiria vis kitokius žodžius kalbamajam procesui iliustruoti, tačiau vieningai sutariama, kad būtent visuomeninio ir politinio gyvenimo pokyčiai turėjo įtakos. „Į pasyviają atsargą perėjo žodžiai, susiję su senąja buržuazine santvarka ir ideologija (*ponas, policininkas, viršaitis*)“ (Kruopas 1998, 24). „Pirmiausia šis procesas palietė su ankstesne valstybine santvarka susijusius žodžius, tokius kaip *antstolis, burmistras, departamentas, kapelionas, litas, nuovada, vekselis* ir pan. Vėliau į pasyviają vartoseną perėjo ir *apskritis, gimnazija, palūkanos, seniūnija, ūkininkas, valdininkas, valsčius, viršaitis* ir kt. Istorizmais virto ir

¹ Prieiga internete <http://naujazodziai.lki.lt/article/1/>

aukštintis, dūminė pirkia, naginės, žagrė, kurie jau ir anksčiau, keičiantis žmonių buičiai, buvo pradėję nykti iš kasdieninės vartosenos“ (Palionis 1995, 321). Tokių ir panašių teiginių su pavyzdžiais gausu sovietmečiu rašytuose moksliniuose straipsniuose.

Z. Zinkevičius išskiria tokias sovietmečiu ilgainiui istorizmais virtusių žodžių grupes:

- 1) skirstymo vienetų pavadinimai (*apskritis, bažnytkaimis, parapija* ir pan.);
  - 2) senųjų įstaigų ir institucijų pavadinimai (*seimas, apskrities ligoninė, darbo birža* ir pan.);
  - 3) pareigų įvardijimas (*nuovados viršininkas, taikos teisėjas, valdininkas* ir pan.);
  - 4) senųjų žemės valdų pavadinimai (*dvaras, grytelninkas, kumetynas* ir pan.);
  - 5) kapitalistinės ekonomikos, pramonės, prekybos sąvokų pavadinimai (*fabrikantas, litas, palūkanos* ir pan.);
  - 6) bažnytinių sąvokų pavadinimai (*atlaidai, Kalėdos, pasninkas* ir pan.);
  - 7) senovinės buities reiškinių ir reikmenų pavadinimai (*naginės, pribuvėja, vyžos* ir pan.).
- (Zinkevičius 1994, 206).

Taip pat Z. Zinkevičius mini ir iš vartosenos prievarta metamus žodžius, tokius kaip *tauta, tautiškas, tautinė savimonė, tautinė savivoka, tautinis ugdymas, gudas, maskolis, žydėlis*. Šių žodžių vartojimas buvo priešingas sovietinei ideologijai (Zinkevičius 1994, 206).

Akivaizdu, kad ir sovietinės santvarkos leksika nėra vienoda. Pasak lietuvių kalbininko Simo Karaliūno, leksikoje pirmiausia atsispindi tautos išgyvenimai ir istorijos įvykiai, ji atspindi visuomenės progresą (ar regresą), idėjų kaitą (Karaliūnas 2008, 71). O ir to paties sovietmečio raida vyko keliais etapais. Todėl jau Antanas Lyberis 1958 m. parašytame straipsnyje mini ir žodžius, kurie susiformavo santvarkos kūrimosi pradžioje, tačiau jau dabar žymi istorinę praeitį: „dar palyginti taip neseniai, tarybinės santvarkos² metais, atsiradę tokie žodžiai ir jų junginiai, kaip *liaudies komisarai, Raudonoji Armija, raudonarmietis, raudonlaivynietis* ir kt., šiandien yra pakeisti kitais ir vartojami tik kalbant apie tam tikrą tarybinės epochos etapą. Vėl tokie žodžiai, kaip *nepas, nepmanas, eseras, kadetas, baltagvardietis, trockininkas, bucharininkas* ir kt., seniai jau yra nuėję į istoriją ir vartojami kalbant apie praeitą tarybinės epochos etapą“ (Lyberis 2009, 175).

Žlugus Sovietų Sąjungai, beveik visi žodžiai grįžo į aktyviąją vartoseną (išskyrus žyminčius senovinę buitį, nes tai buvo ir anksčiau sparčiai nykę žodžiai). Tas pats atsitiko ir su daugeliu kitų buvusio sovietinio bloko šalių kalbomis (latvių kalbos žodyno aktualizacija išsamiau nagrinėta Kvašite 2003). Tokie žodžiai tapo vėl reikalingi, pasikeitus politinei ir ekonominei santvarkai. O į pasyviąją vartoseną traukiasi sovietinės ideologijos sąvokos. Tai rodo, kad nuolat vyksta leksikos sistemos raida.

---

² Dabar vadinamu sovietmečiu arba sovietine santvarka.

3. Reikšmių kitimas

Trečioji leksikos raidos kryptis, kaip jau buvo minėta, atskleidžia reikšmių kitimą. A. Lyberio teigimu „tarp žodžio kaip garsinio komplekso ir juo žymimo daikto ar reiškinių nėra kokio prigimtinio ryšio. Tas ryšys, kuris susidaro tam tikru laikotarpiu tarp žodžio ir daikto, tėra reliatyvus: jis kinta kartu su visuomenės vystymusi, su visuomenės pažiūrų į įvairius reiškinius ir sąvokas kitimu. Tai leidžia žodžiui turėti savo skirtingas reikšmes, leidžia jas plėsti ar siaurinti. Šitoks kalbos reiškinys vadinamas žodžio daugiareikšmiškumu“ (Lyberis 2009, 170).

Lietuvių kalbos žodžių reikšmė kito veikiant rusų kalbai, dažnai atvejais dėl ideologijos nepaisant taisyklingumo. Jeigu žodžiai prieš okupaciją turėjo vienas reikšmes, tai pokariu jos išsiplėtė, nusižiūrėjus į rusų kalbos žodžius (*audinys, braižas, apžiūra, brigada, darželis, lopšelis, ferma, grandis* ir daugelis kitų). Žodžių semantiką keitė komunistinė ideologija (*buožė, buožija, buožvaikis, išbuožinti, draugas, šlovė, Sovietų Sąjunga* ir pan.). Taip susiformavo komunistinis leksikonas su kitokia semantika (Zinkevičius 1994, 215).

Pasikeitus politinei ir ekonominei situacijai susiaurėjo kai kurių žodžių reikšmės. Kai kurias iš tokių išskiria A. Lyberis: „*seniūnas* dabar nebe kaimo bendruomenės administratorius, seniūnijos galva, o tik kokios nors grupės vyresnysis (plg. *klasės, kurso seniūnas*). Lygiai taip pat išnyko iš tarybinės aplinkos *berno* ir *mergos* kaip buožių išnaudojamų samdinių sąvokos. Senovinius raštiškus reikalavimus, prašymus dabar pakeitė pareiškimai, visiškai atitinką naujus visuomenės santykius“ (Lyberis 2009, 173). Taip pat šis kalbininkas teigia, kad senieji žodžiai įgavo naują ideologinį turinį ir dėka marksizmo-leninizmo mokslo yra suvokiami visai kitaip nei kapitalistinėje visuomenėje: *darbas, garbė, šaunumas, didvyris, patriotas, partija, klasė, demokratija, socializmas, komunizmas, kapitalizmas, kosmopolitizmas* ir kt. Kalbininko teigimu, šių žodžių prasmę lemia nauji socialistiniai visuomenės santykiai, naujos pažiūros į tam tikrus daiktus ir reiškinius (Lyberis 2009, 171). Tačiau tai buvo politinė propaganda, nes pakitusios žodžių reikšmės buvo dirbtinės, svetimos, prievarta įtvirtinamos lietuvių kalboje. Z. Zinkevičiaus nuomone, kartais net drastiškai įvedamos į lietuvių kalbą, pavyzdžiui žodžio *draugas* reikšmė vietoj *ponas* (Zinkevičius 1994, 213).

Taip pat A. Lyberis teigia, kad ne tik pasikeitus santvarkai kai kurie žodžiai vartojami apibūdinant neigiamus asmenis sovietiniame gyvenime. Šnekamojoje kalboje jie buvo vartojami jau ir žymiai anksčiau (omenyje turimi žodžiai *ponas, ponija, panelė* ir pan.) (Lyberis 2009, 173).

Tad rusifikacija vyko dviem kryptimis: plečiant žodžių reikšmes, kurios buvo nusižiūrimos iš rusų kalbos ir jas siaurinant remiantis ideologiniais sumetimais. Buvo teigiama, kad tai būdinga kapitalistinei santvarkai, todėl socialistinėje visuomenėje tokios žodžių reikšmės yra nepriimtinos.

RUSŲ KALBOS IR DVIKALBYSTĖS POVEIKIS LEKSIKOS RAIDAI

Aptariant žodynus, reikia įvertinti istorines aplinkybes. Sovietų Sąjungai antrą kartą okupavus Lietuvą³, lietuvių kalba nustojo būti valstybine, prarado prestižinės kalbos poziciją. Buvo skatinama dvikalbystė, rusų kalba traktuojama tik kaip teigiamą įtaką daranti kalba, kuri turtina lietuvių kalbos žodyną naujais žodžiais, vertiniais, santrumpomis. Dažnai minimas lietuvių ir rusų kalbų kontaktavimas nuo senų laikų. Tačiau anuomet rašytuose įvairiuose mokslininkų straipsniuose ypač aukštinamas sovietinis laikotarpis – būtent tada į lietuvių kalbą plūstelėjo gausybė naujovių kartu su besivystančia pramone, ekonomika ir nauja politine santvarka. Tuo metu Lietuvoje likę kalbininkai turėjo aukštinti rusų kalbą. Bet koks priešinimasis rusifikacijai tuo metu buvo neįmanomas, tad daugelis kalbininkų, bijodami represijų ir susidorojimų turėjo aprašyti vien teigiamą rusų kalbos poveikį lietuvių kalbai, pavyzdžiui, „lietuvių literatūrinės kalbos vystymuisi didelį teigiamą poveikį daro rusų kalba, labiausiai išsivysčiusi, turtingiausia ir visų tarybinių tautų tarpnacionalinė kalba“ (Kruopas 1998, 24); arba „visų Tarybų šalies kalbų bendradarbiavimo, jų turtėjimo ir tobulėjimo srityje ypatingas, vadovaujamas vaidmuo tenka rusų kalbai. Rusų kalba, būdama visų tarybinių tautų bendravimo priemonė, įvairiopa padeda tų tautų kalboms turtėti“ (Lyberis 2009, 134). Antanas Venclova teigė, kad „didieji rusų rašytojai mūsų rašytojams daro reikšmingą įtaką, mokydami juos vystyti, ugdyti mūsų literatūrinę kalbą, ieškoti savo gimtojoje kalboje ryškiausių priemonių, kurios geriausiai padėtų išreikšti mūsų epochos didžiąsias idėjas ir tarybinio žmogaus jausmus“ (cit. iš Lyberis 2009, 139). Šie ir panašūs pasisakymai buvo komunistų partijos viena iš ideologinės propagandos skleidimo priemonių, kurią turėjo įgyvendinti kalbininkai ir rašytojai.

Peršant dvikalbystę siekta su laiku lietuvių kalbą (kaip ir visas kitas į Sovietų Sąjungą patekusias šalių valstybines kalbas) sunaikinti ir padaryti taip, kad visa šalis kalbėtų tik rusų kalba. Mintys apie rusų kalbos, kaip vienintelės ir visas sferas aptarnaujančios, atėjo ne vien iš komunistų partijos, bet ir iš rusų kalbininkų, pavyzdžiui, V. Vinogradovas dar 1945 metais aprašė ypatingą rusų kalbos vaidmenį socializmo statyboje: „Rusų kalba, kaip didžiosios kultūros kalba, yra idealas ir pavyzdys kitų tautybių kalboms. Jos imasi iš rusų kalbos leksiką ir frazeologiją, susijusią su marksizmo-leninizmo idėjomis, su socialistinės statybos procesu“. Arba „TSRS ribose rusų kalba kitų tautų kalboms tapo naujų sąvokų, naujos tikrovės įprasminimo sistemos šaltiniu, galingu rezervuaru“ (Vinogradovas 1945, 166). P. Rogačiovas ir M. Sverdlinas teigė, kad „žodyno atžvilgiu ji [rusų kalba] neginčijamai pati turtingiausia kalba iš visų TSRS tautų kalbų. Jos turtingumą rodo tai, kad <...> daugelis Sąjungos kalbų iš jos yra perėmusios apie 70–80 proc. naujų terminų. Dėl to

³ Pirmoji sovietinė okupacija – 1940–1941 m.; antroji sovietinė okupacija 1941–1990 m. (11)

rusų kalba – tai iš tikrųjų internacionalinė kalba, artimiausia visos šalies gyventojams (cit. iš Stoškus 1990, 82).

Didelę įtaką lietuvių kalbos raidai padarė 1952 m. įvykęs Lietuvių kalbos instituto sujungimas su Lietuvių literatūros institutu, kuriam vadovavo rašytojas ir literatūros kritikas Kostas Korsakas. Šis įvykis sumažino kalbininkų savarankiškumą, lietuvių kalbos tyrinėjimas buvo stabdomas, institutas vegetavo, nes visas dėmesys buvo skiriamas fizikos, chemijos, matematikos ir kitiems, svarbesniems institutams (Zinkevičius 1994, 63).

Tik Sąjūdžio laikais ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę, mokslininkai viešai galėjo deklaruoti, kad „pokarinėje Lietuvoje laisvo, netrukdomo kalbos plėtojimo laikotarpis baigėsi. Lietuvių kalbą ėmė stipriai veikti rusų kalba“ (Girčienė 2006, 43); „stalinizmas meną ir literatūrą pavertė ideologijos ir meno įrankiu. Rašytojai vaizdavo valstiečių entuziazmą stojant į kolchozus, veržimasi į raudonąsias gurguoles⁴ (Zinkevičius 1994, 60). Iš tokios sovietinės literatūros kalbininkai turėjo imti iliustracinius pavyzdžius DŽ₁.

Tais laikais apie esamą padėtį laisvai galėjo kalbėti tik kalbininkai, atsidūrę išeivijoje, pavyzdžiui: „sovietiniu laikotarpiu lietuvių kalbos tyrinėjimas Lietuvoje verčiamas taikytis prie iš viršaus nustatytų sovietinio komunizmo ideologijos, jo politikos bei propagandos reikalavimų (Jonikas 1969, 35); „viskas, kas Vakaruose sudaro kultūros ir civilizacijos pagrindą, čia versta išversta ant vieno mechaninio kurpalo: viskas yra pajungta aklam mechanizmui, visuomeniniam ekonominiam faktoriui“ (Pranas Skardžius, cit. iš Balašaitis 2008, 118); „Sovietų Sąjungoje ir kituose komunistinės sistemos kraštuose žodyno ruošia yra susijusi ir su politinės ideologijos propaganda. Ypač Stalino laikais buvo opus politinių klaidų ir privalomo politinio užaštrinimo klausimas“ (Salys 1985, 223).

Lietuvių kalba atgavo valstybinės kalbos statusą tik 1988 metais tuometinę Konstituciją papildžius atitinkamu straipsniu. Lietuvių kalbai grąžintos prarastos pozicijos, ją stengtasi gaivinti, skirti ypatingą dėmesį nebesikišant komunistų partijai, nes iki tol, beveik penkiasdešimt metų, valstybinės kalbos funkcijas buvo pakeitusi rusų kalba. Tačiau ir paskelbus lietuvių kalbą valstybine, iškilo nemažai sunkumų siekiant ją grąžinti į oficialųjį ir viešąjį gyvenimą, nes per okupacinius metus skatinta dvikalbystė buvo apėmusi visus gyvenimo sluoksnius.

---

⁴ Prievartinis kolektyvinis žemės ūkio produktų atidavimas valstybei (10)

DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO LEIDIMŲ LEKSIKOS LYGINIMAS

Kiekvienas žodynas – tai tautos kultūros ir istorijos atspindys. Laikotarpiais, kai sparčiai keičiasi visuomenės gyvenimas, greičiau kinta ir jam apibūdinti reikalinga leksika. Įvairūs bendrinės kalbos žodynai paprastai vadinami norminiais. Jų tikslas – parodyti leksikos vartojimo normas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* yra universalus aiškinamasis, norminamasis, plačiausiam skaitytojų ratui skirtas bendrinės kalbos kodifikacijos veikalas. Jame pateikta didelė dalis dabartinės bendrinės lietuvių kalbos žodžių, įdėta tarminių žodžių, šnekamosios kalbos, ankstesnės ir šiuolaikinės grožinės literatūros, klasikų raštų, žodžių, kurie reikalingi tekstams suprasti (2⁵).

Pirmasis norminamasis *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* išleistas 1954 m., pakartotiniai ir papildyti leidimai – 1972, 1993 ir 2000 m. Elektroniniai jų variantai parengti 2003 ir 2006 m. Šiuo metu Lietuvių kalbos institute rengiamas naujas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, kuriame daug didesnis dėmesys kreipiamas į pakitusią kalbos padėtį, akcentuojami nauji kalbos vartojimo poreikiai, orientuojamasi į šiuolaikinę Vakarų leksikografiją (1).

Pasirinkti analizuoti DŽ₁ ir DŽ₄ (atitinkamai 1954 ir 2000 m. leidimai) atspindi tokius laiko tarpsnius kaip sovietinės santvarkos kūrimosi ir įsitvirtinimo laikotarpis nuo 1940 iki 1989 m., jos griuvimas ir nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimas 1990 metais. Lietuvai esant bendroje su 15 kitų respublikų valstybėje – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungoje – ir gyvenant valdomai iš Maskvos, prasidėjo naujas lietuvių kalbos leksikos raidos etapas, kuris plėtojosi trimis kryptimis: 1) šalyje įsigalėjus socialistinei santvarkai, lietuvių kalboje atsirado daug naujų žodžių ir posakių; 2) dalis žodžių bei jų reikšmių, būdingų kapitalistinei santvarkai ir to meto kultūrai, pasitraukė ar buvo nustumti į pasyviają žodyno atsargą; 3) nemažai žodžių įgavo kitas reikšmes ar naują turinį (Lyberis 2009, 129). Atvirkštinis procesas įvyko Lietuvai atgavus nepriklausomybę.

DŽ₁ mokslininkų traktuojamas kaip geriausias iš visų iki tol Lietuvoje išleistų žodynų, nes jame pažymėtos kirčiutės, pateiktos specialiosios pažymos, nurodytos gramatinės lytys, atmetus visus ideologinius žodyno atspalvius, jis perspausdintas JAV 1962 m. – tai rodo, kad su kalba susiję dalykai buvo objektyvūs. Žodyne paašškinta apie 45 tūkstančiai žodžių. O DŽ₄, kaip teigia Stasys Keinys, yra didžiausios apimties lietuvių kalbos žodyno knyga, kurią sudaro beveik 163 leidybos apskaitos lankai – apie 75 000 žodžių (Keinys 2004, 79). Esminis žodynų skirtumas išryškėja jau žodynų pratarmėse. DŽ₁ buvo verčiamas rašyti pagal J. Stalino veikalą *Marksizmas ir kalbos*

---

⁵ Internetinių šaltinių numeraciją žr. magistro darbo gale.

mokslo klausimai, todėl aišku, kad žodyne pagrindinis objektas yra ne kalbos dalykai, o ideologinė propaganda. L. Hokins (Hawkins), Dž. Fuko (Fook) ir M. Rajano (Ryan) teigimu, kalba nebūna neutrali, ji yra ideologinė priemonė, kuri įkūnija prielaidas apie tai, kaip mūsų pasaulis sutvarkytas arba kaip gali būti pakeistas (Hawkins, Fook, Ryan 2001, 5). Tai suprato ir Sovietų valdžia bei sėkmingai naudojo kalbą kaip priemonę propagandai skleisti, todėl jau pratarinėje išryškėja socialistinė ideologija grindžiamas žodyno poreikis: „tokio žodyno paruošimo reikalas ypač iškilo tarybinės santvarkos metais, sparčiai vystantis lietuvių kultūrai, socialistinei savo turiniu ir nacionalinei savo forma, augant tarybinės visuomenės kultūriniais poreikiams“ (DŽ₁, III) arba „buvo iškeltas rimtas ir neatidėliotinas uždavinys – paruošti platų aiškinamąjį dabartinės lietuvių kalbos žodyną, kuris ryškiai atspindėtų socialistinę ideologiją bei tarybinį gyvenimą“ ir „žodynas turi patenkinti tarybinės visuomenės kalbinės praktikos poreikius socialistinėje statyboje“ (DŽ₁, III–V). Žodyną redaguojant, atrenkant žodžius ar aiškinant jų reikšmes buvo remtasi J. Stalino, V. Lenino teiginiais ir plačiųjų liaudies masių kalbine vartoseną. Taip buvo bandoma užfiksuoti „socialistinį gyvenimą su jo mokslo, meno, technikos ir gamybos laimėjimais“ ir toliau teigiama, kad „žodynas nėra dar nei pakankamai pilnas, nei tobulas, bet <...> jis ir toks bus naudingas tarybinei visuomenei“ (DŽ₁, III). Ir pratarinėje, ir įvade dažnai kartojamos šios ir panašios frazės, cituojami jau minėti J. Stalinas ir V. Leninas. Visai kitokia DŽ₄ pratarinė. Čia glaustai kalbama apie žodyno poreikį visuomenei, jų leidimo dažnumą. Teigiama, kad ketvirtas leidimas leidžiamas iš trečio leidimo rinkinio, pataisius tik korektūros klaidas, riktus ir patikslinus kai kurių žodžių aiškinimus ar vartosenos pavyzdžius, išvardijami redaktorių kolegijos nariai.

Žodyno įvaduose taip pat atsispindi pasikeitusi politinė santvarka. Skirtumai išryškėja aptariant žodyno sudėtį: prie aiškinimo apie pasenusius žodžius, DŽ₄ kaip pavyzdžius nurodo tokius žodžius ir reikšmes: *godoti* ‘gerbti’, *liaupsė* ‘garbinama daina, giesmė’, *piemuo* ‘ganytojas, kunigas’ ir pan., bei išskiria etnografizmus ir istorizmus (taip pat su pavyzdžiais). DŽ₁ pateikia tik archaizmus, kurie atspindi ankstesnius istorinius laikus, nebūdingus socializmui, pavyzdžiui, *viršaitis*, *kalėdos*⁶, *ūkininkas* ir t. t., taip jau įvade nurodomas santvarkos pasikeitimas. Be to, pateikiant stilistinę žodžių apibūdinimą, DŽ₁ atskirai nurodo socialistinio gyvenimo neatitinkančias sąvokas, reiškinius, prie jų pridėdant specialiąsias pažymas *bažn.* (bažnytinės kalbos žodis); *burž.* (buržuazinis – žymintis buržuazinei, kapitalistinei santvarkai būdingus reiškinius ar daiktus); *užs.* (užsieninis – žymintis užsienio buities reiškinius ir daiktus). Žodyno įvaduose skiriasi ir tautų aprašai: DŽ₁ koncentruojasi tik ties Sovietų Sąjungos ir didesnių užsienio tautų pavadinimais, o pavyzdžiuose mini beveik vien slavų tautos atstovus, DŽ₄ to nebelieka, įtraukiami ne tik dabartiniai, bet ir istoriniai etniniai vardai, pavyzdžiuose minimos įvairios tautybės. Taip pat skiriasi ir

---

⁶ Iš mažosios raidės

vartojimo pavyzdžiai. Jei DŽ₁ reikalingas posakio ar žodžių junginių paaiškinimas, dažniausiai tai daroma citatomis iš marksizmo-leninizmo klasikų, iš TSRS Konstitucijos ir VKP(b) istorijos trumpojo kurso, nurodant šiuos šaltinius. DŽ₄ nebeliko sovietinių citatų, pavyzdžiai dažniausiai pateikiami be jų šaltinio nurodymo, išimtis daroma tik tautosakai.

Skiriasi ir abiejų žodynų šaltiniai, kuriais remtasi. Leidžiant DŽ₄ jau buvo galima remtis įvairiais lietuvių autorių ir redaktorių sudarytais terminų, tarptautinių žodžių ar dvikalbiais žodynais. DŽ₁ turėjo remtis rusų kalbos arba iš jos išverstais žodynais, nes plačiai buvo skatinama tautų draugystei būtina rusų kalba ir dvikalbystė.

Terminu *apibrėžimas* (taip pat jo sinonimu *definicija*) vadinamas ‘loginis veiksmas, kuriuo atskleidžiami esminiai objekto požymiai ir tuo jis atskiriamas nuo kitų jam gretimų objektų <...> *leksikografinis apibrėžimas* aiškinamuosiuose žodynuose vartojamas leksinių žodžio reikšmių aiškinimas <...>’ (KTŽ 1990, 22). Kaip matyti iš *Kalbotyros terminų žodyno* formuluotės, tai kategorinio daugiareikšmiškumo (proceso pavadinimo sutapimo su jo rezultato pavadinimu) pavyzdys. Norint išvengti tokio reikšmių sutapimo, terminologijoje vartojamas tos pačios šaknies kitokios darybos terminas – *apibrėžtis*: „Su Lietuvos Respublikos terminų banko įstatymu (2003 m. gruodžio 23 d. Nr. IX-1950) vietoj *apibrėžimo* valdingai įsiveržė jau nuo RLŽ [Baronas J. *Rusų lietuvių žodynas*. Kaunas: Spindulys] 1932 321 žinoma ir nemažai vartota (S. Šalkauskio ir kt.) *apibrėžtis*“ (Klimavičius 2005, 248). Šiame darbe vis dėlto vartojamas plačiau leksikografijoje įprastas terminas su priesaga *-imas*.

Iš žodžio apibrėžimo aiškinamuosiuose žodynuose išryškėja reiškinių priklausymas vienai ar kitai ekonominei ir politinei santvarkai ir rodo socialinės aplinkos ir santvarkos pokyčius. Pagal tai, kokias sferas įvardija žodžiai, žodynuose rasta leksika suskirstyta į tokias pavadinimų grupes:

- 1) *ekonominių sąvokų pavadinimai*;
- 2) *politinių sąvokų pavadinimai*;
- 3) *socialinių sąvokų pavadinimai*;
- 4) *kultūrinių sąvokų pavadinimai*;
- 5) *etninių sąvokų pavadinimai*;
- 6) *karinių sąvokų pavadinimai*;
- 7) *teisinių sąvokų pavadinimai*;
- 8) *religinių sąvokų pavadinimai*;
- 9) *buitinių sąvokų pavadinimai*;
- 10) *istorinių laikotarpių pavadinimai*;
- 11) *administracinio skirstymo sąvokų pavadinimai*.

1. Sovietinis sąvokų pavadinimų traktavimas

Laikotarpiams, kai iš esmės keičiasi visuomenės gyvenimas, greičiau kinta ir jam apibūdinti reikalinga leksika. Pasirinktas analizuoti DŽ₁ atspindi sovietinės santvarkos kūrimosi ir įsitvirtinimo laikotarpio leksiką. Teigiama, kad tuo metu prasidėjo naujas lietuvių kalbos leksikos raidos etapas, kuris plėtojosi trimis kryptimis: „1) lietuvių literatūrinėje kalboje atsirado daugybė naujų žodžių bei posakių, išgalėjus Lietuvoje socialistinei santvarkai; 2) dalis žodžių bei jų reikšmių, būdingų senajai, buržuazinei santvarkai ir buržuazinei kultūrai, paseno ir pasitraukė į pasyviają žodyno atsargą; 3) daugybė žodžių įgavo naujas reikšmes, naują turinį“ (Lyberis 2009, 129). Tad šiame žodyne rasta ir žodžių, kuriuos galima vadinti sovietizmais, kita vertus, nemažai esama žodžių, kurių traktuotė atitinka to meto dvasią. Iš viso tiriamąją imtį sudaro 508 žodžių.

Pasirinkta klasifikacija – vienas iš sovietinių realiųjų skirstymo būdų, pagal kurią galima pastebėti ryškiausias skirtumus tarp skirtingoms santvarkoms būdingos leksikos. Ji atskleidžia ideologizuotų sąvokų kitimą, parodo vientisą sistemą, struktūrinį panašumą ir pagrindinių veiklos sričių atspindėjimą. Kai kurios iš išskirtų grupių, pavyzdžiui, politinės, ekonominės, socialinės sąvokos, įvardijamos ir kitų kalbininkų publikacijose (Z. Zinkevičius, J. Girčienė, A. Lyberis, J. Palionis ir kt.), tačiau dažniausiai koncentruojantis ties terminais arba kalbant apie istorines įvykių aplinkybes.

1. 1. Politinės sąvokos. Su politika susijusių žodžių grupė – pati gausiausia (rasta apie 20 proc.). Tai patvirtina faktą, kad politika yra svarbi ir aktuali žmonių gyvenime. Ši grupė yra nevienalytė. Ją sudaro žodžiai, įvardijantys valstybės santvarkų sistemas, režimus, jų stadijas ir pakopas, politines veikimo srities linkmes, visuomenės sluoksnių pažiūrų ir idėjų sistemas; taip pat politinių srovių, grupių, taktikų ir metodų, politinių partijų, organų, organizacijų ir veikėjų pavadinimus. Čia labiausiai išryškėja ideologinės sąvokų traktuotės, kurios minimos ir to meto kalbininkų darbuose (plg. „plačiai vartojamos įvairios santrumpos (*TSRS*, *LTSR*, *komjaunimas*, *agitpunktas*, <...>) ir sudurtiniai pilnutiniai žodžiai (*marksizmas-leninizmas*, *idėjinis-politinis*, *klubas-skaitykla*). Žodyninė sudėtis pasipildė taip pat skoliniais, ypač tarptautiniais žodžiais, paimtais iš rusų kalbos (*bolševikas*, <...>)“ (Kruopas 1998, 23); arba „paplito tarybinės santvarkos metais inovaciniai kopuliatyviniai žodžių junginiai *ataskaitinis-rinkiminis* (susirinkimas), *idėjinis-politinis* (darbas, lygis ir kt.), *politinė-socialinė* (santvarka, sistema ir kt.). <...> pagausėjo trumpinių, kurių nemaža buvo vartojama, ypač LKP [Lietuvos komunistų partijos] pagrindžio spaudoje, dar buržuazijos valdymo metais, pvz.: *agitpunktas*, *partorgas*, *politvadovas* <...>. Trumpinių pagausėjimas tarybiniu laikotarpiu susijęs su sparčiais socialistinės lietuvių nacijos

gyvenimo tempais“ (Palionis 1979, 299). Kaip matyti iš pateiktų citatų, vieną ir tą patį kalbinį reiškinį J. Kruopas ir J. Palionis vadina skirtingai – plg. *Kalbotyros terminų žodyno* duomenimis *santrumpa* (sinonimiškai *abreviatūra*) – tai ‘sudėtinio pavadinimo ar (retkarčiais) atskiro žodžio sutrumpintas žymėjimas rašte ir šnekoje. Skiriamos dvi santrumpų rūšys: 1) raidinės santrumpos, arba akronimai <...>; 2) skiemeninės santrumpos, sudarytos iš trumpinamojo pavadinimo žodžių pradžių <...>’ (KTŽ 1990, 177–178) (plg. J. Kruopo minėtus *TSRS* ir *LTSR*), o kiti jo paminėti pavyzdžiai į santrumpų kategoriją nebeipatenka. Kalbamajame žodyne J. Palionio vartota sąvoka *trumpinys* (sinonimiškai *sutrauktinis žodis*) apibrėžiama kaip ‘šnekamajai, dažniausiai turinčiai žargono žymių, kalbai būdingas ta pačia reikšme vartojamas sutrumpintas žodis. Trumpinius paprastai sudaro ilgų žodžių pradžios <...>’ (KTŽ 1990, 218). Vis dėlto tokius žodžius tiksliau būtų vadinti santrumpomis.

Taigi šios grupės žodžių apibrėžimai aiškiai atspindi ideologijos poveikį sąvokų traktuotėms:

1) valstybės ar visuomenės sutvarkymo sistemas, režimus, jų stadijas ir pakopas, politinės veiklos sritis, visuomenės sluoksnių pažiūrų ir idėjų sistemas pavadinantys žodžiai, pvz.: **kapitalizmas** *polit.* ‘buržuazinė visuomeninė santvarka, kuri remiasi samdomų darbininkų išnaudojimu ir kurioje pagrindinės gamybos priemonės yra privatinė kapitalistų klasės nuosavybė ir šaltinis kapitalistams pasipelnyti bei svetimo darbo rezultatams pasisavinti’ (DŽ₁)⁷ ir ‘ekonominė visuomenės formacija, pagrįsta private gamybos priemonių nuosavybe ir samdomuoju darbu’ (DŽ₄); **plutokrātija** ‘1. politinė santvarka, kurioje valstybinė valdžia priklauso didžturčiams ir šalis valdoma paisant vien jų interesų, o darbo žmonės yra visiškai beteisiai’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘1. santvarka, kurioje valstybinė valdžia priklauso turtuoliams’ (DŽ₄); **socialdemokrātija** ‘politinė srovė, tarptautiniame darbininkų judėjime, išsigimusi į smulkiaburžuazinę ir tapusi kapitalizmo ramsčiu kovoje prieš revoliucinį proletariato judėjimą’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘srovė, reformomis siekianti parlamentinio socializmo’ (DŽ₄); **liberalizmas** ‘1. ekonominių ir politinių idėjų, pažiūrų ir siekimų sistema, išreiškusi pramoninės buržuazijos interesus jos kovoje su feodالية-baudžiavine santvarka buržuazinių revoliucijų epochoje’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘1. srovė, ginanti asmens, demokratijos ir ūkininkavimo laisvės ir nesutinkanti, kad valstybė jas varžytų’ (DŽ₄). Pastebėta tendencija, kad DŽ₁ dar nebuvo nusistovėjusi aiškesnė pažymų sistema – tai, kas DŽ₄ žymima specialiąja veiklos srities pažyma *polit.*, DŽ₁ dažniausiai buvo įtraukta į žodžio reikšmės aiškinimą (apibrėžimuose rasta teiginių, kad tai politinė srovė, santvarka ar idėja).

Daugelis žodžių neturi šios grupės žodžiams atskirti būdingos pažymos *polit.* nei viename iš kalbamųjų žodynų žodyne, tačiau jie priskirtini prie politinių sąvokų pavadinimų grupės – šių žodžių apibrėžimuose taip pat išryškėja sovietinio laikotarpio ideologinė traktuotė DŽ₁ ir pasikeitęs

⁷ Tiek DŽ₁, tiek DŽ₄ yra abėcėliniai žodynai, todėl darbe puslapiai nenurodomi.

požiūris į sąvokas DŽ₄: **biurokratizmas** ‘1. buržuazinėse valstybėse – valdymo sistema, kur visa valdžia yra rankose privilegijuotų valdininkų, atitrūkusių nuo masių ir ginančių buržuazijos interesus’ (DŽ₁) ir ‘1. valdininkų, pareigūnų nepaisymas daugumos nuomonės, veiklos grindimas formalizmu’ (DŽ₄); **demokrātija** ‘valstybės valdymo forma, kur visa valdžia priklauso piliečių renkamiems atstovams: *Tarybinė, socialistinė d.* (naujas, aukščiausias demokratijos tipas, tikra liaudies valdžia, įvykdyta tarybinėje socialistinėje valstybėje). *Buržuazinė d.* (buržuazijos klasinio viešpatavimo forma, buržuazijos diktatūra proletariatui ir darbo masėms, veidmainiškai dangstoma demokratijos vardu)’ (DŽ₁) ir ‘1. politinė valdžia, priklausanti nuo visuomenės valios’ (DŽ₄); **nacionalizmas** ‘buržuazinė ideologija ir politika, kuri siekia užtikrinti buržuazijos klasinius išnaudotojiškus interesus kitų nacijų sąskaita, gina vienos nacijos privilegijas ir visada siekia didesnės naudos „savajai“ nacijai (t. y. savo nacijos buržuazijai), pasmerkdama visas kitas nacijas priklausomai, nelygiateisei ir net visiškai beteisei padėčiai, žadina tarp nacijų neapykantą’ (DŽ₁) ir ‘1. ideologija ir politika, grindžiama tautos didybės, galybės kėlimu, tėvynės ir pačios tautos šlovinimu.’ (DŽ₄); **socializmas** ‘pirmoji komunizmo fazė – visuomeninė ir valstybinė santvarka, įvedama įvykdžius proletarinę revoliuciją, nuvertus buržuazijos įsiviešpatavimą ir įtvirtinus proletariato diktatūrą’ (DŽ₁) ir ‘visuomenės gyvenimo sutvarkymo teorija, pagal kurią gamybinių santykių pamatą sudaro visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė’ (DŽ₄).

Visų kalbamųjų DŽ₁ rastų žodžių reikšmių aiškinimai yra paimti iš to meto *Tarptautinių žodžių žodyno*, išleisto 1951 m. (toliau – TŽŽ). Taip teigiama ir DŽ₁ įvade: „tarptautinių žodžių paaiškinimai daugiausia imti iš I. V. Liochino ir prof. F. N. Petrovo „Tarptautinių žodžių žodyno“ (lietuviškojo vertimo)“ (DŽ₁, VI). Skiriasi pačių apibrėžimų apimtis – TŽŽ jos aiškinamos išsamiai, apibūdinant socialistinio ir kapitalistinio pasaulio priešybes, gilinantis į istorinius faktus, cituojant J. Staliną, V. Leniną ir pan. Dažnai žodžių reikšmių aiškinimas TŽŽ užima keliasdešimt eilučių (pavyzdžiui, taip aiškinami žodžiai *socialdemokratija, socializmas, nacionalizmas, demokratija, liberalizmas, kapitalizmas*). Jei ne skirtingi žodynų tipai (tarptautinių žodžių žodynas ir filologinio tipo aiškinamasis žodynas), šių žodžių reikšmių aiškinimai į DŽ₁ būtų perkelti realiųjų aprašymų netrumpinant, taip siekiant įvykdyti sovietinės politikos ir propagandos iškeltus reikalavimus. DŽ₄ šis tarptautinių žodžių žodynas nėra nurodomas kaip šaltinis, dėl pernelyg ideologizuoto jo turinio. Palyginimui pateikiama dalis žodžio *socializmas* reikšmės apibrėžimo iš kalbamojo TŽŽ:

socializmas ‘visuomeninė ir valstybinė santvarka, įvedama įvykdžius proletarinę revoliuciją, nuvertus buržuazijos viešpatavimą ir įtvirtinus *proletariato diktatūrą*. S. yra pirmoji *komunizmo* fazė, pagrindinis socializmo principas: „iš kiekvieno pagal jo sugebėjimus, kiekvienam pagal jo darbą“. Esant socializmui panaikinta privatinė gamybos įrankių ir priemonių nuosavybė ir įvesta visuomeninė, kolektyvinė nuosavybė, likviduotos išnaudotojų klasės ir panaikintas žmogaus

išnaudojimas kito žmogaus. Esant socializmui „gamybiniai santykiai visiškai atitinka gamybinių jėgų būvį, nes visuomeninį gamybos proceso pobūdį sustiprina visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė. Dėl to TSRS socialistinė gamyba nepripažįsta periodinių perprodukcijos krizių ir su jomis susijusių nesąmonių <...>“ (Stalinas) <...>’. Toliau keliasdešimt eilučių dėstoma apie tautų teisių lygybę ir draugystę, atskiro žmogaus interesus, gyvenimo lygio augimą, pranašumus prieš kapitalistinę santvarką, TSRS suklestėjimą, socialistinės visuomenės statybos užbaigimo ir perėjimo į komunizmą laikotarpį, apie liaudies demokratijos šalis ir mokslinį bei utopinį socializmą. Bet visa tai yra ideologinis vertinimas ir politinė propaganda, nes realioji situacija buvo priešinga – nebuvo nei lygybės, nei draugystės, nei interesų, nei suklestėjimo ir visų kitų išvardintų socializmo teigiamų padarinių.

2) politines sroves, grupes, politines partijas, organus ir organizacijas pavadinantys žodžiai, pvz.: **pacifizmas polit.** ‘buržuazinė srovė, pasisakanti prieš bet kokius karus, tame skaičiuje prieš nacionalinius-išsivaduojamuosius ir kitokius teisingus karus’ (DŽ₁) ir **polit.** ‘judėjimas, smerkiantis bet kokius karus’ (DŽ₄); **ekspansija** ‘plėtimas, skleidimas (šalies, sienų, įtakos ir pan.); imperialistinių valstybių veržimasis užgrobti naujas teritorijas, kolonijas, rinkas kitose šalyse’ (DŽ₁) ir **polit.** ‘įtakos sferų plėtimas’ (DŽ₄); **frākcija** ‘kapitalistinėse šalyse kokios partijos narių grupė parlamente, visuomeninėje organizacijoje arba ypatinga grupuotė buržuazinių partijų viduje’ (DŽ₁) ir **polit.** ‘1. partinė grupė, vykdanči tos partijos politiką valdžioje ar kokioje organizacijoje; 2. partijos dalis, nepritarianti bendrajai linijai.’ (DŽ₄); **oportunizmas polit.** ‘1. prisitaikymo, susitarimo, bendradarbiavimo su buržuazija ir darbininkų klasės interesų išdavimo politika’ (DŽ₁) ir ‘taktika ir politika, kuria siekiama didžiausios naudos iš aplinkybių nepaisant savo principų’ (DŽ₄); **parlameñtas** ‘aukščiausias renkamas įstatymų leidybos organas buržuazinėse šalyse, užtikrinant klasinius turtingųjų klasių interesus ir turintis tik išorinę demokratizmo formą’ (DŽ₁) ir **polit.** ‘aukščiausias renkamas įstatymų leidybos ir valstybės valdžios organas’ (DŽ₄); **demagōgija** ‘būdas politiškai atsilikusioms liaudies masėms apgaudinėti visokiais melagingais pažadais; pagrindinis buržuazinių, fašistinių partijų metodas’ (DŽ₁) ir ‘apgaudinėjimas melagingais pažadais, iškraipytais faktais’ (DŽ₄); **opozicija burž.** ‘1. priešinimasis, prieštaravimas, savo pažiūrų, savo politikos priešpastatymas kuriai nors kitai politikai, kitoms pasaulėžiūroms; 2. partija ar grupė, reiškianti tokį pasipriešinimą: **parlamentinė o.** (vyriausybėje nedalyvaujančios partijos arba grupuotės pasipriešinimas vyriausybei arba atsisakymas ją remti)’ (DŽ₁) ir ‘1. priešinimasis vyraujančioms politinėms ar kitoms pažiūroms; 2. partija ar grupė, reiškianti tokį pasipriešinimą’ (DŽ₄); **pártija** ‘1. aktyviausia klasės dalis, susibūrusi į politinę organizaciją, išreiškianti savo klasės interesus ir vadovaujanti jos kovai su kitomis klasėmis; 2. Tarybų Sąjungos Komunistų Partija – savanoriška vienaminčių – komunistų kovinė sąjunga, organizuota iš darbininkų klasės, darbo

valstiečių ir darbo inteligentijos žmonių' (DŽ₁) ir '1. politinė organizacija, reiškianti visuomenės sluoksnio idealus ir interesus' (DŽ₄); **patriotizmas** 'atsidavimas ir meilė savo tėvynei, savo liaudžiai ir pasirengimas bet kokioms aukoms ir žygiams dėl savo Tėvynės reikalų: *Tarybinių karių p. Tarybinis p.* (begalinė tarybinės liaudies meilė socialistinei Tėvynei visų broliškų tarybinių tautų susivienijimas aplink Komunistų partiją ir Tarybinę vyriausybę)' (DŽ₁) ir 'atsidavimas, meilė, pasiaukojimas savo tėvynei, savo tautai' (DŽ₄); **pogròmas** 'buržuazinės-kapitalistinės valstybės sąlygomis – valdžios organizuotas, reakcinis, šovininis kurių nors visuomenės grupių gyventojų užpuolimas, žudynės ir jų turto naikinimas' (DŽ₁) ir 'tautinių ar kurių kitų grupių gyventojų užpuolimas, žudynės ir jų turto naikinimas' (DŽ₄); **taryba** '1. valstybinės valdžios organas, vykdamas darbininkų klasės diktatūrą ir esantis socialistinės visuomenės politinės organizacijos forma' (DŽ₁) ir '1. valstybinės valdžios ir savivaldos organas' (DŽ₄).

Šio politinių sąvokų pavadinimų grupės pogrupio žodžiai DŽ₁ leidime (išskyrus du paskutinius – *pogromas* ir *taryba*) taip pat paimti iš jau minėto TŽŽ. Žodžio *pogromas* to meto TŽŽ nepateikia, o antrasis – *taryba* – yra lietuviškas žodis, tačiau sovietmečiu įgijęs naują, sovietinę reikšmę („žodis *taryba* anksčiau tereiškė tikrai tam tikrą koleginių organų pavadinimą (plg. *Mokytojų taryba, Universiteto taryba...*), o tarybiniais metais įgijo „pagrindinio valstybinės valdžios organo“ reikšmę (plg. *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba*)“ (Palionis 1979, 300). Pastebėtina, kad žodžio *patriotizmas* sovietiniu laikotarpiu pakitusią reikšmę aptaria A. Lyberis 1958 m. išspausdintame straipsnyje *Lietuvių literatūrinės kalbos leksikos praturtėjimas tarybinės santvarkos metais*: „tarybinis patriotizmas iš esmės skiriasi nuo imperialistinių valstybių suprantamo patriotizmo, paremto kitų tautų persekiojimo, siundymo ir engimo politika. Tarybinio patriotizmo pagrindas – visų rasių ir nacijų lygiateisiškumas, tautų draugystė. Tarybinis patriotizmas ne skaldo, bet jungia visas mūsų šalies tautas į vieną darnią, brolišką šeimą. Tarybinis patriotizmas – tai begalinė tarybinės liaudies meilė savo socialistinei tėvynei, visų broliškųjų tautų susivienijimas apie Komunistų partiją ir Tarybinę vyriausybę“ (Lyberis 2009, 171).

Taip pat palyginimui pateikiama dalis žodžio *patriotizmas* reikšmės apibrėžimo iš TŽŽ:

patriotizmas 'tėvynės meilė; „vienas iš giliausių jausmų, kuriuos įtvirtino amžiai ir tūkstantmečiai“ (Leninas); patriotizmo jausmas, tėvynės meilė ir atsidavimas jai iš seno būdingi liaudies masėms; to jausmo skatinamos darbo žmonių masės pakildavo į kovą prieš nacionalinę ir klasinę priespaudą, prieš svetimšalius užkariautojus ir engėjus; tarybinis p. – begalinė tarybinės liaudies meilė socialistinei tėvynei, visų broliškųjų tautų susivienijimas aplink Lenino–Stalino partiją ir tarybinę vyriausybę. Tarybinis p. yra galinga TSRS vystymo ir stiprinimo jėga. Tarybinio patriotizmo pagrindas – rasių ir nacijų lygiateisiškumas, tautų draugystė, moralinė-politinė tarybinės liaudies vienybė <...>'. Toliau eina Stalino ir Molotovo citatos apie liaudies atsidavimą, ištikimybę,

žygdarbius Didžiojo Tėvynės karo⁸ metu ir socializmo statybos laimėjimus. Toks abiejų šaltinių panašumas gali būti paaiškinamas tuo laikotarpiu naudota priespauda, pasitelkiant kalbą kaip galingą ideologinę priemonę ir verčiant lietuvių kalbininkus skelbti sovietinę propagandą, nes tikrieji patriotai, kovoję už Lietuvos nepriklausomybę, buvo vadinami banditais, liaudies priešais.

3) politinius veikėjus pagal priklausymą partijai arba pareigas pavadinantys žodžiai, pvz.: **respublikonas** *polit.* ‘2. vienas iš stambiausių reakcinės JAV partijos, respublikonų partijos, varančios imperialistinę, agresyvinę monopolistinio finansinio kapitalo politiką, narys’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘2. tam tikros (ppr. to paties pavadinimo) partijos narys’ (DŽ₄); **konservatorius** *polit.* ‘3. buržuazijos reakcinės konservatyvios politinės partijos narys, vykdamas imperialistinę ekspansijos, darbininkų ir revoliucinio judėjimo prievartinio nuslopinimo, demokratiškų laisvių likvidavimo politiką’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘3. Anglijos to paties vardo politinės partijos narys’ (DŽ₄); **tautiniškas** *istor.* ‘2. buržuazinės Lietuvos tautininkų partijos narys’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘tautiškumą pabrėžiančios partijos ar sąjungos narys’ (DŽ₄); **bolševikas** ‘2. Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos nario vardas iki XIX partijos suvažiavimo (1952 m.); komunistas’ (DŽ₁) ir ‘Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos revoliucinės daugumos narys; bolševizmo šalininkas; komunistas’ (DŽ₄); **komisaras** ‘asmuo, įgaliotas vykdyti kurias nors atsakingas politines, administracines ar ūkines pareigas: *Karinis k. Liaudies k.* (pavadinimas vyriausybės nario, vadovavusio komisariatui TSR Sąjungoje iki ministerijų sudarymo)’ (DŽ₁) ir ‘vadovaujantis asmuo, vykdamas kurias nors politines, administracines ar ūkines pareigas: *Policijos k. Liaudies k. (istor.* vyriausybės narys Tarybų Sąjungoje, liaudies komisariato vadovas)’ (DŽ₄); **prezidentas** ‘2. renkamas buržuazinės valstybės galva’ (DŽ₁) ir ‘1. renkamas respublikos vadovas’ (DŽ₄); **premjeras** *polit.* ‘1. buržuazinėje šalyse – ministrų kabineto pirmininkas, vyriausybės galva’ (DŽ₁) ir ‘1. ministrų kabineto pirmininkas, vyriausybės galva’ (DŽ₄); **imperialistas** ‘asmuo, vedantis imperializmo politiką, stambus kapitalistas, demokratijos ir progreso priešas, reakcionierius’ (DŽ₁) ir ‘asmuo, vykdamas imperializmo politiką’ (DŽ₄).

Vieni pavyzdžiai aktualūs ir dabar, sovietinės santvarkos laikotarpiu vartoti istoriniams reiškiniams apibūdinti, pavyzdžiui, *tautininkas*, *premjeras*, *socialdemokratija*, kiti – sovietinių laikų realijos, pasyviaja leksika tapusios tik per pastaruosius dešimtmečius Lietuvai atgavus nepriklausomybę (pavyzdžiui, *bolševikas*, *socializmas*, *liaudies komisaras*. Su pažyma *polit.* pateiktų žodžių apibrėžimuose ryškiausiai atsispindi politinio ir socialinio gyvenimo sąlygotas požiūris į pavadintą realiją (*fašizmas*, *oportunizmas*, *pacifizmas*, *provokacija*, *reakcija* ir pan.). Tačiau dauguma žodžių DŽ₁ leidime neturi pažymų, tik apibrėžime nurodomas priklausymas

---

⁸ Sovietinis terminas Antrajam pasauliniam karui Europoje, kur dalyvavo TSRS, pavadinti. Vis dar vartojamas Rusijoje ir dabar (3).

politinei sferai, pavyzdžiui, *politinių idėjų, pažiūrų ir siekimų sistema, politinė santvarka / srovė* ir pan. Rasti ir keli pavyzdžiai su pažyma *burž.*, kuri žymi buržuazinei santvarkai būdingas realijas, pavyzdžiui, *opozicija, žandarmerija*. Kai kur DŽ₄ nebelikę politinio atspalvio apibrėžime, pavyzdžiui, *demagogija, ekspansija*.

Iš kitų politinei sferai priklausančių žodžių išsiskiria DŽ₁ pažymą *istor.* turintis žodis *tautininkas*, kuris vėl aktualizuotas atgavus nepriklausomybę. Taip pat išsiskiria ir žodis *konservatorius*, kurį DŽ₄ apibrėžia kaip nepriklausantį Lietuvos politikos sferai (*Anglijos politinės partijos narys*), nors konservatorių partija Lietuvoje įkurta 1993 m.

Taigi DŽ₁ žodžių apibrėžimų ir jų iliustracinių pavyzdžių analizė rodo, kad žodyne buvo įvykdytas pratarmėje iškeltas uždavinys parodyti Sovietų Lietuvos visuomeninį ir politinį gyvenimą. Plačiau tai atsiskleidžia toliau pateiktuose pavyzdžiuose, kur DŽ₁ ideologiškai traktuota leksika dabar priskirtina pasyviojo žodyno sluoksniui, pavyzdžiui, **bolševizmas** ‘Lenino-Stalino mokslas, revoliucinio judėjimo ir revoliucinio kapitalistinės visuomenės pertvarkymo į komunistinę visuomenę strategija ir taktika; leninizmas’ (DŽ₁) ir *istor.* ‘Lenino sukurta prievartinio kapitalistinės visuomenės pertvarkymo į komunistinę teorija ir taktika’ (DŽ₄); **komisariatas** ‘eilės valstybinių ir administracinių įstaigų pavadinimas: *Liaudies k.* (TSR Sąjungoje 1917–1946 m., t. y. iki ministerijų sudarymo – atskirų ūkinės, kultūrinės, karinės statybos šakų valstybinio valdymo centrinis organas). *Karinis k.* (vietinis karinio valdymo organas TSR Sąjungoje, kurio pagrindinės funkcijos – karo prievolinkų įskaita ir šaukimas)’ (DŽ₁) ir ‘įstaiga, kuriai vadovauja komisaras: *Policijos k. Karinis k.* (vietinis karinio valdymo organas Tarybų Sąjungoje). *Liaudies k. (istor. centrinis ir respublikinis valstybinio Tarybų Sąjungos valdymo organas iki 1946 m.)*’ (DŽ₄); **komjaunimas** *sutr.* [sutrumpinimas, santrumpa] ‘Visasąjunginė Lenino Komunistinė Jaunimo Sąjunga’ (DŽ₁) ir *istor.* ‘Tarybų Sąjungos komunistinė jaunimo sąjunga; jos narių visuma’ (DŽ₄); **komjaunuolis** ‘komjaunimo organizacijos narys’ (DŽ₁) ir *istor.* ‘komjaunimo organizacijos narys’ (DŽ₄); **pioniėrius** ‘2. komunistinės Lenino vardo vaikų organizacijos narys’ (DŽ₁) ir *istor.* ‘TSR komunistinės vaikų organizacijos narys’ (DŽ₄). Žodį *pionierius* plačiau apibūdina J. Palionis, teigdamas, kad jis „ikitarybiniais metais paprastai buvo vartojamas dviem reikšmėm: 1) „naujų kelių tiesėjo, pradininko“ ir 2) „inžinerijos dalinių kario“ reikšme, o tarybiniu laikotarpiu imtas plačiai dar ir trečia (iš LKP ikitarybinio laikotarpio spaudos paveldėta) – „masinės komunistinės vaikų organizacijos nario“ reikšme“ (Palionis 1979, 300). Visi šie žodžiai, išskyrus žodžius *pionierius* ir *komisariatas* yra paimiti iš rusų kalbos. P. Skardžius teigė, kad rusų kalbai dominavus visoje Sovietų Sąjungoje, iš šios į visas kitas kalbas pateko svarbiausios komunistinės sąvokos, kurios pirmiausia susiformavo rusų kalboje, ir tik po to sąvokų pavadinimai – rusų kalbos vertiniai ir skoliniai – atkeliavo į lietuvių ir kitas kalbas (Skardžius 1971, 55). Šiuos pavyzdžius yra

aptarusios ir I. Vilkaitė bei R. Kvašytė straipsnyje *Pasyvioji leksika lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių žodynuose* (2006, 225–243).

Kai kurių reikšmių DŽ₄ tiesiog nebeliko, nes jos prarado savo aktualumą, pavyzdžiui, *diktatūrą polit.* ‘2. proletariato d. – „įstatymu neribotas ir prievarta pasiremiąs proletariato viešpatavimas ant buržuazijos, kurį užjaučia ir remia žmonių ir išnaudojamųjų masės (Leninas) <...>. 3. buržuazinė d. – buržuazijos, sudarančios gyventojų mažumą, viešpatavimas ant gyventojų daugumos’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘1. neribota valdžia, garantuojanti politinį sluoksnio ar grupės viešpatavimą (įvairiomis valdymo formomis)’ (DŽ₄); *socialistas* ‘socialistas revoliucionierius – narys atvirai priešingos marksizmui buožiškos kontrrevoliucinės partijos, sukurtos Rusijoje 1902 m. iš narodnikiškų grupių likučių ir kartu su užsienio interventais kovojusios prieš Spalio socialistinę revoliuciją’ (DŽ₁). DŽ₄ tokios reikšmės apskritai nepateikia: ‘socializmo šalininkas; tokios partijos narys’ (DŽ₄)

Kitų žodžių reikšmių apibrėžimai DŽ₄ tiesiog sutrumpinti paminint tik svarbiausias objektyvias istorines detales: *imperializmas* ‘aukščiausioji ir paskutinė kapitalizmo stadija, į kurią jis įžengė 19 a. pabaigoje ir 20 a. pradžioje. Imperializme baigtas teritorinis žemės padalijimas tarp stambiausių kapitalistinių šalių. Jam taip pat būdingas stambiųjų monopolijų ir finansinės oligarchijos viešpatavimas, kova tarp stambių kapitalistinių valstybių dėl žaliavos šaltinių ir realizavimo rinkų, dėl svetimų teritorijų ir kitų tautų eksploatacijos, kas veda į nepaliaujamus agresyvius karus tarp stambiųjų kapitalistinių valstybių dėl pasaulio naujo pasidalijimo’ (DŽ₁) ir ‘2. marksizmo terminologijoje – aukščiausioji kapitalizmo stadija, kurioje laisvoji konkurencija pakeičiama tarpvalstybiniu ekonomikos monopolizavimu’ (DŽ₄); *komunizmas* ‘aukščiausia žmonių visuomenės forma – visuomeninė santvarka, pakeičianti kapitalizmą, kaip proletarinės revoliucijos pergalės ir proletariato diktatūros įvedimo rezultatas pergalingos socialistinės statybos vadovaujant komunistų partijai, apsiginklavusiai genialiu Markso-Engelso-Lenino-Stalino mokslu <...>’ (DŽ₁) ir ‘marksizmo skelbiama ir siekiama visuomenės santvarka, pagrįsta visuomenine gamybos priemonių nuosavybe ir žmonių lygybe’ (DŽ₄); *leninizmas* ‘„Leninizmas yra tolimesnis marksizmo išvystymas, yra marksizmas naujose proletariato klasinės kovos sąlygose, yra imperializmo ir proletarinių revoliucijų epochos marksizmas, yra socializmo pergalės viename žemės šeštadalyje epochos marksizmas“ (VKP(b) istorija. Trumpas kursas)’ (DŽ₁) ir ‘Lenino plėtotas ir naujoms istorinėms sąlygoms taikytas marksizmas’ (DŽ₄); *juodašimtis polit.* ‘carinėje Rusijoje – pogromininkas-reakcionierius, narys kraštutinių monarchistinių organizacijos, pramintos juodąja šimtaine’ (DŽ₁) ir *polit.* ‘carinės Rusijos monarchistinės organizacijos narys’ (DŽ₄).

1. 2. Kultūrinės sąvokos. Žodžiai, pavadinantys kultūros (mokslo, literatūros, meno, architektūros, urbanistikos ir kt.) sričių realijas, daiktus, reiškinius, taip pat sudaro vieną iš

didžiausių grupių – apie 17 proc. žodynų leksikos –, o jų apibrėžimai atskleidžia ideologines traktuotes ir jų pokyčius. Tokie žodžiai glaudžiai susiję su politika ir visuomenės istorija. Kultūros svarbą sovietmečiu mini ir istorikas Arūnas Streikus: „kurdamas naują visuomenę, sovietų režimas kultūrai skyrė ypatingą vaidmenį, todėl jos sovietizavimas buvo vienas iš aktualiausių politinių uždavinių. Sovietai kultūrinę veiklą tapatino su ideologine politine indoktrinacija“ (5). Dauguma rastų pavyzdžių turi vienodą žodžio aiškinimo struktūrą.

Dalis šiai grupei priskiriamų žodžių įvardija įvairiems laikotarpiams būdingus filosofijos, meno ir švietimo sąvokų – teorijų, krypčių ir pan. – pavadinimus, pvz.: *eugènika* ‘reakcinis buržuazinis pseudomokslas „apie žmonių veislės pagerinimą“’ (DŽ₁) ir ‘žmogaus paveldimų savybių gerinimo teorija’ (DŽ₄); *dualizmas fil.* ‘klaidinga filosofinė teorija, pripažįstanti, priešingai monizmui, pasaulio pagrinde du nepriklausomus vienas nuo kito pradus (materiją ir sąmonę, gamtą ir dvasią) ir veltui bandanti sutaikyti bei sujungti materializmą su idealizmu’ (DŽ₁) ir *fil.* ‘1. teorija, materiją ir dvasią laikanti lygiareikšmiais pasaulio pradais.’ (DŽ₄); *dekadentizmas* ‘buržuazinė meno ir literatūros srovė, atsiradusi 19 amž. pabaigoje, skelbianti „grynąjį meną“, tolimą nuo visuomeninio gyvenimo, pasižyminti kraštutiniu individualizmu, estetizmu, misticismu ir pan.’ (DŽ₁) ir ‘dekadanso pasireiškimas mene’ (DŽ₄); *estetizmas* ‘reakciniame buržuaziniame mene – polinkis į vadinamąjį „grynąjį meną“, atitrūkusį nuo tikrovės, svetimą liaudžiai ir priešišką jos interesams’ (DŽ₁) ir ‘1. polinkis į grožį, tobulas formos. 2. formos grožio pervertinimas, jo atskyrimas nuo turinio’ (DŽ₄); *formalizmas* ‘2. reakcinė, antiliaudinė, idealistinė srovė mene, literatūroje ir estetikoje, atmetanti meno idėjinio turinio reikšmę ir teikianti reikšmę tik formai, tepripažįstanti formos reikšmę’ (DŽ₁) ir ‘2. formos laikymas svarbiausiu ar vieninteliu vertingu meno dalyku’ (DŽ₄); *futurizmas* ‘formalistinė, dekadentinė srovė vaizduojamajame ir literatūroje, atsiradusi 20 amž. Italijoje, reiškusi agresyviai nusiteikusios buržuazijos ideologiją, jos militarizmą ir grobiamuosius siekimus’ (DŽ₁) ir ‘formalistinė meno srovė, neigusi praeities kultūrą, skelbusi technikos kultą’ (DŽ₄); *individualizmas* ‘1. buržuazinė pažiūra, statanti atskiro asmens interesus aukščiau už visuomenės interesus. 2. idealistinė filosofinė srovė, laikanti visuomeninius reiškinius atskirų asmenų, o ne tautų, masių, klasių veikimo rezultatu’ (DŽ₁) ir ‘pasaulėžiūra, laikanti asmens reikalus svarbesniais už visuomenės, kolektyvo, kitų žmonių interesus’ (DŽ₄); *klerikalizmas* ‘reakcinė politinė kryptis kapitalistinėse šalyse, kurios tikslas yra bažnyčios ir dvasininkijos viešpatavimas arba įtakos didinimas politiniame ir kultūriniame šalies gyvenime’ (DŽ₁) ir ‘politinė kryptis, siekianti bažnyčios ir dvasininkijos viešpatavimo ar politinės ir kultūrinės įtakos didinimo’ (DŽ₄); *modernizmas* ‘priešiška realizmui reakcinė meno kryptis, atsiradusi 19 a. pabaigoje, reikalavusi meno prisitaikymo prie išsigimstančio nusmukusio imperialistinės buržuazijos skonio’ (DŽ₁) ir ‘polinkis vartoti naujoviškas, neįprastas raiškos priemones mene; tokio meno kryptys’

(DŽ₄); **urbanizmas** ‘1. buržuazinė teorija, propaguojanti materialinės ir dvasinės kultūros sutelkimą stambiuosiuose miestuose ir tolesnį miestų vystymą kaimo vystymosi nenaudai. 2. mene ir literatūroje – formalistinė kryptis, apdainuojanti kapitalistinio miesto gyvenimą’ (DŽ₁) ir ‘miestų projektavimas ir statyba’ (DŽ₄). Kai kurių žodžių reikšmių išskyrimas ir jų apibrėžimai DŽ₁ ir DŽ₄ skiriasi, pavyzdžiui, DŽ₄ nebėra tokių reikšmių kaip **objektyvizmas** ‘2. buržuazinis o. – toks istorinio proceso būtinumo bei dėsningumo aiškinimas, kuris pateisina ir gina kapitalistinę santvarką, stengdamasis buržuazijos klasinius, išnaudotojiškus interesus pridengti „nepartiškumo“, tariamo „objektyvumo“ skraiste. Marksistinis-lenininis objektyvumo supratimas įjungia partiškumą, veiksmingą aktyvią pažiūrą į tikrovę siekiant ją revoliuciniu būdu pertvarkyti’ (DŽ₁); **subjektyvizmas** ‘2. buržuazinės sociologijos kryptis, teigianti, kad visuomeninio gyvenimo vystymąsi nulemia ne objektyvūs dėsningumai, bet idėjos ir žymios asmenybės’ (DŽ₁); **fenomenas** ‘1. idealistinėje filosofijoje – subjektyvus reiškiny, tariamai egzistuojantis tik sąmonėje ir neatspindintis objektyvios tikrovės’ (DŽ₁).

Beveik visų kalbamosios grupės žodžių reikšmių aiškinimuose DŽ₁ vartojami propagandiniai posakiai: *buržuazinė pažiūra; klaidinga teorija; buržuazinė / reakcinė / antiliaudinė srovė; „grynasis menas“; reakcinis buržuazinis menas / pseudomokslas; agresyviai nusiteikusias buržuazijos ideologija; grobiamieji siekimai; išsigimstantis nusmukęs imperialistinės buržuazijos skonis; buržuazijos klasiniai, išnaudotojiški interesai* ir pan. Kultūrinės sąvokas pavadinantys žodžiai patvirtina filosofo Gintauto Mažeikio mintis, kad svarbiausi sovietinės propagandos tikslai – Sovietų Sąjungoje atskleisti lemiamus laikmečio prieštaravimus, kapitalistines šalis vaizduoti neigiamai: pabrėžti antagonistinius klasių susipriešinimus, juos aštrinti (4).

Visai kitaip aiškinami žodžiai, pavadinantys kultūrinės sąvokas, kurios atitiko sovietinę ideologiją, pvz.: **marksizmas** ‘„Marksizmas yra mokslas apie gamtos ir visuomenės vystymosi dėsnius, mokslas apie engiamųjų ir išnaudojamųjų masių revoliuciją, mokslas apie socializmo pergalę visose šalyse, mokslas apie komunistinės visuomenės statybą“ (Stalinas)’ (DŽ₁) ir ‘K. Markso ir F. Engelso sukurta filosofinė, politinė ir ekonominė teorija, istorijos reiškinius nagrinėjanti dialektikos bei materializmo metodais ir klasių kovos atžvilgiu’ (DŽ₄); **materializmas** ‘viena iš dviejų pagrindinių filosofijos krypčių, priešinga idealizmui. Aukščiausia materializmo forma – marksistinis filosofinis materializmas. Marksistinis materializmas remiasi tuo: a) kad pasaulis savo prigimtimi yra natūralus; b) kad materija, būtis egzistuoja nepriklausomai nuo sąmonės <...>; c) kad pasaulį ir jo dėsningumus visiškai galima pažinti <...>’ (DŽ₁) ir ‘1. filosofijos kryptis, kuri materiją, gamtą, būtį laiko pirminiu dalyku, o dvasią, sąmonę, idėją – antriniu’ (DŽ₄); **realizmas** ‘1. pagrindinis meno ir literatūros metodas, statantis sau pagrindinį tikslą atvaizduoti objektyvią tikrovę ir jos tipingus bruožus: *Socialistinis r.* (aukščiausia realizmo stadija, pagrindinis

tarybinės grožinės literatūros bei meno kritikos metodas) (DŽ₁) ir ‘1. meno kryptis, siekiant vaizduoti tikrovę tokią, kokia ji yra’ (DŽ₄). Kaip apie socialistinį realizmą rašo Ewa Stryczyńska-Hodyl, jis „neatskiriamas nuo sovietizacijos, tai viena sovietizacijos priemonių. O pati sovietizacija, be abejo, daugiau arba mažiau paveikė ir asmeninių žmonių, ir visuomeninių tautų gyvenimą“ (6).

Iš kalbamųjų pavyzdžių matyti, kad DŽ₁ visos išvardintos meno, filosofijos ir literatūros kryptys (išskyrus *marksizmą*, *materializmą* ir *realizmą*) yra vertinamos neigiamai, nes atspindi kapitalistinę santvarką ir jai būdingus bruožus. Taip pat rasti keli žodžiai, kurių reikšmės jau nebeapateikiamos DŽ₄ leidime (*fenomenas*, *objektyvizmas*, *subjektyvizmas*, *urbanizmas*). Visų kitų žodžių reikšmės DŽ₄ pateikiamos neutraliai ir objektyviai, atsisakius sovietinės propagandos.

Kiti kultūrinių sąvokų pavadinimai įvardija šventes ar šventinius laikotarpius, o į žodyno straipsnius įtraukti junginiai ar iliustraciniai pavyzdžiai pabrėžia tik socialistinei santvarkai būdingas datas, pvz.: **gegūžis** ‘<...> Gegužės pirmosios šventė: *Socialistiniai įsipareigojimai ~io garbei*’ (DŽ₁); **mėtinės** ‘<...> *Didžiojo Spalio Socialistinės Revoliucijos m.*’ (DŽ₁); **spūlis** ‘<...> *Didysis Spalis. Didžioji Spalio socialistinė revoliucija pradėjo naują erą žmonijos istorijoje*’ (DŽ₁); **šveitė** ‘1. džiaugsmo, iškilmių diena kokio nors žymaus istorinio ar pilietinio įvykio atminimui, atžymima viešais susirinkimais, paradais, demonstracijomis ir pan.: *Gegužės Pirmosios š., Pergalės š., Revoliucijos š.*’ (DŽ₁). Visų šių socialistinei santvarkai būdingų reikšmių ar iliustracinių pavyzdžių nebeliko DŽ₄, nes aktualumą prarado pačios sąvokos – nelikus valstybės (Tarybų Sąjungos), nėra prasmės šiuolaikinės leksikografijos šaltinyje aprašyti jai būdingus reiškinius.

Taip pat šiai semantinei grupei priskirti keli asmenų pavadinimai, pavyzdžiui, **kandidatas** ‘2. mokslų k. – pirmasis mokslų laipsnis TSR Sąjungoje’ (DŽ₁). DŽ₄ ši reikšmė pateikiama tik kaip aiškinamas sudėtinis terminas, atskirai nuo pateiktosios bendros reikšmės ‘*Mokslų k.* (pirmasis mokslo laipsnis TSRS)’ (DŽ₄); **labdarỹs burž.** ‘kas užsiima labdara’ (DŽ₁) (DŽ₄ pateikiamas analogiškas žodžio apibrėžimas, tačiau nebėra pažymos *burž.* – tai rodo, kad žodis yra aktualizuotas ir grįžęs į vartoseną); **laureātas** ‘2. dabar – asmuo, apdovanotas ypatinga premija už nuopelnus mokslo, meno, liaudies ūkio ir kt. srityse: *Stalininės premijos l.* (vardas įvestas Tarybų Sąjungoje kaip aukščiausias įvertinimas įžymių pasiekimų, mokslo, meno ir išradimų srityje)’ (DŽ₁); **tribūnas** ‘2. žymus kalbėtojas, oratorius: *Revoliucijos t.* (liepsningas darbo žmonių interesų gynėjas, kovotojas dėl revoliucijos reikalo)’ (DŽ₁). Paskutinių dviejų žodžių apibrėžimai DŽ₄ formuluoti neutraliai, nebelikę sovietinės ideologijos atspalvių.

Kita nedidelė kultūrinių sąvokų pavadinimų grupė – architektūros, urbanistikos realijas ir reiškinius įvardijantys žodžiai, pavyzdžiui, **dvāras** ‘1. buržuazinėje santvarkoje – dvarininko ūkis, to ūkio sodyba’ (DŽ₁) ir ‘feodalo valda, žemvaldžio ūkis; to ūkio sodyba’ (DŽ₄); **kabarėtas užs.** ‘kavinė ar restoranas su įvairaus pobūdžio programa (šokiais, dainomis, muzika)’ (DŽ₁) (DŽ₄

nebelieka pažymos *užs.*); *kazemātas* ‘3. ikirevoliucinėje Rusijoje – vienutė tvirtovėje politiniams kaliniams laikyti’ (DŽ₁) ir ‘3. vienutė tvirtovėje’ (DŽ₄). Pastarasis pavyzdys DŽ₄ vartojamas abstrakčiau nei DŽ₁, kur apibrėžime nurodoma konkreti šalis (ikirevoliucinė Rusija).

Be šių žodžių rasta ir daugelis kitų, DŽ₁ turėjusių sovietinės ideologijos atspalvį pačiuose reikšmės apibrėžimuose ar iliustraciniuose pavyzdžiuose arba buvo žymimi pažyma *burž.*, o atgavus nepriklausomybę, reikšmės išliko tokios pat arba ganėtinai panašios, tačiau prarado ideologinį pobūdį.

1. 3. Socialinės sąvokos. Tai taip pat gana didelė grupė, kurią sudaro apie 17 proc. visų rastų pavyzdžių. Dažniausiai tokie žodžiai nagrinėjamuose žodynuose neturi jokių pažymų, tačiau jau DŽ₁ jie beveik visais atvejais žymėjo senstančią leksiką, todėl ir čia išlieka ryškus ideologinis žodžių reikšmių aiškinimas, sąlygotas santvarkų pokyčio. Kaip teigė J. Kruopas – vyksta apsisvalymas nuo pasenusių žodžių bei posakių (Kruopas 1998, 22).

Visi kalbami žodžiai įvardija socialinius luomus, klases, žmonių grupes ar profesijas, pvz.: *būdelis* ‘1. eksploatacinė santvarkoj – asmuo mirties bausmei vykdyti’ (DŽ₁) ir ‘1. mirties bausmės vykdytojas’ (DŽ₄); *guvernántė* ‘vaikų auklėtoja buržuazinėse šeimose, paprastai užsienietė’ (DŽ₁) ir ‘didikų ar šiaip turtingos šeimos vaikų auklėtoja’ (DŽ₄); *buržuà nkt.*⁹ ‘2. asmuo, priklausantis buržuazijos klasei; išnaudotojas, darbo žmonių priešas’ (DŽ₁) ir *nkt.* ‘2. kapitalistinės visuomenės klasė, valdanti pagrindines gamybos priemones ir naudojanti samdomąjį darbą’ (DŽ₄); *pėrsigimėlis* ‘persigimęs ir atitrūkęs nuo masių žmogus, tapęs socialistinės statybos priešu’ (DŽ₁) (DŽ₄ pateikia tik nuorodą ‘*žr. išsigimėlis*’); *snòbas* ‘tuščias, paviršutiniškas žmogus, garbinantis visa, kas priimta vad. „aukštuomenėje“, buržuazinėje visuomenėje’ (DŽ₁) ir ‘tuščias, paviršutiniškas žmogus, pretenduojantis į įmantrų, rafinuotą skonį’ (DŽ₄); *gángsteris* ‘Jungtinėse Amerikos Valstybėse – banditas, banditų gaujos dalyvis: *~iai panaudojami vykdant visokias apgavystes, nešvarius reikalus, nusikaltimus*’ (DŽ₁) (DŽ₄ nenurodyta šalies ir nepateikta jokie pavyzdžio, o reikšmė tokia pati: ‘banditas, banditų gaujos dalyvis’ (DŽ₄). Plg. ‘JAV – banditas, banditų gaujos dalyvis. Gangsteriai išvysto grobuonišką „verslinę veiklą“ (nelegalų biznį), naudodamiesi bet kuriomis priemonėmis: plėšimu, žudymu, papirkimu, bauginimu, šantažu, visokiais kriminaliniais nusikaltimais, papirktų pareigūnų padedami. Gangsteriai turi kontorą, vienijasi į sindikatus. Stambiųjų monopolistų, taip pat ir *bosų* panaudojami, vykdant visokias apgavystes, nešvarius reikalus, nusikaltimus’ (TŽŽ) – kaip ir prieš tai aptarti tarptautiniai žodžiai, taip ir šis propagandiniu turiniu DŽ₁ beveik nesiskiria nuo *Tarptautinių žodžių žodyne* pateikiamo žodžio reikšmės aprašo (išskyrus apibrėžimo apimtį). *Proletariātas* ‘viena iš pagrindinių klasių kapitalistinėje visuomenėje – klasė samdomų darbininkų, neturinčių gamybos priemonių nuosavybės ir priverstų pardavinėti savo darbo jėgą gamybos

⁹ Pažyma informuoja, kad žodis nekaitomas nei gimine, nei skaičiumi, nei linksniais.

priemonių savininkams – kapitalistų klasei, kuri engia ir išnaudoja darbininkus, savinasi iš jų gaunamą pridėjamą vertę’ (DŽ₁) ir ‘proletarų klasė, varguomenė’ (DŽ₄). Plg. ‘<...> komunistų partijos vadovaujamas, p. yra kapitalizmo duobkasys, darbo žmonių masių revoliucinio judėjimo *hegemonas* kovoje dėl išsivadavimo iš kapitalizmo jungo, dėl buržuazijos nuvertimo, dėl *proletariato diktatūros*, dėl beklasės komunistinės visuomenės sukūrimo. Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos pergalės dėka „TSRS proletariatas virto visiškai nauja klase, TSRS darbininkų klase, kuri panaikino kapitalistinę ūkio sistemą, įtvirtino socialistinę gamybos įrankių bei priemonių nuosavybę ir vairuoja tarybinę visuomenę komunizmo keliu“ (Stalinas)’ (TŽŽ). TŽŽ žodžio reikšmės aiškinimo pradžia analogiška DŽ₁ pateiktam visam žodžio apibrėžimui, tačiau po to TŽŽ perdėtai naudojamos kalbinės raiškos priemonės (įsmeninimai *kapitalizmo duobkasys*, *judėjimo hegemonas*, metaforos *kapitalizmo jungas*, *komunizmo kelias* ir pan.), taip skleidžiant ideologinę propagandą. *Skautas burž.* ‘karinio-politinio pobūdžio vaikų organizacija’ (DŽ₁) ir ‘vaikas ar jaunuolis, įsijungęs į organizuotą pavyzdingo piliečio auklėjimo sistemą, išplitusią daugelyje šalių’ (DŽ₄). Pastaroji realija sovietmečiu buvo nukopijuota ir vadinama pionierių organizacija. Perimti simboliai (kaklaraiščiai, uniformos, ženkleliai), žygiai, panašūs šūkiei, tačiau, nors pionierių organizacija ir buvo analogiška skautams, ideologiniu požiūriu jos visai nepanašios – pionieriai buvo auklėjami komunistinio auklėjimo dvasia, jiems skiepijamas ateizmas (7). Tai matyti ir iš DŽ₄ pateikto pakitusio reikšmės aiškinimo (plg. *pavyzdingo piliečio auklėjimas*), kuriame nebėra propagandinio organizacijos apibūdinimo (*karinio-politinio pobūdžio*) ir pažymos *burž.* **Buožė** ‘5. kaimo buržuazijos atstovas – turtingas valstietis, kitų išnaudotojas’ (DŽ₁) ir ‘sovietinis turtingesnio ūkininko apibūdinimas’ (DŽ₄). Šiame pavyzdyje ryškus ideologijos pokytis – DŽ₄ minima istorinė aplinkybė. Žodis *buožė* minimas ir to meto mokslininkų straipsniuose, pavyzdžiui, „kolchozus¹⁰ įvedant ypač išgarsėjo buožės terminas. Jis jau anksti komunistų spaudoje buvo vartojamas (rus. *кулак* ‘turtingas ūkininkas’). Retkarčiais pasirodydavo ir nepriklausomos Lietuvos spaudoje ir grožinėje literatūroje (A. Vienuolis). Pakaitą matyt sugalvojo žmogus, kuris iš tarmės pažino skolinį *kūlokas*, vartojamą buožės (baslys, pagalys storu galu) reikšme“ (Salys 1985, 220). **Draugas** ‘2. žmogus kurio nors kolektyvo, savos (partinės, tarybinės) aplinkos narys’ (DŽ₁). Žodžio populiarumą rodo sovietinio laikotarpio kreipinių vartojimo periodinėje spaudoje tyrimas. 1984 m. spaudos leidiniuose pagrindinis oficialiųjų kalbų „kreipimosi žodis yra *draugas*. Jis beveik visada vartojamas daugiskaita, paprastai su pažymimaisiais žodžiais <...>“ (Čepaitienė 1999, 24). DŽ₄ pateikia šiek tiek kitokį reikšmės apibrėžimą, rodantį pasikeitusią santvarką: ‘3. priedėlis prie pavardės, vartotas sovietų laikais, vartojamas kai kurių kairiųjų partijų narių vietoje žodžio *ponas*’ (DŽ₄). Ši tendencija taip pat pastebėta spaudoje – tokios žodžio *draugas*

¹⁰ Citatos kalba netaisyta.

(*draugai*) vartosenos, kaip ir buvo galima tikėtis, nebeliko 1999 m. publikacijose (Čepaitienė 1999, 25). *Intelligentija* ‘protinio darbo darbuotojai, turintys specialių žinių įvairiose mokslo ir kultūros srityse <...>. Tarybinė i., skirtingai nuo buržuazinės, išaugusi daugiausia iš darbininkų ir valstiečių eilių <...>’ (DŽ₁) ir labai trumpas reikšmės aprašas DŽ₄ – ‘inteligentų visuma, šviesuomenė’ be ideologinės propagandos.

Šių žodžių apibrėžimuose tiesiogiai atsispindi socialinio gyvenimo sąlygotas požiūris į pavadintą realiją, nes dažniausiai visi išvardyti žodžiai neturi specialių pažymų, kokias turi ekonomines, politines ir kt. sąvokas įvardijantys leksikos vienetai. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, vėl atsirado poreikis vartoti (aktualizuoti) tuos pačius žodžius, kurie sovietmečiu priklausė pasyviajai leksikai. Dėsningsai pasikeitė ir sąvokų aiškinimas. Žodžiai, turintys pažymas *burž.* arba posakius *buržuazinė visuomenė, eksploatacinė santvarka; buržuazijos klasė, kapitalistų klasė* ir pan. reikšmės priedašuose, DŽ₄ panaikinti. O kiti žodžiai, tokie kaip *buožė, draugas* (2-oji reikšmė), *persigimėlis, proletariatas* traukiasi į pasyviają leksiką. Sovietmečiu režimui politizavus visas gyvenimo sritis, politika ir ideologinė propaganda dominuoja ir šioje grupėje.

1. 4. Ekonominės sąvokos. Tai taip pat viena iš didesnių grupių – ją sudaro apie 13 proc. visų rastų pavyzdžių. Šios semantikos grupė nėra vienalytė, nes rasta žodžių, pavadinančių ekonomikos procesus, įvairias jų dalis, vertybinius popierius ar mokesčių formas, veikėjus pagal jų veiklą ir įvairias įstaigas, pvz.:

1) žodžiai, žymintys ekonominio gyvenimo procesus ir įvairias jų dalis (aiškiausiai priklausomybę ekonomikos grupei nurodo pažymos *ekon.*): *konjunktūrą ekon.* ‘2. kapitalistinio ūkio padėtį apibūdinančių požymių visuma’ (DŽ₁) ir *ekon.* ‘prekinio ūkio padėtis, veikiantį jį patį’ (DŽ₄); *manufaktūrą ekon.* ‘kapitalistinės gamybos forma, istoriškai buvusi prieš stambiają mašininę pramonę. Būdingieji jos bruožai: darbininkų darbo susivienijimas dirbtuvėje kapitalistui vadovaujant, rankinio darbo vyravimas, detalus darbo pasidalijimas dirbtuvės viduje’ (DŽ₁) ir *ekon.* ‘ppr. ankstyvojo kapitalizmo įmonė, pagrįsta rankine amatų technika’ (DŽ₄); *sindikatas ekon.* ‘kapitalistinėje santvarkoje – monopolistinio įmonininkų susivienijimo rūšis, siekianti apriboti konkurenciją, pakelti prekių kainas, padidinti pelną’ (DŽ₁) ir *ekon.* ‘realizavimo monopolija’ (DŽ₄); *monopolija* ‘<...> Kapitalistinės ~os (galingi kapitalistų susivienijimai kartelių, sindikatų, trestų ir kt. forma, kurie sutelkia savo rankose kurių nors prekių gamybą arba pardavimą ir siekia įsiviešpatauti vienos ar kitose ūkio šakose ir gauti viršpelinį)’ (DŽ₁) ir *ekon.* ‘kurių nors prekių gamybą arba pardavimą sutelkęs susivienijimas didžiausiam pelnui gauti’ (DŽ₄). Tokių žodžių apibrėžimuose geriausiai atsispindi atitinkamu laikotarpiu galiojęs požiūris į ideologizuotą žodį ar realiją, pavyzdžiui, *krizė ekon.* ‘3. periodiškai pasikartojanti kapitalistiniuose kraštuose prekių perprodukcija, vedanti į ekonominio gyvenimo suirimą, nedarbą ir darbininkų nuskurdimą’ (DŽ₁) ir

TŽŽ, kur pateikiamas daug išsamesnis šio žodžio aiškinimas. Jame 32 eilutėmis aprašoma žodžio *krizė* reikšmė, daug dėmesio skiriama propagandai: ‘TSRS Sąjungoje, <...> kur visa gamyba vykdoma pagal planą, kur gamybiniai santykiai visiškai atitinka gamybinių jėgų būklę, nes visuomeninį gamybos pobūdį sustiprina visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, nėra ir negali būti krizių’ (TŽŽ). Tačiau žodžio aiškinimo pradžia TŽŽ beveik nesiskiria nuo DŽ₁ pateikiamo viso žodžio reikšmės apibrėžimo: ‘periodiškai pasikartojąs reiškinys kapitalistiniame ūkyje, pasireiškias perprodukcija kapitalų ir prekių, kurių negalima realizuoti <...>’. Galima teigti, kad leidžiant DŽ₁ ir TŽŽ politinė ideologijos propaganda buvo labai stipri, o DŽ₄ prarado visus ideologinius požymius: *ekon.* ‘gamybos ir apyvartos mechanizmo sutrikimas ir jo socialiniai padariniai’ (DŽ₄).

Nemažai žodžių, nors ir neturi pažymos *ekon.*, pagal turinį priskirtini ekonominių sąvokų pavadinimų grupei. Kalbamųjų žodžių aiškinyje taip pat išryškėja tų laikų ideologinės traktuotės: *koncèsija* ‘sutartis, kuria kapitalistams išnuomojamos eksploatuoti valstybei ar vietinės valdžios organams priklausančios įmonės, žemė su teise kasti žemės turtus, statyti įmones ir t. t., leidžiant jiems eksploatuoti įmones’ (DŽ₁) ir ‘sutartis, kuria privatiems asmenims ar bendrovėms išnuomojamos valstybei ar vietinės valdžios organams priklausančios įmonės, žemė su jos turtais ir pan.’ (DŽ₄); *biznis burž.* ‘prekybinis reikalas, verslas, komercija’ (DŽ₁) ir ‘duodanti pelno veikla, verslas’ (DŽ₄); *streikas* ‘kapitalistiniuose kraštuose – kolektyvinis darbininkų nutraukimas darbo kokius nors savo reikalavimus statant darbdaviams’ (DŽ₁) ir ‘darbo nutraukimas, ko nors reikalaujant iš darbdavių’ (DŽ₄); *trèstas* ‘1. socialistinių įmonių organizacijos forma, kur jos susijusios produkcijos vienodumu ar įvairiomis žaliavos apdirbimo stadijomis. 2. panaši į sindikatą kapitalistinio monopolio forma, kur įmonės savininkas mažiau beturi savarankiškumo’ (DŽ₁) ir ‘vienos ūkio šakos gamybinis vienetas’ (DŽ₄). Paskutiniu atveju antraštinis žodis DŽ₁ turi dvi reikšmes, kurios, nors ir priskiriamos skirtingoms santvarkoms, žodyne pateikiamos viename straipsnyje, o DŽ₄ pateikiama tik viena reikšmė, be ideologinės propagandos elementų.

Panašiai žodžiai apibrėžiami ir kituose žodynuose, pavyzdžiui, jau minėtame *Tarptautinių žodžių žodyne* (galima palyginti ir su latvių kalbos žodyno *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (toliau tekste LLVV) duomenimis¹¹): *dèmpingas* ‘kapitalistinėse šalyse praktikuojamas prekių eksportas nuostolingomis kainomis, siekiant išstumti konkurentus ir užkariauti užsienio rinkas’ (DŽ₁) ir visai ideologinę traktuotę praradęs žodžio aiškinimas DŽ₄: ‘eksportas nuostolingomis kainomis’ (DŽ₄); [płg. *dèmpingas* ‘eksportas nuostolingomis kainomis; kapitalistinėse šalyse praktikuojamas prekių pardavimas užsienio rinkoje dirbtinai sumažintomis kainomis, palaikant aukštesnes kainas vidaus rinkoje, siekiant išstumti konkurentus ir užkariauti užsienio rinkas’ (TŽŽ)

¹¹ Pateikiamas kalbamojo lietuvių kalbos žodžio atitikmuo latvių kalba ir jo aiškinimo vertimas į lietuvių kalbą. Tai daroma, remiantis R. Kvašytės straipsniu (2006), kurio puslapis nurodomas skliaustuose.

ir *dempings* ‘ekon. kapitalistinėse valstybėse – eksportavimas už kainas, mažesnes nei savikaina’ (LLVV; 77)] **konkurencija** ‘1. kapitalistinėje visuomenėje – kapitalistų tarpusavio kova dėl didesnės pelno dalies, dėl rinkų, dėl žaliavų šaltinių ir t. t.’ (DŽ₁) ir labai trumpas žodžio reikšmės aiškinimas DŽ₄ ‘varžymasis dėl pirmavimo’ (DŽ₄); [plg. *konkurencija* ‘1. kapitalistinėje visuomenėje – kapitalistų tarpusavio kova dėl didesnės pelno dalies, dėl rinkų, dėl žaliavų šaltinių ir t. t.; k. aštrina kapitalistinius prieštaravimus’ (TŽŽ) ir *konkurence* ‘2. kova tarp privačių prekių gamintojų, tarp atskirų kapitalistų, jų susivienijimų ar kapitalistinių valstybių dėl palankesnių prekių gaminimo ar realizavimo sąlygų, dėl didžiausio pelno’ (LLVV; 77)]. Tokie to meto žodynuose pateiktų žodžių reikšmių aiškinimo panašumai rodo, kad rusų kalba sovietiniu laikotarpiu buvo galinga ideologinė priemonė visose TSRS šalyse, nes reikšmių aiškinimai lietuvių ir latvių kalbos žodynuose panašūs į *Tarptautinių žodžių žodyne* pateikiamus, kuris buvo verčiamas iš rusų kalbos: „tautų kalbinius kontaktus lemia įvairūs ekstralingvistiniai – politiniai, ekonominiai, kultūriniai – veiksniai. Ir tiesioginė, ir netiesioginė kalbų sąveika gali skirtis tiek poveikio laipsniu, tiek paplitimu. Viena kuri kalba gali smarkiai paveikti ne tik kurią nors kitą kalbą, bet ir keletą kalbų. Tai pasakytina, pavyzdžiui, apie rusų kalbą, kuri XX amžiaus antroje pusėje darė stiprų poveikį į vieną valstybę patekusių tautų kalboms“ (Kvašytė 1996, 66).

2) veikėjų pavadinimai pagal jų veiklos pobūdį, pvz.: **darbdavys** burž. ‘kas samdo darbo jėgą; išnaudotojas, žmogus, pasisavinantis svetimo, samdomo darbo vaisius’ (DŽ₁) ir ‘kas duoda darbą, samdo darbo jėgą’ (DŽ₄); **darbėmỹs** burž. ‘parsisamdantis kapitalistui darbininkas’ (DŽ₁) ir ‘parsisamdantis darbininkas’ (DŽ₄); **bedarbis** burž. ‘kas neturi darbo’ (DŽ₁) ir ‘negaunantis pastovaus darbo žmogus’ (DŽ₄) [plg. *bezdarbnieks* ‘žmogus, nerandantis apmokamo darbo (kapitalistinėse valstybėse)’ (LLVV; 77)]; **bizniėrius** burž. ‘kas bizniais verčiasi, verteiva, komersantas’ (DŽ₁) ir ‘kas biznį daro, verteiva’ (DŽ₄). Plg. ‘verteiva, komersantas, įmoninkas’ (TTŽ 96); **darbiniūkas** ‘1. socialistinėje visuomenėje – žmogus, dirbantis gamykloje ir priklausantis darbininkų klasei, kuri yra vadovaujamoji valstybės jėga ir valdo gamybos priemones drauge su visa liaudimi. 2. kapitalistinėje visuomenėje – samdomasis žmogus, proletaras, neturintis gamybos priemonių, buržuazijos išnaudojamas ir engiamas’ (DŽ₁) ir ‘1. tiesioginis materialinių gėrybių gamintojas’ (DŽ₄); **fabrikántas** ‘1. kapitalistas – fabriko savininkas’ (DŽ₁) ir ‘privataus fabriko savininkas’ (DŽ₄); **įmonininkas** ‘kapitalistas – įmonės savininkas, valdytojas’ (DŽ₁) ir ‘įmonės savininkas, valdytojas’ (DŽ₄); **pirklỹs** ‘ikisocialistinėse formacijose – kas verčiasi prekių pirkimu ir pardavimu; privačios prekybos įmonės savininkas’ (DŽ₁) ir ‘kas verčiasi daiktų pirkimu ir pardavimu; privačios prekybos įmonės savininkas’ (DŽ₄); **prāmoninkas** ‘kapitalistinės pramonės įmonės savininkas’ (DŽ₁) ir ‘pramonės įmonės savininkas’ (DŽ₄); **bānkininkas** ‘kapitalistiniuose kraštuose – stambus banko akcininkas, banko savininkas, bankų verteiva’ (DŽ₁) ir ‘banko

savininkas ar stambus banko akcininkas' (DŽ₄). Plg. 'kapitalistinėse šalyse – bankų verteiva, stambus banko akcininkas arba banko namų savininkas, kuris verčiasi bankinėmis operacijomis' (TŽŽ 1951, 83); **kapitalistas** 'kapitalo savininkas, samdomų darbuotojų išnaudotojas' (DŽ₁) ir '1. kapitalo savininkas, naudojantis samdomąjį darbą' (DŽ₄). Plg. '*kapitalo* savininkas, išnaudojantis samdomuosius darbininkus, išnaudotojas' (TŽŽ 1951, 323); **kompaniònas** '2. kapitalistinėse šalyse – prekybinės ar pramoninės įmonės dalyvis' (DŽ₁) ir analogiškas apibrėžimas TŽŽ bei praradęs ideologinį atspalvį DŽ₄ '2. kompanijos, bendrovės dalyvis' (DŽ₄). Daugelį šių žodžių (*darbdavys, fabrikantas, įmonininkas, pirklys, pramonininkas, bankininkas*) įvardija ir A. Lyberis bei J. Palionis, kalbėdami apie žodžių senėjimo procesus sovietiniu laikotarpiu ir jų pasitraukimą į pasyvų žodžių fondą, o apie kai kurių šių žodžių grįžimą į aktyviają vartoseną rašo G. Naktinienė ir R. Kvašytė.

3) vertybinių popierių ir mokesčių formų pavadinimus įvardija šie rasti pavyzdžiai: **divideñdas ekon., burž.** 'metinė įmonės pelno dalis, tenkanti kiekvienam pajininkui ar akcininkui už pajus ir akcijas' (DŽ₁) ir *ekon.* 'pelno dalis, tenkanti pajininkui ar akcininkui' (DŽ₄); **banknòtas** 'kapitalistinėje ekonomikoje – neprocentinis kreditinis emisijos bankų bilietas (popierinis pinigas)' (DŽ₁) ir 'popierinis pinigas' (DŽ₄); **obligācija** 'vertybinis popierius, pažymintis jo turėtojo teisę gauti tam tikrą jame pačiame nurodytą pinigų sumą; TSR Sąjungoje obligacijų forma išleidžiamos valstybinės išlošiamosios paskolos, kurios yra viena iš darbo žmonių aktyvaus dalyvavimo socialistinėje statyboje formų' (DŽ₁) ir 'vertybinis paskolos popierius' (DŽ₄).

4) įstaigas įvardijantys žodžiai: **koncèrnas ekon.** 'monopolistinis kapitalistinių įmonių susijungimas, vyraujant vienam kapitalistui arba nedidelei jų grupei' (DŽ₁) ir *ekon.* 'teisiškai savarankiškų bendrovių susivienijimas' (DŽ₄); **birža** '1. kapitalistiniuose kraštuose – vertybinių popierių ir prekių rinka, kur viešpatauja nevaržoma spekuliacija. 2. darbo birža – įstaiga, kur registruojami bedarbiai ir darbo pasiūlymai; TSR Sąjungoje, planinio socialistinio ūkio šalyje, kur nedarbo negali būti, – darbo biržų nėra' (DŽ₁) ir 'įstaiga, kurioje sudaromi finansiniai, prekybiniai, darbo santykiai' (DŽ₄) [plg. *birža* 'įstaiga, kuri registruoja bedarbius ir tarpininkauja tarp darbininkų ir verslininkų sudarant darbo sutartis' (LLVV; 78)]. Sovietmečiu rašytuose straipsniuose žodžių junginys *darbo birža* nurodomas kaip priklausantis pasyviajai leksikai (Lyberis, Palionis ir kt.). Tai patvirtina ir pats žodžio junginio reikšmės aiškinimas DŽ₁ – *darbo biržų nėra*, kuris neatitinka šių laikų realiųjų ir yra sovietinis propagandinis posakis. **Bendrovė** 'buržuazijos valdymo metu – prekybos ar pramonės draugija' (DŽ₁) ir 'ūkinis susivienijimas' (DŽ₄); **firma** '1. prekybos ar pramonės įmonė kapitalistiniuose kraštuose' (DŽ₁) ir 'pramonės arba prekybos įmonė ar susivienijimas, bendrovė' (DŽ₄); **kompānija** '2. buržuazinėse šalyse – prekybinė arba pramoninė kapitalistų bendrovė' (DŽ₁) ir 'bendrovė' (DŽ₄); **komunà** 'žmonių kolektyvas, susijungęs bendram

gyvenimui turto ir darbo bendrumo pagrindais: *Žemės ūkio k.* (aukščiausia valstiečių ūkių kooperavimo forma)' (DŽ₁) ir *istor.* '3. Kolektyvas, jungiamas bendro gyvenimo, darbo ir turto' (DŽ₄); *bánkas* '1. TSR Sąjungos bankai yra valstybiniai socialistiniai kredito organai lėšoms planingai paskirstyti pagal atskiras liaudies ūkio šakas ir įmones. 2. kapitalistiniuose kraštuose – tam tikra įmonė, vykdanči skolinamojo kapitalo judėjimą' (DŽ₁) ir '1. įstaiga ar įstaigų sistema, atliekanti įvairias operacijas su pinigais' (DŽ₄). [Plg. *banka* '1. socialistinėse valstybėse – valstybinė kredito įmonė, kuri koncentruoja laisvas pinigines lėšas, kredituoja ir finansuoja įmones, organizuoja piniginius atsiskaitymus ir mokėjimus liaudies ūkyje, reguliuoja pinigų apyvartą; 2. įmonė, kuri tarpininkauja tarp kreditorių ir paskolos ėmėjų, taip pat prekiauja piniginiu kapitalu' (LLVV, 227)]; *fërma* '1. kokia speciali žemės ūkio šaka kolektyviniame ar tarybiniame ūkyje. 2. kapitalistinėse šalyse – žemės ūkio įmonė, vedama nuosavame ar nuomojamame žemės sklype; paprastai yra kapitalistinio-verslovinio pobūdžio' (DŽ₁) ir '1. gyvulininkystės ar paukštininkystės padalinys stambiame ūkyje. 2. užs. žemės ūkio įmonė, kur ūkininkaujama nuosavame ar nuomojamame žemės sklype' (DŽ₄). Pastarųjų dviejų žodžių reikšmių aiškinimuose DŽ₁ atskleidžiami ekonominiai santvarkų skirtumai ir pokyčiai, nes reikšmės diferencijuojamos pagal atitinkamus laikotarpius – socialistinį ir kapitalistinį. To skirstymo nebelieka DŽ₄.

Pati plačiausia grupė iš minėtų – žodžiai, žymintys ekonominio gyvenimo procesus ir įvairias jų dalis. Su pažyma *ekon.* rastuose pavyzdžiuose ryškiausiai atsispindi ekonominio ir socialinio gyvenimo sąlygotas požiūris į pavadintą realiją (*dividendas, koncernas, krizė, manufaktūra, sindikatas, trestas*). Dalis tuometinės santvarkos metu į pasyvų žodyno fondą pasitraukusių žodžių turi pažymą *burž.*, kuri žymi tik buržuazinei santvarkai būdingus reiškinius (*bedarbis, biznieriūs, bisnis, darbdavys, darbėmys, dividendas*). Nei viename kitame to meto žodyne tokios pažymos nerasta. Tačiau daugiausia rasta žodžių, kurie neturi jokios pažymos, nors apibrėžimų analizė rodo, kad jų reikšmių aiškinimas atskleidžia santykį su socialinės aplinkos ir santvarkos pokyčiais. Dažniausiai prie šių žodžių pateiktuose apibrėžimuose ar iliustraciniuose pavyzdžiuose vartojami posakiai *kapitalistinė santvarka / šalis / visuomenė / pramonė / ekonomika / gamybos forma; kapitalistinis ūkis / kraštas; ikisocialistinė formacija; buržuazijos valdymas* ir pan. Visi šie žodžiai DŽ₁ rašymo laikotarpiu buvo pasyviosios leksikos dalis, vartoti apibūdinant ikisocialistinę ekonominę santvarką arba užsienyje vykstantiems reiškiniams pažymėti, dažnai aktualūs skleidžiant propagandą, parodant kapitalizmo neigiamas puses ir pan. Atkūrus nepriklausomybę, daugelis jų aktualizuoti, panaikinus sovietinės ideologijos atspalvį. Taip pat kai kurie žodžiai vartojami ir kapitalizmo, ir socializmo ekonomikoje, tačiau jų samprata skirtinga, todėl DŽ₁ šios reikšmės pateikiamos diferencijuotai viename žodyno straipsnyje (pavyzdžiui, *bankas, darbininkas, ferma, trestas*).

Ekonominių pavadinimų grupei taip pat priklauso žodžiai ar jų reikšmių apibrėžimai, iki nepriklausomybės atgavimo buvę aktyviaja leksikos dalimi, o pastaruoju metu perėję į pasyviają leksiką. Diegta socialistinė ūkio sistema kaip priešingybė kapitalistinei sistemai reikalavo naujų žodžių sąvokoms ir reiškiniams įvardyti. Tokius ūkininkavimo būdų skirtumus atspindi, pavyzdžiui, **ekspropriacija** ‘priverstinis nuosavybės, turto nusavinimas’ (DŽ₄) ir ‘2. socialistine-istorine prasme – toks nusavinimas, kai viena visuomeninė klasė arba sluoksnis atima gamybos priemones iš kito(s) tiesioginės prievartos arba ekonominiu keliu, pvz., kai dvarininkai atima iš valstiečių žemę, kapitalistai nuskurdina amatininkus. 3. „ekspropriatorių e.“ – proletarinės revoliucijos vykdomas fabrių, gamyklų, žemės atėmimas iš išnaudotojų, kapitalistinės nuosavybės pavertimas socialistine’ (DŽ₁). *Tarptautinių žodžių žodyne*, išleistame 2003 m., šis žodis pateikiamas taip: ‘marksizmo teorijoje – nuosavybės atėmimas tam tikros klasės ar visos visuomenės interesais’.

Kapitālas ‘2. marksizmo teorijoje – vertė, duodanti jos savininkui (kapitalistui) pridedamąją vertę, išnaudojant samdomuosius darbininkus’ (DŽ₄) ‘1. kapitalistinėje ekonomikoje – vertė, duodanti jos savininkui-kapitalistui pridedamąją vertę, išnaudojant samdomuosius darbininkus’ (DŽ₁). Po šio apibrėžimo pateikiamos dvi išsamios K. Markso citatos, kurių nebėra DŽ₄; **kolektyvizacija** ‘kolektyvinimas: *Žemės ūkio k. Tarybų Sąjungoje*’ (DŽ₄) ir ‘suvisuomeninimas: *Žemės ūkio k. TSR Sąjungoje – smulkių, susiskaldžiusių mažo našumo individualinių valstiečių ūkių pertvarkymas, savanoriškai susivienijus į stambias, didžiai mechanizuotas socialistines ūkio įmones – žemės ūkio arteles, kolūkius*’ (DŽ₁). Pastarasis iliustracinis sakinytis aiškiai atskleidžia sovietinę propagandą – ūkiai Lietuvoje nebuvo mažo našumo¹², o vienijimasis nebuvo savanoriškas – žmonės į kolektyvizaciją žiūrėjo kaip į baudžiovą, kolektyvizacija vykdoma prievarta, tremiant į Sibirą, atimant žemę ir gyvulius, apdedant nepakeliamais mokesčiais. **Kolūkis** ‘Tarybų Sąjungos žemės ūkio artelė’ (DŽ₄) ir *sutr.* ‘kolektyvinis ūkis – socialistinė žemės ūkio organizavimo forma, sudaryta darbo valstiečių individualinių ūkio gamybinio susijungimo į stambius ūkius bei kolektyvizavimo keliu’ (DŽ₁). Taip pat šio žodžio iliustraciniame pavyzdyje išsamiai cituojamas J. Stalinas: „*Kolūkis yra socialistinė ūkio organizavimo forma taip pat, kaip tarybos yra socialistinio politinio organizavimo forma*“ (Stalinas). **Industrializacija** ‘pramonės plėtojimas, stambiosios mašininės technikos diegimas’ (DŽ₄) ir ‘pramonės plėtimas, išvystymas, stambiosios mašininės technikos įdiegimas šalies liaudies ūkyje’ (DŽ₁); **penkermetis** ‘penkerių metų laiko tarpas’ (DŽ₄) ir ‘2. penkerių metų planas TSRS liaudies ūkiui vystyti’ (DŽ₁). Pavyzdyje taip pat cituojamas J. Stalinas; **sanacija** DŽ₄ nebėra reikšmės, kurią pateikia DŽ₁: ‘2. sistema priemonių, įgyvendinamų kapitalistinėse šalyse, siekiant išvengti stambių įmonių subankrutavimo’ (DŽ₁), tačiau panaši šio žodžio reikšmė

¹² 1939 metais Lietuvoje prikulta 1,9 mln. tonų grūdų, 1950 m. – 1,2 mln., o 1955 m. – tik 0,4 mln. (Zinkevičius 1994, 52)

(be ideologinio atspalvio) pateikiama *Aiškinamajame įmonės vadybos terminų žodyne*: ‘valstybės arba trečiųjų asmenų paskolų, subsidijų ir t. t. išdavimas, kuriomis stengiamasi pagerinti finansinę firmų, bankų padėtį, kad jie išvengtų bankroto ar konkurencijos, ypač ekonominių krizių metu (sanacija yra analogiška dotacijai)’; *konvejeris* DŽ₄ neturi tokios reikšmės, o DŽ₁ pateikiamas toks apibrėžimas: ‘2. žaliasis konvejeris – kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose organizuotas nenutrūkstamas gyvulių aprūpinimas žaliu pašaru nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens’ (DŽ₁).

Kai kurios žodžių reikšmės nepateikiamos DŽ₄ nes žodžiai prarado reikšmes, būdingas socialistinei santvarkai, pavyzdžiui, *ekspropriacija*, *konvejeris*, *sanacija*, *penkmetis* ir pan.

1. 5. Etninės sąvokos. Tai viena iš didesnių grupių, žodynuose rasta 9 proc. pavyzdžių. Visą šią grupę sudaro tautų, priklausiusių Tarybų Sąjungai ir buvusioms sovietinio bloko ar Jugoslavijos Respublikos šalims, pavadinimai (plg. *tautovardis* arba *etnonimas* ‘tautos, tautybės, genties ar kitos etninės grupės pavadinimas’ (KTŽ 1990, 208), pvz.: *abchāzai* ‘tauta, gyvenanti Abchazijos ATSR’ (DŽ₁) ir ‘Gruzijos šiaurvakarių tauta, gyvenanti prie Juodosios jūros’ (DŽ₄); *adžārai* ‘tauta, gyvenanti Adžarijos ATSR’ (DŽ₁) ir ‘pietvakarių gruzinų etninė grupė, kalbanti gruzinų kalba’ (DŽ₄); *armėnai* ‘tauta, gyvenanti Armėnijos TSR’ (DŽ₁) ir ‘Užkaukazės tauta, kalbanti viena indoeuropiečių kalbų’ (DŽ₄); *azerbaidžaničiai* ‘tauta, gyvenanti Azerbaidžanijos TSR’ (DŽ₁) ir ‘Užkaukazės tauta, kalbanti viena tiurkų kalbų’ (DŽ₄); *albānai* ‘tauta, gyvenanti Albanijos liaudies demokratinėje respublikoje¹³’ (DŽ₁) ir ‘Balkanų tauta, kalbanti viena iš indoeuropiečių kalbų’ (DŽ₄); *baltarusiai* ‘slavų tauta, gyvenanti Baltarusijos TSR’ (DŽ₁) ir ‘tauta, kalbanti viena rytų slavų kalbų, gudai’ (DŽ₄); *bulgārai* ‘slavų tauta, gyvenanti Bulgarijos Liaudies Demokratinėje Respublikoje’ (DŽ₁) ir ‘rytinės Balkanų dalies tauta, kalbanti viena pietų slavų kalbų’ (DŽ₄); *chorvūtai* ‘pietų slavų grupės tautybė, gyvenanti Jugoslavijoje, kalbanti serbų-chorvatų kalbos chorvatų dialektu, tas pat, kas kroatai’ (DŽ₁) ir ‘viena Balkanų tautų, kalbanti serbų-chorvatų kalba, rašanti lotyniškąja abėcėle’ (DŽ₄); *čekai* ‘slavų tauta, gyvenanti Čekoslovakijos vakaruose – Čekijoje, Moravijoje, Silezijoje’ (DŽ₁) ir ‘tauta, kalbanti viena vakarų slavų kalbų’ (DŽ₄); *jakūtai* ‘tauta, gyvenanti Jakutijos ATSR, kalbanti tiurkų kilmės kalba’ (DŽ₁) ir ‘tauta, gyvenanti Rytų Sibire ir Tolimuosiuose Rytuose, kalbanti viena tiurkų kalbų’ (DŽ₄); *kabardīnai* ‘tauta, gyvenanti Kabardinų ATSR’ (DŽ₁) ir ‘tauta, gyvenanti Šiaurės Kaukaze’ (DŽ₄); *kalmūkai* ‘mongolų kilmės tauta’ (DŽ₁) ir ‘tauta, gyvenanti prie Kaspijos ir Kinijoje, kalbanti viena mongolų kalbų.’ (DŽ₄); *karėlai* ‘tauta, gyvenanti Karelijos-Suomijos TSR, kalbanti ugrų-suomių kilmės kalba’ (DŽ₁) ir ‘tauta, gyvenanti Karelijoje, kalbanti viena finų kalbų’ (DŽ₄); *kinai* ‘tauta, gyvenanti Kinijos liaudies respublikoje’ (DŽ₁) ir ‘gausiausia Azijos (ir pasaulio) tauta, gyvenanti Kinijoje.’ (DŽ₄); *kòmīai* ‘tauta, gyvenanti Komi ATSR, kalbanti ugrų-suomių kilmės kalba’ (DŽ₁) ir ‘prieuralės

¹³ Žodyne tolesnis šalies pavadinimas parašytas mažosiomis raidėmis.

tauta, kalbanti viena finougrų kalba' (DŽ₄); *neñcai* 'tauta, gyvenanti Nenecko, Jamalskio ir Tamyrsko srityse, įeinančiose į RTFSR (ankstesnis pavadinimas – samojedai)' (DŽ₁) ir 'tauta, gyvenanti prie Ledinuotojo vandenyno' (DŽ₄); *rūsai* 'rytų slavų tauta, gyvenanti RTFSR, didžiausia TSR Sąjungos nacija' (DŽ₁) ir 'tauta, kalbanti viena rytų slavų kalbų, gyvenanti daugiausia Rusijoje.' (DŽ₄); *seřbai* 'pietų slavų tauta, gyvenanti Balkanų pusiasalyje, Jugoslavijoje' (DŽ₁) ir 'gausiausia pietų slavų tauta, gyvenanti centrinėje Balkanų dalyje, rašanti kirilicos atmaina' (DŽ₄); *slovākai* 'vakarų slavų tauta, gyvenanti Čekoslovakijos rytuose – Slovakijoje, kalbanti čekų kalbai artima kalba' (DŽ₁) ir 'tauta, gyvenanti Slovakijoje ir kalbanti viena vakarų slavų kalbų' (DŽ₄); *slovėnai* 'pietų slavų tauta, gyvenanti Slovėnijoje, įeinanti į Jugoslavijos sudėtį' (DŽ₁) ir 'tauta, gyvenanti Slovėnijoje ir kalbanti viena pietų slavų kalbų' (DŽ₄).

Įdomesni pavyzdžiai iš minėtų – *čigonai*¹⁴ ir *lietuvininkai*. *Čigōnai* 'indų kilmės tautybė, gyvenanti klajoklių ar pusiau klajoklių grupėmis Europoje, Azijoje ir Afrikoje ir tikrai Tarybų Sąjungoje pradėjusi sėslų gyvenimą' (DŽ₁) ir 'indų kilmės tauta, pasklidusi pasaulyje klajoklių ar pusiau klajoklių grupėmis' (DŽ₄); *lietuvininkai* 'žr. lietuviai' (DŽ₁) ir 'vakarinių lietuvių etninė grupė – senieji Mažosios (Prūsų) Lietuvos gyventojai' (DŽ₄). Pirmajame pavyzdyje DŽ₁ nurodoma, kad tik Sovietų Sąjungoje ši tauta pradėjo sėslų gyvenimą, tačiau iš DŽ₄ reikšmės matoma, kad jie ir toliau išliko klajojanti ar pusiau klajojanti tauta. Antrasis pavyzdys *lietuvininkai* DŽ₁ pateikiamas su nuoroda žr. ir nekalbama apie istorinę šio žodžio reikšmę, kuri jau yra pateikta DŽ₄ (*Mažosios (Prūsų) Lietuvos gyventojai*).

Visų šių tautovardžių apibrėžimai žodynuose rodo pasikeitusias politines santvarkas, DŽ₄ nebelieka santrumpų ATSR, RTFSR ir TSR, Jugoslavijos ir Čekoslovakijos Respublikų. Taip pat pateikiami tikslesni geografiniai duomenys (minimos tikslios vietovės, kuriose tauta gyvena), beveik visada nurodoma tautos kalba, kai kuriais atvejais – ir jos abėcėlė. Visų išvardintų tautovardžių apibrėžimai aiškiai parodo, kad pasikeitus politinei santvarkai, pasikeitė ir požiūris į kalbamąją leksiką.

1. 6. Teisinės sąvokos. Su teisės sfera susijusių žodžių analizuojamuose žodynuose rasta mažiau nei prieš tai aptartų grupių žodžių (8 proc.). Teisinių sąvokų pavadinimų grupė taip pat nevienalytė: dalis kalbamųjų žodžių, neretai viename ar abiejuose tiriamuosiuose žodynuose turinčių pažymą *teis.*, pavadina teisės aktus, įstatymų rinkinius, kiti – teisinės nuostatos ar teisės sistemos būdingus reiškinius, pvz.: *įsakas* '1. Aukščiausios Tarybos Prezidiumo aktas. 2. Carinės Rusijos aukščiausiojo valdymo organo nutarimas, turintis įstatymo galią' (DŽ₁) ir *teis.* '2. aukščiausiosios valdžios įsakomasis aktas' (DŽ₄); *įstātymas* '1. aukščiausiosios valstybinės

¹⁴ „Lietuvoje nuo seno vartotas terminas „čigonas“ maždaug nuo 2000-ųjų daugiausia remiantis ES ir kitais tarptautiniais dokumentais imtas pamažu keisti terminu „romas“ (12)

valdžios aktas, teisiškai reguliuojantis kokius nors visuomeninius santykius, išreiškiantis viešpataujančios klasės valią ir visiems privalomas vykdyti' (DŽ₁) ir *teis.* '2. aukščiausiosios valstybės valdžios teisės normų aktas' (DŽ₄); *dekrėtas* 'vyriausios valdžios nutarimas, turintis įstatymo galią: *D. dél žemės* (panaikinęs 1917 m. TSR Sąjungoje nuosavybės teisę į žemę)' (DŽ₁) ir 'aukščiausias valdžios potvarkis' (DŽ₄); *ekspropriacija teis.* '1. buržuazinėje teisėje – priverstinis (apmokamas) turto nusavinimas, vykdomas valstybinės valdžios' (DŽ₁) ir 'priverstinis nuosavybės, turto nusavinimas' (DŽ₄); *diskriminacija* 'teisių sumažinimas: *Rasinė d.* (imperialistinės spaudos prislėgtų kolonijinių ir priklausomų tautų beteisiška padėtis)' (DŽ₁) ir 'teisių apribojimas ar atėmimas: *Rasinė d.*' (DŽ₄). (plg. dar ryškesnę šio žodžio ideologinę traktuotę 'rasinė d. – imperialistinės spaudos prislėgtų kolonijinių ir priklausomųjų tautų beteisiška padėtis; tyčiojimas nacionalinėmis mažumomis kapitalistinėse šalyse ligi pat kruviniausios formos, pvz. *Linčo teismo* (žr.); rasinė d. pagrįsta žmonių neapykantos kupina *rasizmo* „teorija“ (TŽŽ); *egzekucija* '1. buržuazinėje baudžiamojoje teisėje – kūno bausmė; mirties bausmė. 2. buržuazinėje civilinėje teisėje – skolininko nuosavybės pardavimas. 3. tarptautinėje teisėje – vienos valstybės panaudojimas baudžiamųjų priemonių prieš kitą' (DŽ₁) ir tik viena reikšmė DŽ₄, kuri pateikiama kaip istorizmas: *istor.* 'kūno ar mirties bausmės vykdymas'; *spekuliacija teis.* '3. TSR Sąjungoje nusikaltimas – žemės ūkio produktų ir plačiojo vartojimo daiktų supirkinėjimas ir pardavinėjimas pasipelnymo tikslu' (DŽ₁). Į DŽ₄ ši reikšmė nebeįtraukta.

Teisinių sąvokų pavadinimams priskiriami ir institucijas, organizacijas įvardijantys žodžiai, pavyzdžiui, *departameintas* '2. ikirevoliucinėje Rusijoje, kai kuriose užsienio šalyse ir buržuazijos valdymo metais Lietuvoje – aukščiausių administracijos įstaigų skyrių pavadinimas' (DŽ₁) ir '2. kai kur administracinis padalinys (ministerija, skyrius, fakultetas ir pan.)' (DŽ₄); *policija* 'kapitalistinėse šalyse – specialūs administraciniai organai buržuazinei santvarkai ginti' (DŽ₁) ir 'administraciniai ginkluoti organai visuomenės saugumui bei viešajai tvarkai palaikyti; tų organų būstinė; policininkai' (DŽ₄); *inkvizicija istor.* '1. teisminė-policinė katalikų bažnyčios organizacija, pasižymėjusi žvėrišku žiaurumu kovoje su bažnyčios priešais, su heretikais' (DŽ₁) ir *istor.* '1. teisminė Katalikų bažnyčios organizacija, kovojusi su tikėjimo priešais ir eretikais' (DŽ₄).

Vieni žodžiai yra pasyviosios leksikos dalis ir žodynuose žymimi kaip istorizmai (*inkvizicija, egzekucija*), kiti – aktualūs ir šiais laikais sugrįžę į aktyviają vartoseną (*departamentas, policija*). Pastebėtina, kad pastaruosius savo darbuose mini tiek A. Lyberis, tiek J. Palionis akcentuojant šių žodžių pasitraukimą į pasyviają leksiką, griuvus kapitalistinei santvarkai. Taigi galima sakyti, kad kalbiamieji žodžiai yra patyrę ir deaktualizaciją, ir aktualizaciją. Kai kurie žodžiai DŽ₁ turi keletą reikšmių (*egzekucija, įstatymas, spekuliacija*), kurios atspindi visuomenės socialinius pokyčius; jų

nebeliko DŽ₄, t. y. įvyko reikšmės susiaurėjimas. Taip pat DŽ₁ apibrėžimuose pateikiami istoriniai faktai, susiję su Rusija (*dekretas*), kurių nebėra DŽ₄.

1. 7. Religinės sąvokos. Religinių sąvokų pavadinimai, kaip prieš tai aptartųjų teisinių, žodynuose taip pat sudaro 8 proc. Šios grupės žodžių, dažnai tiek DŽ₁, tiek DŽ₄ pažymėtų pažyma *bažn.*, apibrėžimuose gausu ideologizuotos informacijos, nes sovietmečiu buvo propaguojamas ateizmas, tikėjimo neigimas skatinant palaužti žmonių pasipriešinimą. Tuo pat metu per bažnyčią sklido išsivadavimo idėjos, žodžio laisvė, kuri nebuvo galima Sovietų Sąjungoje (plg. Jeronimo Kazlausko mintis kultūriniame žurnale *Aidai*: „sunaikinus tikėjimą daug lengviau susmukdyti tautos dorą. Palaužus tautos dorą, susilpnėja jos valia priešintis pavergėjui. Tuomet atsiranda patogios sąlygos jau tiesiog pradėti tautos rusinimą. Marksizmas aiškiai skelbia, kad jo uždavinys sunaikinti religiją kaip „liaudies opijų“ ir tautiškumą kaip „buržuazinį nacionalizmą“ (8).

Religinių sąvokų žodžių imtyje išskirtini mokslo krypčių ir pagrindinių religijos tiesų, asmenų, pastatų, vietų, reikmenų pavadinimų apibrėžimai, atskleidžiantys sovietinės santvarkos ir šiuolaikinio požiūrio skirtumus, pvz.: **religija** ‘viena iš visuomenės sąmonės formų, mistika ir tikėjimu stebuklingomis jėgomis bei įsivaizduojamomis būtybėmis paremtos pažiūros, tikyba: „Religija yra viena iš dvasinės priespaudos rūšių“ (Leninas). *Klasinėje visuomenėje r. yra darbo žmonių engimo ir išnaudotojų klasių viešpatavimo įrankis*’ (DŽ₁) ir ‘tikėjimas, kad egzistuoja antgamtinės jėgos (Dievas ar dievai, dvasios ir pan.), tikyba: *Krikščionių, musulmonų r.*’ (DŽ₄); **teologija** ‘religijos pseudomokslas <...>’ (DŽ₁) ir *fil.* ‘religijos teorija’ (DŽ₄); **panteizmas** *fil.* ‘religinė-filosofinė pasaulėžiūra, pagal kurią pasaulio pagrinde glūdi ne amžinai judanti materija, bet kažkokia dvasinė dievybė, sutampanti su gamta’ (DŽ₁) ir *fil.* ‘religinė filosofinė doktrina, kuri tapatina Dievą su gamta ir žiūri į gamtą kaip į dievybės įsikūnijimą’ (DŽ₄); **diėvas** ‘religiniu-mistiniu įsivaizdavimu – mitinė aukščiausioji būtybė, tariamai valdanti pasaulį <...>’ (DŽ₁) ir *relig., mit.* ‘viena iš aukščiausiųjų esybių, turinčių galios žmogui ir gamtai’ (DŽ₄); taip pat DŽ₄ šis leksikos vienetas pateikiamas ir kaip tikrinis žodis **Diėvas** *vns., relig.* ‘aukščiausioji visagalė esybė, visatos kūrėjas ir valdovas’ (DŽ₄) (tokios žodžio reikšmės nėra DŽ₁ dėl propaguojamo ateizmo); **bažnyčia** ‘namai, į kuriuos renkasi melstis religinių prietarų besilaikantys žmonės’ (DŽ₁) ir ‘1. maldos namai (ppr. katalikų ir protestantų)’ (DŽ₄); **rojus** ‘1. religiniuose mistiniuose prietaruose – vieta, kur laimingai gyvena mirusių vėlės; dašos’ (DŽ₁) ir *bažn.* ‘pirmųjų bibliinių žmonių (Adomo ir Ievos) gyvenimo vieta’ (DŽ₄); **biblija** ‘knyga, apimanti žydų ir krikščionių tikybos dogmas ir mitus’ (DŽ₁) ir ‘judėjų ir krikščionių šventosios knygos, šventraštis’ (DŽ₄) (plg. ‘rinkinys atskirų legendų, viena kitai prieštaraujančių, įvairiais laikais parašytų ir daugybę istorinių klaidų turinčių veikalų, kuriuos bažnyčia laiko „šventomis“ knygomis’ (TŽŽ); **šveñtraštis** *bažn.* ‘vadinamasis „šventasis“ raštas, religinių mitų ir dogmų knyga’ (DŽ₁) ir *bažn.* ‘kanonizuotų

religinių pasakojimų ir taisyklių visumą apimanti svarbiausioji daugelio religijų šventoji knyga' (DŽ₄); **korānas** 'islamo „šventoji“ knyga, įvairių legendų ir mitų rinkinys' (DŽ₁) ir 'pagrindinė šventoji musulmonų knyga, kurioje surašytos jų tikybos dogmos, teisės, dorovės, buities normos' (DŽ₄); **pāmaldos** *bažn.* 'viešos bažnytinės apeigos, atliekamos kulto tarnautojų' (DŽ₁) ir *bažn.* 'viešos apeigos' (DŽ₄); **stebūklas** '1. religiniuose ir mitologiniuose vaizdiniuose – gamtos dėsniams prieštaraujantis reiškiny, įvykstantis tariamai įsikišant antgamtinėms jėgoms' (DŽ₁) ir *bažn., mit.* '1. nepaprastas reiškiny, vykstantis, įsikišant antgamtinėms jėgoms' (DŽ₄); **relikvija** *ppr. dgs. bažn.* 'religinio garbinimo daiktai, vadinamųjų „šventųjų“ palaikai' (DŽ₁) ir *bažn.* 'religinio garbinimo daiktas, laikomas stebuklingu Dievo, pranašo ar šventojo palaiku' (DŽ₄); **sakrameñtas** *bažn.* 'krikščionių apeigos, kuriomis vaizduojamasi gaunant dievo malonę' (DŽ₁) ir *bažn.* 'krikščionių apeiga, kuria gaunama Dievo malonė' (DŽ₄).

Tokių ideologinių traktuočių esama žodžių, įvardijančių įvairias tikėjimų kryptis ir jų išpažinėjus, taip pat kitus asmenis, skelbiančius tikėjimą, veikiančius religinėse organizacijose ir pan., pvz.: **katalikybė** 'tikyba bažnytinės krikščioniškos organizacijos, vadovaujamos Romos popiežiaus: *Katalikybė visais laikais buvo reakcijos, išnaudojančiųjų viešpataujančiųjų klasių tvirtovė ir obskurantizmo židiny. Šiuo metu katalikybės reakcingumą išnaudoja imperializmo ideologai*' (DŽ₁) ir 'Romos popiežiaus vadovaujamos Vakarų krikščionių bažnyčios tikėjimas' (DŽ₄); **jėzuitai** '1. katalikų vienuolis, juodžiausiajai reakcijai tarnaujančio dvasinio ordino narys' (DŽ₁) ir 'Jėzaus draugija, katalikų vienuolių ordinas' (DŽ₄) (plg. '<...> jėzuitų organizacija visada tarnavo juodžiausiajai reakcijai; savo tikslų siekdami, jėzuitai nesivaržė – naudodavo apgaule, veidmainystę, šnipinėjimą, žudymus, kreipdavosi į *inkviziciją*, norėdami susidoroti su jiems nepatinkančiais asmenimis; jėzuitų lozungas – „tikslas pateisina priemones“ (TŽŽ); **kapucėnai** '1. elgetaujančio katalikų vienuolių ordino (pranciškonų ordino skyriaus) narys' (DŽ₁) ir '1. katalikų vienuolių ordinas, griežtos regulos pranciškonų šaka' (DŽ₄); **misionėrius** *bažn.* 'asmuo, viešpataujančios bažnyčios pasiūstas religinės propagandos varyti kitatikių tarpe; paprastai yra imperialistinių grobikų žvalgas' (DŽ₁) ir *bažn.* 'asmuo, pasiūstas skleisti tikėjimo (ppr. krikščionybės) tarpe kitatikių' (DŽ₄); **fariziėjus** '1. senovės Judėjoje religinė-politinė partija, atstovavusi pasiturinčių miestiečių interesams, pasižymėjusi fanatiškumu ir veidmainiškumu, išorinio pamaldumo taisyklių vykdymu' (DŽ₁) ir *istor.* '1. Judėjos religinės politinės srovės, raidiškai besilaikančios Mozės įstatymų, šalininkas' (DŽ₄); **masėnas** 'narys slaptos religinės-filosofinės draugijos, atsiradusios 18 a. Anglijoje ir išplitusios kituose Europos kraštuose: *~ai yra antiklerikalinė, bet darbininkų revoliuciniam judėjimui priešiška organizacija*' (DŽ₁) ir 'tarptautinė slapta religinė etinė draugija, siekianti dvasinio tobulėjimo, žmonijos brolybės, bet politiškai konservatyvi' (DŽ₄); **tikėbininkas** 'kas rūpinasi tikybos, žmonių sąmonės temdymo reikalais, iš to

gyvena: *Buržuazinėje santvarkoje ~ai vaidina svarbų vaidmenį* (DŽ₁) ir ‘kas rūpinasi tikybos reikalais’ (DŽ₄). Taip pat rasta rytų religijas pavadinančių ir su jomis susijusios tematikos žodžių, pavyzdžiui, *budizmas* ‘išplitusi kai kuriuose Azijos kraštuose religija, pavadinta pagal savo tariamojo įkūrėjo, legendinio Budos, vardą’ (DŽ₁) ir ‘Azijoje paplitusi religija, pavadinta pagal legendinio jos įkūrėjo Budos vardą’ (DŽ₄); *jògas* ‘šarlataninės mistinės religinės sistemos pasekėjas Indijoje’ (DŽ₁) ir ‘jogos sistemos pasekėjas’ (DŽ₄) (plg. ‘pasekėjai Indijos jogų kastos šarlataninės mistinės religinės sistemos, teigiančios, kad žmogus tariamai gali, save stebėdamas, į save gilindamasis ir save kankindamas, apvaldyti vadinamąsias „antgamines“ jėgas’ (TŽŽ).

Religinei tematikai priklausantys žodžiai dažniausiai ir DŽ₁, ir DŽ₄ turi pažymą *bažn. ir relig.*, tačiau taip pat gali turėti ir kitokių pažymų (pavyzdžiui, *istor., mit., fil.*), rodančių šių žodžių priklausomybę ne tik religijai, bet ir mokslo sritims (istorijai, filosofijai, mitologijai). DŽ₁ iš reikšmių apibrėžimų ir iliustracinių pavyzdžių matyti, kad religija buvo neigiama, pavyzdžiui, vartojami daiktavardžiai *prietarai, mitai, pseudomokslas, įsivaizdavimas, kultas, priespauda, fanatiškumas*; būdvardžiai *mistinis, šarlataninis, juodžiausiasis*; dalyviai *tiriamas, vadinamasis, elgetaujantis*, arba žodžiai rašomi kabutėse vartojant juos perkeltine reikšme. Religija DŽ₁ tapatinama su kapitalistiniu pasauliu – iliustraciniuose pavyzdžiuose pabrėžiama buržuazinė santvarka, imperializmas, išnaudotojų klasės ir pan. Viso to nebeliko DŽ₄, kur tiek reikšmių aiškinimas, tiek iliustraciniai pavyzdžiai yra neutralūs. Šios tematikos žodžiai atskleidžia ideologinius sąvokų traktuočių pokyčius – sovietiniu laikotarpiu neigta religija, propaguotas ateizmas, o atkūrus nepriklausomybę ir atsiradus tikėjimo laisvei viso to nebeliko.

1. 8. Karinės sąvokos. Šios semantinės grupės žodžių pasirinktuose žodynuose rasta nelabai daug – ją sudaro 4 proc. visos imties. Tai karinį laipsnį, rangą, pareigas įvardijantys žodžiai, dažniausiai pažymėti pažymomis *kar.* [karo terminas], kurių apibrėžimai atspindi skirtumą tarp santvarkų, pvz.: *seržántas kar.* ‘1. TSRS sausumos ir oro pajėgų jaunesniųjų vadų karinis laipsnis. 2. puskarininkio laipsnis kai kuriose užsienio kariuomenėse’ (DŽ₁) ir *kar.* ‘žemesniųjų vadų laipsnis, tokį laipsnį turintis žmogus; puskarininkis’ (DŽ₄); *leitenántas* ‘1. TSRS Ginkluotojų Pajėgų jaunesniųjų karininkų personalinis laipsnis’ (DŽ₁) ir *kar.* ‘jaunesniųjų karininkų laipsnis; tą laipsnį turintis žmogus’ (DŽ₄); *majōras* ‘1. TSRS Sausumos ir Oro pajėgų karinis laipsnis – vidurinis tarp kapitono ir papulkininkio. 2. daugelio šalių kariuomenių karininkų laipsnis’ (DŽ₁) ir *kar.* ‘pirmasis aukštesniųjų karininkų laipsnis; jį turintis žmogus’ (DŽ₄); *kapitōnas* ‘1. TSRS Sausumos kariuomenės ir Karinių oro pajėgų jaunesniųjų karininkų personalinis karinis laipsnis (einantis po vyresniojo leitenanto). 2. TSRS Karinių jūrų pajėgų jaunesniųjų ir vyresniųjų karininkų personalinis karinis laipsnis. 3. daugumos užsienio valstybių kariuomenėse ir laivynuose karininkų laipsnis (DŽ₁) ir ‘1. aukščiausiasis jaunesniųjų karininkų laipsnis; tą laipsnį turintis asmuo’ (DŽ₄);

máršalas ‘1. karinis laipsnis, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo personaliai suteikiamas įžymiams ir ypatingai pasižymėjusiems aukščiausiosios vadovybės asmenims. 2. aukščiausias karinis laipsnis kai kurių valstybių kariuomenėje’ (DŽ₁) ir ‘kai kurių šalių aukščiausias karinis laipsnis; tą laipsnį turintis žmogus’ (DŽ₄).

Pagrindinis skirtumas minėtuose pavyzdžiuose – DŽ₁ pirma reikšme pateikiami žodžiai, su sovietinei santvarkai būdingais kariniais laipsniais, kurie kai kuriais atvejais beveik nesiskiria nuo antrosios reikšmės DŽ₁ ir pirmosios reikšmės DŽ₄. Į kai kuriuos iš kalbamųjų žodžių atkreipęs dėmesį ir A. Lyberis, traktuojantis juos kaip sovietinės santvarkos kalbos priemones: „Didžiojo Tėvynės karo metais buvo perprasminta daugybė senosios karinės terminologijos. Žodžiai *karininkas*, *generolas*, *majoras*, *kavaliarius* ir kt. įgavo visiškai kitas reikšmes, kurios tiek skiriasi nuo senųjų tų žodžių reikšmių, kiek skiriasi buržuazinės armijos karys nuo Tarybinės Armijos kario“ (Lyberis 2009, 173). Šiuolaikinės leksikos sistemoje šie žodžiai vėl yra aktualizuoti ir įgavę šiek tiek modifikuotas senąsias reikšmes.

Į šią grupę patenka ir kai kurių kitų asmenų pavadinimai, kurių pareigos ar veikla susijusi su karinėmis sąlygomis (žodžiai gali būti istorizmai, taip pat turėti kitų papildomų pažymų), pavyzdžiui, **partizānas** ‘1. vietos gyventojų, ginkluotų savanoriškų būrių, veikiančių prieš užnugaryje, dalyvis: *Mūsų ~ai daug padėjo Tarybinei Armijai triuškinant vokiškuosius grobikus Didžiąjame Tėvynės kare*’ (DŽ₁) ir ‘vietos gyventojų ginkluotų savanoriškų būrių, veikiančių prieš okupantus, dalyvis’ (DŽ₄); **generalgubernātorius** ‘ikirevoliucinėje Rusijoje ir kai kuriuose užsienio kraštuose – krašto, apygardos viršininkas, turintis aukščiausią karinę ir administracinę valdžią’ (DŽ₁) ir ‘aukščiausias Rusijos caro ir Didžiosios Britanijos karaliaus pareigūnas tam tikrame krašte’ (DŽ₄); **husāras** *ikirev.*, *užs.* ‘lengvosios kavalerijos raitelis (kareivis ar karininkas)’ (DŽ₁) ir *istor.* ‘lengvosios kavalerijos raitelis’ (DŽ₄); **žandāras** ‘2. viduriniaisiais amžiais Prancūzijoje – sunkiai ginkluotas raitelis’ (DŽ₁). DŽ₄ nebeturi šios reikšmės.

Įdomūs pavyzdžiai yra *generalgubernatorius* ir *husaras*. DŽ₁ pirmojo žodžio vartojimo istorinis laikotarpis nusakoma komentaru apibrėžime *ikirevoliucinėje Rusijoje ir kai kuriuose užsienio kraštuose*, o prie antrojo žodžio pateikiamos pažymos *ikirev.* [ikirevoliucinis] ir *užs.* Toks neatitikimas parodo, kad DŽ₁ dar nebuvo tiksliai sutvarkytos pažymų sistemos. Į DŽ₄ pastarasis žodis įtrauktas kaip istorizmas, o aiškinant žodžio *generalgubernatorius* reikšmę apibrėžime minimos dvi konkrečios šalys: carinė Rusija ir Didžioji Britanija (plg. DŽ₁ apie pastarąją neužsimenama).

Karinės tematikos leksikai galima priskirti ir veiksmus, karines formuotes, organizacijas įvardijančius žodžius, pavyzdžiui, **kovà** ‘priešų susirėmimas norint vienas kitą nugalėti, mūšis: *Imperialistinė k. tarp Anglijos ir JAV už maksimalius pelnus išsivystė pokariniu laikotarpiu visuose*

žemynuose' (DŽ₁) ir 'priešų susirėmimas, mūšis, kautynės: *Kovos su kryžiuočiais*' (DŽ₄); **kampānija** kar. '1. žygis; visuma karinių operacijų tam tikrame karo teatre: *Tarybinės Armijos 1942–1943 m. žiemos k.*' (DŽ₁) ir kar. '1. tam tikros paskirties karo veiksmai; karo žygis.' (DŽ₄); **gvárdija** aiškinamas sudėtinis terminas '*Raudonoji g.* (ginkluotų darbininkų kovos būriai 1917–1918 m.). *Baltoji g.* (bendras kontrevoliucinių kariuomenių pavadinimas 1918–20 m. pilietiniame kare)' (DŽ₁) (DŽ₄ šių reikšmių nebeliko); **kariáuna** '1. karinė klika: *Fašistinė k. Amerikos ~os žvėriškumai Korėjoje*' (DŽ₁) ir *menk.* 'kariautojai, karo klika' (DŽ₄). Kaip teigia A. Salys, Simono Daukanto kūrybos žodis „*kariauna* 'kariuomenė' dabar eina karybos terminu, taip pat remiantis rusų kalba 'kariautojai, karinė klika'“ (Salys 1985, 219). Taigi sovietinė įtaka žodžiui *kariauna* išliko ir DŽ₄. DŽ₁ iliustracinis pavyzdys atspindi sovietinės santvarkos įsigalėjimą (*gvardija*, *kampanija*) ir propagandą (*kariauna*, *kova*). DŽ₄ pavyzdžių nepateikia, išskyrus žodį *kova*, tačiau ir žodžių reikšmių apibrėžimas, ir pavyzdys yra neutralūs. Tokie karinių žodžių reikšmių pokyčiai grindžiami skirtingomis politinėmis santvarkomis ir atskleidžia ideologinį sąvokų traktuočių kitimą.

1. 9. Kitos sąvokos. Kiti sąvokų pavadinimai, rasti žodynuose DŽ₁ ir DŽ₄, t. y. buitines realijas, administracinius vienetus ir istorinius laikotarpius įvardijančių žodžių grupės nėra tokios gausios, todėl jos detaliau nenagrinėjamos. Buitinių pavadinimų grupė sudaro 2 proc. (**ekskavátorius** 'žemės kasimo mašina, naudojama tiesiant kelius, kasant kanalus, melioracijos, durpių kasimo ir kt. darbuose' (DŽ₁) ir 'kasamoji mašina: *Vikšrinis, bėginis, kaušinis e.*' (DŽ₄); **kombáinas** '*tech.* [technika, technologija] sudėtinga mašina, jungianti keletą mechanizmų, kurie atlieka vieną po kitos einančias operacijas: *Žemės ūkio k.* (mašina, kuri piauna ir kartu kulia javus): *TSRS turi didžiausią pasaulyje ~ų parką*' (DŽ₁) ir '*tech.* sudėtinga mašina, atliekanti keletą darbų: *Javų, linų, medvilnės k. Anglių k.*' (DŽ₄); **malūnėlis** '3. universalinis malūnėlis (mažas malūnas, vartojamas grūdų, šieno ir žemės ūkio produktų atliekoms sumalti)' (DŽ₁). DŽ₄ nebėra šios reikšmės), administracinių vienetų pavadinimų (**rajónas**, '2. nedidelis administracinis vienetas TSR Sąjungoje' (DŽ₁) ir '1. nedidelis administracinis vienetas: *Biržų r. ~o centras*' (DŽ₄); **krāštas** '4. TSR Sąjungoje – tam tikras administracinis-teritorinis vienetas' (DŽ₁) ir '5. stambus administracinis teritorinis Rusijos vienetas' (DŽ₄); **apýgarda** '1. tarybinis nacionalinis administracinis vienetas: *Nacionalinė a.*' (DŽ₁) ir '1. apylinkė, kraštas apie kokį nors centrą; tos vietos gyventojai: *Paskelbk viešai, kad žinotų visa a.*' (DŽ₄) ir istorinių laikotarpių pavadinimų (**epochà** '1. laikotarpis, skiriamas pagal kurį nors charakteringą reiškinį, žymų įvykį: „*Leninizmas yra imperializmo ir proletarinės revoliucijos epochos marksizmas*“ (Stalinas)' (DŽ₁) ir '2. kuo nors būdingas laikotarpis, amžius: *Atgimimo e.*' (DŽ₄); **erà** '2. koks istorijos įvykis, pradedantis naują periodą, o taip pat pats tas periodas: *Spalio socialistinė revoliucija pradėjo naują erą žmonijos istorijoje*' (DŽ₁) ir '3. didelis svarbus istorijos laikotarpis' (DŽ₄); **ikirevoliùcinis** 'buves iki

revoliucijos (ppr. iki Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos): *I. darbininkų judėjimas*’ (DŽ₁) ir ‘buvęs iki revoliucijos’ (DŽ₄) – vos po 1proc.

Sąvokų pavadinimų semantinės grupės

Sąvokų pavadinimai	Procentai
Politinės	20
Kultūrinės	17
Socialinės	17
Ekonominės	13
Etninės	9
Teisinės	8
Religinės	8
Karinės	4
Buitinės	2
Administraciniai vienetai	1
Istoriniai laikotarpiai	1

Sovietinį požiūrį į realijas ir reiškinius įvardijančių žodžių ir jų apibrėžimų analizė atskleidžia, kad DŽ₁ ir DŽ₄ aptikta leksika – įvairi ir nevienalytė. Laikui bėgant tam tikra dalis žodynų leksikos pasensta ir keičiasi. XX a. pabaigoje įvykę pokyčiai labiausiai atsispindi politinių, ekonominių, kultūrinių, socialinių, teisinių, religinių, karinių ir kt. realijas įvardijančių žodžių sferose. Pagal tai visi žodžiai suskirstyti į 11 semantinių grupių. Kaip matyti iš lentelės, gausiausios iš šių grupių – politinių (20 proc.), kultūrinių (17 proc.), socialinių (17 proc.), ekonominių (13 proc.) ir etninių (9 proc.), teisinių (8 proc.), religinių (8 proc.); mažiausios – karinių (4 proc.), buitinių (2 proc.), administracinių vienetų (1 proc.) ir istorinių laikotarpių (1 proc.) pavadinimų grupės.

DŽ₁ rasta tuometinės t. y. sovietinės santvarkos metu į pasyvųjį žodyno fondą pasitraukusios leksikos dalis turi pažymą *burž.*, kuri žymi tik buržuazinei santvarkai būdingus reiškinius (*bedarbis, opozicija, labdarys, skautas, žandaras* ir pan.). Tačiau daugiau surinkta žodžių, kurie neturi jokios pažymos, nors jų reikšmių aiškinimas atskleidžia santykį su socialinės aplinkos ir santvarkos pokyčiais. Taip pat rasta tokių pavyzdžių, kai žodžiai vartojami ir kapitalizmui, ir socializmui būdingoms realijoms pažymėti, tačiau jų samprata skirtinga, todėl DŽ₁ šios reikšmės pateikiamos diferencijuotai viename antraštinio žodžio lizde (pavyzdžiui, *bankas, ferma, trestas*), o kai kurios iš šių žodžių reikšmių nebepateikiamos DŽ₄ leidime, nes prarado reikšmes, būdingas socialistinei santvarkai, pavyzdžiui, *ekspropriacija, konvejeris, sanacija, penkmetis* ir pan.

Taigi DŽ₁ žodžių apibrėžimų ir iliustracinių pavyzdžių analizė rodo, kad žodyne buvo įvykdytas pratarmėje iškeltas uždavinys parodyti Sovietų Lietuvos visuomeninį ir politinį gyvenimą, o DŽ₄ išryškėja buvusių ideologizuotų sąvokų traktuočių kitimas ir kai kurių žodžių aktualizacija.

2. Istorinių ir etnografinių sąvokų pavadinimų traktavimas

Kalbant apie sąvokų ideologinių traktuočių kitimą svarbu išnagrinėti pasenusios ir periferinės leksikos sluoksnius ir jų apibrėžimus DŽ₁ ir DŽ₄. Po sovietinių sąvokų pavadinimų šios semantikos žodžių grupė antra – ją sudaro 17 proc. visos tiriamosios imties (104 žodžiai). Tokie žodžiai dažniausiai DŽ₁ ir DŽ₄ turi pažymą *istor.* – istorinis, istorija; istorizmas, *psn.* – pasenęs žodis ar posakis, ir *etnogr.* – etnografizmas, t. y. jie pavadina istorines ir etnografines sąvokas.

Lietuvių kalbos leksika skiriasi savo aktyvumu ir pasyvumu, o tai, kokie žodžiai priklauso aktyviajam ir pasyviajam žodyno sluoksniui, iš dalies parodo dabartinės kalbos žodynai. Į pasyviają leksiką įeina pasenę žodžiai ir naujažodžiai. Naujai atsiradusi leksika (naujažodžiai) DŽ₁ ir DŽ₄ neturi pažymų, rodančių jų naujumą, todėl darbe pagrindinis dėmesys sutelktas į pasenusius žodžius. Pasyviają leksiką, sudaro žodžiai, žymintys praeities reiškinius ir realijas, senuosius darbo įrankius ir namų apyvokos daiktus, žmonių buitį, jų kultūrą, tarpusavio santykius ir visuomenines santvarkas. Aptariant šią grupę svarbu paminėti tai, kad dauguma žodžių, kurie DŽ₁ pažymėti kaip neaktualūs (su pažymomis *istor.*, *psn.*) per dešimtmetį nuo nepriklausomybės paskelbimo iki DŽ₄ pasirodymo sugrįžo į vartoseną ir vėl tapo aktyviosios leksikos dalimi, o sovietmečio ideologiją atspindintys žodžiai ir junginiai pasitraukė į pasyviają leksiką. Būtent toks procesas remiasi sąvokų ideologizuotų traktuočių pokyčiais, kuriems nustatyti pasitelkiama gretinti pasyviają leksiką – istorinių ir etnografinių sąvokų pavadinimus, kuriuos žymi DŽ₁ su ta pačia leksika, atitinkamai žymimą DŽ₄.

Pasyviosios leksikos vienetai yra ir archaizmai (sinonimiškai vadinami senybėmis; *Kalbotyros terminų žodyne* archaizmas apibūdinamas kaip pasenęs žodis, gramatinė forma ar sintaksinė konstrukcija, paprastai turinti norminių sinonimų (KTŽ 1990, 14), ir istorizmai (plg. *istorizmas* ‘pasyviojo fondo žodis arba žodžių junginys, pavadinantis nebenaudojamą, pasenusį daiktą arba kurią nors istorinę realiją’ (KTŽ 1990, 88), tačiau tyrime jie aptariami kartu. Taip pat kartu su pasyviaja leksika aptariami ir žodynuose rasti etnografizmai (plg. *etnografizmas* ‘kurios nors tautybės materialinės ar dvasinės kultūros realijos pavadinimas, patekęs į literatūrinę kalbą <...>’ (KTŽ 1990, 60), nes jie taip pat apibūdina retesnes tam tikrais laikotarpiais egzistavusias, tačiau neišnykusias realijas, kurios šiais laikais žinomos ne visiems kalbos vartotojams, nes dažnai etnografizmai yra kilę iš tarmių. Etnografizmų apibrėžimuose taip pat ryškiai atsispindi ideologinis požiūris. Tai dar viena svari priežastis aptarti juos kartu su pasenusia leksika.

Istorizmai atsiranda dėl ekstralingvistinių priešasčių – kintantis visuomenės gyvenimas sąlygoja tam tikrų daiktų, reiškinių, sąvokų nykimą (Palionis 1999, 218). Istorizmai dažniausiai tik įvardija praeities realijas ar sąvokas, t. y. atlieka nominatyvinę funkciją, o archaizmai suteikia kalbai iškilmingumo, poetiškumo, t. y. tarnauja meniniams – stilistiniams tikslams, pavyzdžiui grožinėje literatūroje (Palionis 1999, 216). Istorizmai žymimi *istor.* pažyma, o archaizmai – *arch.* – *archaizmas* arba *psn.* – *pasenusi realija ar sąvoka*, tačiau analizuojant DŽ₁ ir DŽ₄, ideologinius pokyčius žymintys žodžiai rasti su pažymomis *istor.*, *psn.* ir *etnogr.* Pažyma *arch.* nevartojama nei viename, nei kitame žodynuose, taip pat ši pažyma nepateikiama ir sutrumpinimų sąrašuose. Tokį pažymos nebuvimą galima paaiškinti tuo, kad žodyno paskirtis yra apimti dabartinę kalbą. Kaip teigia G. Naktinienė, dabartinė kalba yra plati kalbos sritis, kuri apima ir senstelėjusius faktus, ir periferinius sluoksnius (Naktinienė 2000, 13), tačiau lietuvių kalbos archaizmai yra beveik nebesuprantami dabartinės kalbos vartotojams. Tas pats pasakytina ir apie kai kuriuos etnografizmus, tačiau jų abiejuose DŽ rasta gausiai.

Pagal tai, kokių sferų praėjusių laikų daiktus, reiškinius, veiksmus ar istorines realijas žodžiai įvardija, žodynuose aptiktą pasyviają leksiką ir etnografizmus galima skirstyti į tokias istorizmų ir archaizmų bei etnografizmų grupes: socialiniai, buitiniai, kultūriniai, ekonominiai, administraciniai, etniniai, istorinių laikotarpių pavadinimai, matavimo vienetų pavadinimai, kariniai, politiniai-teisiniai ir religiniai. Tokias grupes savo publikacijose mini ir J. Barauskaitė, K. Gaivenis, E. Jakaitienė, J. Palionis ir kt. Tačiau į jas minėti autoriai neįtraukia etnografizmų.

2. 1. Socialinės sąvokos. Iš visų darbe aptariamų pasyviosios leksikos grupių tai pati didžiausia – iš viso su pažymomis DŽ₁ ir DŽ₄, rastų žodžių sudaro 28 proc.

2. 1. 1. Socialinės sąvokos, turinčios pažymą tik DŽ₁. Socialinių istorinių ir etnografinių sąvokų pavadinimai DŽ₁¹⁵ įvardija socialinius luomus, klases, žmonių grupes, profesijas, pvz.: 1) profesijas, asmenis (veikėjus) pagal veiklos sritis įvardijantys istorizmai ir archaizmai: *alūdininkas psn.* ‘aludės laikytojas’, *branginiūkas psn.* ‘kas brangiai ką parduoda, daug prašo’, *būrtininkas psn.* ‘kas buria, kerėtojas, žavėtojas’, *degtindaris psn.* ‘kas daro naminę degtinę’, *drėvininkas psn.* ‘miško bitininkas’, *pameistrỹs psn.* ‘meistro padėjėjas, mokinys’, *sekundántas psn.* ‘dvikovos tarpininkas, liudytojas’, *skuduriniūkas psn.* ‘skudurų supirkinėtojas ar pardavinėtojas’, *smūklininkas psn.* ‘smuklės laikytojas’, *šamānas ethnogr.* ‘kai kuriose šiaurės tautybėse – burtininkas, žynys’; *ūkininkas psn.* ‘didesnio (buožinio) ar vidutinio žemės ploto (ūkio) savininkas, šeimninkas’, *ūrmninkas psn.* ‘didmenininkas’, *vaikis psn.* ‘ūkininko, buožės išnaudojamasis, samdinys, bernas’, *tařnas psn.* ‘asmeniniams šeimninko reikalams samdytas namų darbininkas, samdinys’. Apie pakitusią šio žodžio reikšmę sovietmečiu

¹⁵ Šiame darbo skyriuje aptariamai pažyma DŽ₁ turintys žodžiai, todėl prie jų šaltinio sutrumpinimas nerašomas.

rašo A. Lyberis: „žodis *tarnas* dabar vartojamas visiškai kitokia reikšme negu anksčiau. Tarnas jau nebėra pono namų darbams skirto samdinio, o atsidavusio kam žmogaus pavadinimas (plg. deputatas – liaudies tarnas)“ (Lyberis 2009, 173). Kai kurie kalbamosios semantinės grupės žodžiai išsiskiria iš bendrosios imties tuo, kad be pažymos *psn.* turi dar ir kitų pažymų, pavyzdžiui, stilistinis niekinimo atspalvis būdingas žodžiams *šūnadvokatis psn., niek.* ‘netikras, menkas advokatas, apgavikas’, *šūndaktaris psn., niek.* ‘apgavikas gydytojas, šarlatanas’, o *kambarinė psn., burž.* ‘kambarių, namų darbų tarnaitė’, *veřslininkas psn., užs.* ‘verslo žmogus, amatininkas’, turi pažymas *burž., užs.*, kurios parodo, kad tai – sovietinei santvarkai netinkami reiškiniai.

Kai kurie iš kalbamųjų žodžių aptariami ir A. Lyberio, J. Palionio darbuose (*ūkininkas, verslininkas, tarnas, kambarinė* ir kt.) akcentuojant pakitusią politinę ir ekonominę santvarkas ir dėl to pasikeitusius apibrėžimus. Pabrėžiama, kad žodžiai virtę istorizmais, tačiau jie tebevartojami apibūdinant dabartinių buržuazinių valstybių gyvenimą (Palionis 1989, 46). Nebelikus valstybės (Sovietų Sąjungos), į vartoseną grįžo ir visi pasyviajai leksikai sovietmečiu priskirti žodžiai (plg. DŽ₄ jie nurodomi be pažymų).

2) socialinius luomus, grupes, klases įvardijantys istorizmai ir archaizmai sudaro didžiąją dalį aptariamos grupės žodžių, pvz.: *aukštúomenė psn.* ‘didikai, bajorai’, *elítas psn.* ‘rinktinė visuomenės dalis’, *prastúomenė psn.* ‘paprasti, neprivilegiuoti, nemokyti žmonės, darbo žmonės’, *põnas psn.* ‘privilegiuoto luomo, turtingas žmogus, kitų išnaudotojas’, *dienpelnyš psn.* ‘padienis darbininkas’, *dúoklininkas psn.* ‘kas moka arba ima duoklę’, *duoneliáuti psn.* ‘prašyti duonos, elgetauti’, *dúonininkas psn.* ‘kas duoną gauna, nedarbingas, kitų išlaikomas žmogus’, *eļgeta psn.* ‘neturtingas, gyvenantis išmaldomis žmogus’, *bekañpis psn.* ‘neturintis savo pastogės, namų’, *beskatikis psn.* ‘esantis be skatiko’, *grytėlninkas psn.* ‘kas teturi grytelę; neturtingas valstietis; trobelninkas’, *kampiniñkas psn.* ‘laikiniai gyvenantis pas svetimus žmones gyventojas; įnamis’, *karšiñčius psn.* ‘2. žmogus, kuris senatvėje gyvena iš išimtinės. 3. kas duoda išimtinę’, *prastuõlis psn.* ‘paprastas, neprivilegiuotas, nemokytas žmogus’, *sklýpininkas psn.* ‘kas turėjo mažą žemės sklypą; daržininkas, neturtingas valstietis’, *įkaitas istor.* ‘įkeistas žmogus, kuris už ką atsako’, *núolanka psn.* ‘vyro tėvai, broliai, seserys’, *pabrolýš* ‘senovinių vestuvių apeigose – jaunavedžių palydovas; pajaunys’, *pamergė* ‘senoviškose vestuvėse – jaunųjų palydovė’, *panà psn.* ‘netekėjusi moteris, mergaitė’, *sugyvėntinis psn.* ‘1. nesantuokinis vyras ar žmona. 2. netekėjusios motinos vaikas; nesantuokinis’, *sugulõvas psn.* ‘nesantuokinis vyras ar žmona’, *užkurinė psn.* ‘už užkurio ištekanti pati’, *užkurýš psn.* ‘1. antras vyras, nuėjęs į našlės namus, preikšas. 2. vyras, kuris vesdamas nueina gyventi į žmonos ūkį ar namus’. Šioje grupėje taip pat esama žodžių, turinčių kelias pažymas, pavyzdžiui, *didúomenė psn., užs.* ‘didikai, aristokratija’, *didikas psn., užs.* ‘aukštos kilmės, turtingas, įtakingas asmuo’, *didžiūnas psn., užs.* ‘didikas’, *dvariniñkas psn., užs.* ‘stambus

žemės savininkas, žemvaldys, išnaudotojas (feodas, kapitalistas)', *kilmingas psn.*, užs. 'aukštos kilmės'¹⁶, *dvariškis psn.*, istor. '1. išnaudojamas dvaro darbininkas ar tarnautojas 2. dvaro gyventojas', *karalienė istor.*, užs. 'moteris monarchas titulas', *pavainikis psn.*, burž. 'nesantuokoje gimęs vaikas'.

Taigi dalis pateiktosios socialinės pasyviosios leksikos be pažymų *istor.* ir *psn.* turi ir kitų nuorodų, pavyzdžiui, prie sovietinės santvarkos metu į pasyvųjį žodyno fondą pasitraukusių žodžių *kambarinė*, *pavainikis* pridėta pažyma *burž.*, žyminti tik buržuazinei santvarkai būdingus reiškinius. Prie pasenusių žodžių *šunadvokatis* ir *šundaktaris* pateikta ir stilistinė pažyma *niek.* 'niekinamasis, niekinamai'. Daugelis pasenusių žodžių turi pažymą *užs.*, pavyzdžiui *korporantas*, *verslininkas*, *diduomenė*, *dvarininkas*, *karalienė*, *kilmingas* ir pan. Tokiomis pažymomis buvo stengiamasi sumenkinti kapitalistinį pasaulį, kritikuoti buržuazinę visuomenę ir įteigti socializmą kaip vienintelį galimą kelią. Taip pat rasti du žodžiai, kurie neturi jokių pažymų – *pabrolis* ir *pamergė*, tačiau reikšmės apibrėžime vartojamas žodis *senovinis*, nurodantis, kad šie leksikos vienetai priklauso ano meto pasyviajam žodyno fondui.

2. 1. 2. Socialinės sąvokos, turinčios pažymą tik DŽ₄. DŽ₄ socialinių istorizmų, archaizmų ir etnografizmų grupė nėra tokia gausi kaip DŽ₁. Joje labiau akcentuojami socialiniai luomai, klasės ir grupės, beveik visai nedaug profesijas ir veikėjus įvardijančių pasyviosios leksikos žodžių, todėl, nagrinėjant DŽ₄ duomenis, visi pasenę žodžiai pateikiami neskirstant jų į pogrupius, pvz.: *atamānas psn.* 'kazokų viršininkas', *bajōras istor.* 'pasaulietinis feodalinis, ppr. privilegijuotas žemvaldys; tokios kilmės žmogus', *bārbaras istor.* 'senovės Graikijoje ir Romoje – svetimšalis', *barōnas istor.* 'bajorų titulas, žemesnis už grafo; asmuo, turintis tą titulą', *baudžiāuninkas istor.* 'baudžiavinis valstietis', *bėrnas psn.* 'metams samdomas jaunas ūkio darbininkas', *dešimtininkas istor.* 'seniūno padėjėjas', *gyrpeknys psn.* 'pagyrūnas', *kalifas istor.* 'musulmonų viduramžių šalyse valdovas, turėjęs ir religinę valdžią', *kraujaleidys psn.* 'kas nutraukdavo kraujo, kraujo leidėjas', *lōrdas istor.* 'viduramžių Anglijos stambus feodas', *markizas istor.* 'romanų ir anglosaksų kraštų bajorų titulas, aukštesnis už grafa, žemesnis už kunigaikštį; tą titulą turintis asmuo', *medėjas psn.* 'medžiotojas', *miesčionija istor.* 'miesčionių luomas', *paljdas etnogr.* 'vestuvininkas, lydintis jaunąją į jaunojo namus, pasekėjas; vestuvių palydovas, narys', *samurājus istor.* 'japonų feodalo, kunigaikščio kariaunos narys', *senjōras istor.* 'stambus žemvaldys, valdęs savo žemėje gyvenančius žmones', *psn. valdōnas* 'valdovas', *istor. vērgas* 'pono nuosavybėje esantis, nelaisvas, beteisis žmogus', *istor. vjtis* '1. raitas pasiuntinys', *istor. žėmininkas* '1. bajoras, turintis žemės. 2. činšininkas, saugantis dvaro rūmus, žiūrintis viešosios tvarkos', *etnogr. žvalgas* 'jaunikio namų (ūkio) apžiūrėtojas, ūkvaizdis'.

¹⁶ Vienas iš retesnių pavyzdžių, kai ideologine traktuote pasižymi būdvardis.

Kaip matyti iš pavyzdžių, šioje grupėje daugiausia istorizmų. Dažniausiai jais žymimi žodžiai, apibūdinantys svetimą Lietuvos kraštui sąvokas, pavyzdžiui, *atamanas*, *barbaras*, *kalifas*, *lordas*, *markizas* ir *samurajus*. Pasikeitus santvarkai, dalis žodžių grįžo į vartoseną. O žodžiai, kurie dar nebuvo tapę pasyviosios leksikos dalimi DŽ₁, aptariami neišsamiai, negausiai, tik pabrėžiant praeitį, pavyzdžiui, *feodalinei santvarkai būdingas*, *pagonybės laikais*, *senovėje*, *anksčiau* ir pan.

2. 2. Kultūrinės sąvokos. Su kultūra susijusių istorizmų, archaizmų ir etnografizmų grupė – taip pat viena iš gausiausių (iš viso kartu su pažymėtais žodžiais DŽ₄ rasta apie 26 proc.). Kalbamajai sąvokų pavadinimų grupei priskirti žodžiai, pavadinantys kultūros (mokslo, literatūros, meno, technikos ir kt.) realijas, daiktus, reiškinius.

2. 2. 1. Kultūrinės sąvokos, turinčios pažymą tik DŽ₁. Sovietmečiu į pasyvųjį fondą buvo pasitraukusios, tačiau dabar vėl aktualizuotos įvairios šventės, iškilmės, kurių pavadinimai į DŽ₁ įtraukti su atitinkamomis pažymomis, nors apibrėžiami jie visiškai neutraliai, pvz.: *joninės psn.* ‘tokia šventė’, *piršlybos psn.* ‘piršimas; piršimasis (vedant ar tekant)’, *vakarūškos psn.* ‘kaimo jaunimo pasilinksminimas, šokiai’, *krikštynos psn.* ‘vaiko krikštijimo pokylis, vaišės’, *vardadienis psn.* ‘vardo diena’, *vardinės psn.* ‘vardo dienos šventė’. Pastarieji trys žodžiai į pasyviają leksiką perėjo sovietmečiu stengiantis išstumti su religija susijusias šventes ir atsiradus naujam žodžiui *vardynos* ‘vardo suteikimo naujagimiui civilinės apeigos; ta proga rengiamos vaišės’ (DŽ₂). Šiame žodžio reikšmės apibrėžime akcentuojamos ne religinės, o civilinės apeigos. Šio žodžio dar nebuvo DŽ₁, tačiau jis pasirodė antrame minėto žodyno leidime. Apie *vardynas* rašo ir A. Salys: „krikštynų pakaitu režiminės propagandos buvo apyvarton išleistas naujadaras *vardynos* ‘vardo davimo iškilmės, vaišės’“ (Salys 1985, 237) bei etnologė Rasa Paukštytė-Šaknienė: „tuo metu sovietinė valdžia iš šeimos bei visuomenės gyvenimo stengėsi išstumti visą religinį aspektą ir bandė krikštynas pakeisti vardynomis“ (9). Taip pat tuo laikotarpiu į pasyvųjį fondą pasitraukė ir pagrindines santuokos formas žymintys žodžiai: *daugpatystė etnogr.* ‘santuokinis gyvenimas su daug moterų; poligamija’, *daugvyrystė etnogr.* ‘santuokinis gyvenimas su daug vyrų; poliandrija’, *monogāmija etnogr.* ‘vienpatystė; santuokos forma, kurią sudaro pastovus vieno vyro gyvenimas su viena moterimi’, *poligāmija etnogr.* ‘šeimos tvarka, kai vienas vyras turi daug žmonių’.

Rasti ir su labdara ar rėmimu susiję istorizmai. Pinigai ar kitoks turtas, perduodamas kam nors sušelpiti ar paremti sovietiniu laikotarpiu buvo neigiamas dalykas¹⁷, todėl ir šie žodžiai pasitraukė į pasyviają leksiką: *arbātpinigiai psn.* ‘maža dovana pinigais už patarnavimą’, *aukà psn.* ‘kas kam aukojama, dovanojama’, *išmalda psn.* ‘išmelsta, iš pasigailėjimo duodama dovana’, *mecenātas psn.* ‘dosnus meno ir mokslo globėjas, rėmėjas’.

¹⁷ *labdarà* ‘burž. turtingųjų materialinės pagalbos teikimas „iš malonės“ neturtingiems siekiant užslopinti jų klasinę kovą prieš išnaudotojus’ (DŽ₁).

Daugelis žodžių su pažymomis, nurodančiomis žodį priklausant pasyviajam leksikos sluoksniui, yra tarptautiniai, pavyzdžiui, *balagānas psn.* ‘1. lentinis pastatas krauti prekėms, rengti pasilinksminimams, vaidinimams ir kt.’; *bankėtas psn.* ‘iškilmingi pietūs, dalyvaujant mokslo, visuomenės, politikos veikėjams, sakant kalbas’; *dekanātas bažn., psn.* ‘3. keletą parapijų apimantis bažnyčios administracinis padalinys’; *etimològija psn.* ‘gramatika be sintaksės’; *idealizmas psn.* ‘nesavanaudiškumas, pasiaukojimas kuriai nors idėjai; tikrovės idealizavimas’, *imatrikuliacija psn.* ‘stojančio į universitetą įrašymas į matrikulus (sąrašus)’; *koliòkviumas psn.* ‘dėstytojo pasikalbėjimas su studentais norint patikrinti jų mokėjimą’; *parābolė lit., psn.* ‘alegorinis posakis; nedidelis dorovinio-pamokomo turinio alegorinis pasakojimas’; *seminārija psn.* ‘1. vidurinė mokykla pradžios mokyklų mokytojams rengti’; *trimėstras psn.* ‘2. mokslo metų trečdalis’ ir pan., tačiau rasta ir savos kilmės istorizmų bei archaizmų: *aūginas psn.* ‘didelė gyvatė, žaltys’; *bažnytkaimis psn.* ‘kaimas, kur yra bažnyčia’; *girià psn.* ‘2. dykuma’; *sapniniūkas psn.* ‘sapnų aiškinimo knyga’; *seniūnystė psn.* ‘seniūno pareigos, vardas’; *sóstas psn.* ‘2. specialus monarcho krėslas, ant kurio jis sėdi per iškilmingas ceremonijas (taip pat jo valdžios simbolis)’ ir kt.

Beveik visų minėtų istorinių sąvokų pavadinimai – tiek istorizmai, tiek archaizmai – pastaruoju metu įgavo aktualizuotos leksikos statusą ar perėjo į aktyviają leksiką; be kai kurių iš DŽ₁ pažymomis *istor.* ar *psn.* žymėtų žodžių dabartinė kalba neapseitų.

2. 2. 2. Kultūrinės sąvokos, turinčios pažymą tik DŽ₄. Dalis šiai grupei priskiriamų žodžių įvardija įvairiems laikotarpiams būdingus lietuvių liaudies reiškinius. Rasta daug etnografizmų, pavadinančių lietuvių liaudies dainas, šokius, senovines vestuvių apeigas, papročius ir šventes, pvz.: *atbulinis etnogr.* ‘atbulos polkos žingsniu šokamas dainuojamasis šokis, vaizduojantis piršlybas’, *avietėlė etnogr.* ‘lėtas dainuojamasis ratelis, vaizduojantis kelią ir vartelius’, *blezdinėlė etnogr.* ‘šokis, vaizduojantis kregždės skraidymą’, *jōnkelis etnogr.* ‘porinis greito tempo šokis’, *mikità etnogr.* ‘liaudies šokis (vyrai šokinėja per lazda ir dainuoja)’, *daudytė muz. etnogr.* ‘ilgas medinis pučiamasis instrumentas’, *atgrāžtai etnogr.* ‘sugrįžtai’, *gaubtuvės etnogr.* ‘nuotakos vainiko pakeitimas nuometu, muturu ar skarele po keltuvių’, *keltuvės etnogr.* ‘senoviškų vestuvių jaunųjų prikėlimo su muzika ceremonija’, *koštuvės etnogr.* ‘alaus ar medaus košimo laikas; ta proga rengiamos vaišės’, *pintuvės etnogr.* ‘mergvakaris’, *sāvedybos etnogr.* ‘jaunojo suvedimas su jaunąja pasimatyti, supiršus už akių’, *sugrāžtai etnogr.* ‘jaunavedžių lankymas jaunosios tėvų pirmą sekmadienį po vestuvių’.

Kiti kultūriniai istorizmai ir archaizmai – mokslų ar su jais susijusių prietaisų pavadinimai, pavyzdžiui, *numizmātika istor.* ‘mokslas, tiriantis monetas’, *garsāmokslis lingv., psn.* ‘fonetika’, *humanizmas istor.* ‘pasaulėžiūra, teigianti žmogaus vertingumą, protą, nukreipta prieš viduramžių asketizmą’, *miniatiūrà istor.* ‘rankraštinės knygos iliustracija’, *hektogrāfas psn.* ‘tam tikras

spausdinamasis rankraščių kopijavimo prietaisas', *fonogrāfas istor.* 'garso įrašymo tam tikrame velenėlyje ir atkūrimo prietaisas'. Pasenęs žodis *garsamokslis* turi pažymą *lingv.*, kuri yra nuoroda į kalbotyros mokslo sferą.

Istorinius paminklus ar senovinius darinius įvardija šie rasti istorizmai: *aūkuras istor.* 'aukojimo vieta', *kūlgrinda istor.* 'akmenimis grįstas slaptas povandeninis kelias', *pilkapis istor.* 'kalnelis, supiltas senovėje laidojant', *sarkofāgas istor.* 'prabangus, gausiai puoštas akmenis, medžio, metalo karstas'.

Kultūrinių istorizmų ir etnografizmų grupei priskiriami savos kilmės žodžiai, pavyzdžiui, archaizmai *pažymys psn.* 'požymis', *smōgis psn.* 'smūgis', *žemėveiksliai psn.* 'naudmenos'. Tačiau daugiau rasta tarptautinių istorizmų ir archaizmų: *aeroplānas psn.* 'lėktuvas', *arsenālas psn.* 'įmonė, kurioje gaminami ir taisomi ginklai', *gildija istor.* 'pirklių susivienijimas', *kinematogrāfas istor.* 'filmavimo aparatas', *omnibūsas istor.* 'daugiavietis maršrutinis arklių traukiamas ekipažas', *ōrgija istor.* 'misterijų dalis – siautulingi šokiai, eitynės su deglais', *triūmfas istor.* 'Romos karvedžio iškilmingas įvažiavimas į sostinę, nugalėjus priešą'. Pastarųjų daugiau, nes jie ir dabar aktualūs kai kuriose mokslo srityse, grožinėje literatūroje ir pan., o savus istorizmus ir archaizmus išstumia kitos realijos, jie nyksta greičiau, visuomenėje prigijus patogesniems variantams ar išnykus tam tikroms realijoms.

2. 3. Buitinės sąvokos. Tai senovės buitines realijų, daiktų, patiekalų, rakandų, namų pavadinimai, kurie šiandien nebeaktualūs. Analizuojamuose žodynuose tokių buitinių pavadinimų rasta 18 proc. Dauguma istorizmų ir archaizmų (iš viso – 51) rasti DŽ₄, o DŽ₁ – tik 7. Tokia persvara galėtų būti aiškinama tuo, kad DŽ₁ šie leksikos vienetai dar buvo žinomi platesniam vartotojų ratui, jų nykimas nebuvo išibėgėjęs, nors sovietinė santvarka jau buvo stipriai paveikusi tuometinę žmonių buitį (kolektyvizacija, vienkiemių naikinimas, stiprus tautiškumo neigimas, socializmo skiepijimas ir pan.).

2. 3. 1. Buitinės sąvokos, turinčios pažymą tik DŽ₁. Visi istorinių sąvokų pavadinimai (kalbamuoji atveju archaizmai), rasti DŽ₁, yra savi, t. y. lietuviški žodžiai, pavyzdžiui, *aukštūnis psn.* 'dūminės pirkios ar pirties langelis lubose dūmams išeiti', *dalīs psn.* '2. kraitis, palikimas', *įlaida psn.* 'ant krosnies įdubimas, kur seniau grūdus džiovindavo', *jūngas psn.* 'spragilo raištis, pantelis', *kiŗslas psn.* 'kraujo leidžiamasis įrankis', *langinė psn.* 'antrame trobos gale atskiras, nedidelis kambarys', *vyžā psn.* 'iš karnų pintas senovinis autuvas'.

2. 3. 2. Buitinės sąvokos, turinčios pažymą tik DŽ₄. Istorizmai, archaizmai ir etnografizmai, rasti DŽ₄, taip pat yra savi žodžiai ir senieji skoliniai, pavyzdžiui, *ardākilas etnogr.* 'kartis jaujos pasienyje ardams dėti', *ārklas etnogr.* 'senovinis padargas žemei arti, žagrė, žambis', *atsagtē etnogr.* 'skala su vinelėmis galuose įsegti į audeklą ir jį ištempti,

sprenglys’, *baltiniai* *psn.* ‘balinami, baltinti verpalai’, *brūžkos* *etnogr.* ‘staklės su velenėliais skalbiniams lyginti’, *čėrpė* *etnogr.* ‘molinis indas aguonoms ar šiaip kam trinti’, *darytinis* *etnogr.* ‘varškė, sumaišyta su saldžiu ar rūgusiu pienu arba su grietine’, *demblys* *etnogr.* ‘pirmutinė šiaudinio stogo eilė’, *galiõnas* *etnogr.* ‘gėlėta juosta – merginų ir moterų galvos papuošalas’, *išara* *etnogr.* ‘medinė arklo dalis, ant kurios užmaunami noragai’, *kamarà* *etnogr.* ‘valstiečio trobos patalpa įvairiems produktams ir daiktams pasidėti’, *lauknešà* *etnogr.* ‘uždengiamas medinis indas valgiui neštis į laukus’, *maltuvė* *etnogr.* ‘patalpa, kur laikomos naminės girtos, kamara’, *naktigonė* *etnogr.* ‘gyvulių (ppr. darbinių) ganymas’, *pavarà* *etnogr.* ‘virvelė, įverta į sijono ar kelnių juosmenį, į senoviškų marškinių apykaklę’, *seklyčią* *etnogr.* ‘valstiečių namo kambarys svečiams’, *uorė* *etnogr.* ‘vežimas su aukštais šonais šienui ir javams vežti’, *valizà* *psn.* ‘lagaminas’, *žarnõkai* *etnogr.* ‘valgis iš avies ar paršo skrandžio, supjaustyto gabalėliais ir išvirto sriuboje’.

Pastebėtina, kad tiek DŽ₁, tiek DŽ₄ leidimuose šie žodžiai apibūdina senuosius darbo įrankius ir namų apyvokos daiktus, žmonių buitį, jie nebūdingi nei kapitalizmui, nei socializmui – tai dažniausiai feodaliniam laikotarpiui būdinga leksika. Šiai grupei priklauso tik lietuviški pasyviojo fondo žodžiai – nerasta nei vieno tarptautinio istorizmo, archaizmo ar etnografizmo. Pagrindinis skirtumas – DŽ₄ pateikia daug daugiau žodžių su nuorodomis *etnogr.* ir *psn.*, priešingai nei DŽ₁, kuriame šie žodžiai nežymi jokio praeities atspalvio, nors ekonominė santvarka jau buvo pasikeitusi, taigi tie žodžiai jau turėjo trauktis iš aktyviojo žodyno fondo.

Kiti istorizmai, archaizmai ir etnografizmai, rasti žodynuose (ekonominiai, politiniai-teisiniai, religiniai, administracinių vienetų ir matavimo vienetų pavadinimai, etniniai, kariniai ir istorinį laikotarpį žymintys), nėra tokie dažni. Visi istorinių ir etnografinių sąvokų pavadinimai, rasti DŽ₁ ir DŽ₄, išvardijami bendra abėcėlės tvarka.

2. 4. Administracinio skirstymo sąvokos. Tai mažiausia aptariama grupė, rasta analizuojant pasenusią leksiką. Ji sudaro 3 proc. Šie žodžiai pavadina ankstesnių laikų administracinio (teritorinio) skirstymo vienetus, pavyzdžiui, *apskritis* *psn.* ‘administracinis teritorijos vienetas’ (DŽ₁), *karalystė* *istor., užs.* ‘karaliaus valdoma valstybė’ (DŽ₁), *provincija* *psn.* ‘vietovė, nutolusi nuo stambesnių centrų, nuo sostinės (nedidelis miestas, kaimas ir t. t.)’ (DŽ₁), *kantõnas* *istor.* ‘administracinis teritorinis kai kurių kitų valstybių vienetas’ (DŽ₄). Kaip matyti iš pavyzdžių, administracinio skirstymo vienetų pavadinimų grupė pavadina savos kultūros realijas ir svetimai kultūrai aktualias sąvokas, taip pat žymi ir kapitalistinei, ir feodalinei santvarkai būdingus reiškinius. Be to, *apskritis* ir *provincija* DŽ₄ leidime vėl aktualizuoti ir sugrįžę į vartoseną. Apie žodžio *provincija* traukimąsi į pasyviają leksiką sovietmečiu rašo A. Lyberis: „žodis *provincija*

užleidžia vietą *periferijai*, nes pirmojo reikšmė yra susijusi su užkampiu, su kažkuo užmirštu ir apleistu. Mūsų laikais, kada nyksta skirtumas tarp miesto ir kaimo, kai visur veržiasi kultūra ir mokslas, tokių užmirštų ir apleistų vietų nebėra. Tad pats gyvenimas rodo, kad šia reikšme žodis *provincija* jau pasenęs, neatitinka tikrovės ir todėl nebevertotinas. Nutolusiai nuo centro vietai žymėti tinkamesnis žodis yra *periferija* (plg. Jis gyvena periferijoje, toli nuo sostinės)“ (Lyberis 2009, 174).

2. 5. Ekonominės sąvokos. Ekonominio gyvenimo raidą atspindinti pasyvioji leksika sudaro 6 proc. visos minėtuose žodynuose aptiktos kalbamosios semantikos leksikos. Tai pinigus pavadinantys istorizmai ir archaizmai: *litas* *psn.* ‘piniginis vienetas Lietuvoje buržuazijai valdant’ (DŽ₁), *skatikas* *psn.* ‘pusės kapeikos moneta’ (DŽ₁), *dināras* *istor.* ‘kai kurių viduramžių valstybių auksinė moneta’ (DŽ₄), *gūlden* *istor.* ‘auksinė, vėliau sidabrinė moneta’ (DŽ₄). Šie žodžiai taip pat gali būti skirstomi į svetimos kilmės (*skatikas* [kildinamas iš Italijos], *dinaras* [Senovės Roma, viduramžių Prancūzija, Italija], *guldenas* [Olandija]) ir savus, t. y. lietuviškus (*litas*). Pastarasis po nepriklausomybės atgavimo sugrįžo į aktyviają vartoseną. Be valiutos, pinigų pavadinimų, DŽ₁ ir DŽ₄ taip pat aptikta ir kitus ekonominio gyvenimo procesus ar jų padarinius įvardijančios pasyviosios leksikos, pvz.: *baūdžiava* *istor.* ‘1. visiškas valstiečio darbo, turto ir asmens prievartinis priklausymas feodalui. 2. priverstinis valstiečio darbas feodalui, lažas’ (DŽ₄), *dvarystà* *psn.* ‘baudžiava’ (DŽ₁), *vergovė* *istor.* ‘visuomenės ekonominė formacija, pagrįsta vergų išnaudojimu’ (DŽ₄), *atodirbis* *psn.* ‘atidirbimo lažas’ (DŽ₁), *kėlinys* *psn.* ‘laiko tarpas, kuriuo valstiečiai dirbdavo kurį nors darbą tuo pačiu pradėjimu, be pertraukos’ (DŽ₁), *pāstotė* *istor.* ‘valstiečio prievolė gabenti krovinius ar žmones savo transportu’ (DŽ₄), *dešimtinė* *istor.* ‘feodalinėje santvarkoje – bažnyčiai ar feodalui atiduodama 10-oji valstiečio derliaus dalis’ (DŽ₁), *pylā* *psn.* ‘pyliava’ (DŽ₄), *valdinybė* *istor.* ‘buvimas valdiniu, valdinio priklausomybė’ (DŽ₄), *ikikapitalistinis* *istor., ekon.* ‘buvęs iki kapitalistinės santvarkos’ (DŽ₁), *brangymetis* *psn.* ‘laikas, kada kas brangu’ (DŽ₁), *korporācija* *psn.* ‘grupė asmenų, susivienijusių profesinių ar luominių interesų pagrindais’ (DŽ₁), *palūkanos* *psn.* ‘procentiniai pinigai’ (DŽ₁), *pātentas* *psn.* ‘leidimas krautuvei laikyti, verstis prekyba, pramone’ (DŽ₁), *pirkybos* *psn.* ‘prekybinis santoris, pirkimo operacija’ (DŽ₁), *pirkyklā* *psn.* ‘pirkimo vieta’ (DŽ₁). Dažniausiai tai feodalizmo laikų prievolių (*baudžiava*, *dešimtinė*, *dvarysta*, *kėlinys* ir pan.) bei kapitalistinės santvarkos (*korporacija*, *palūkanos*, *pirkybos*, *ikikapitalistinis* ir pan.) pavadinimai. Pastarasis žodis taip pat turi pažymą *ekon.*, kuri nurodo priklausomybę ekonominių žodžių grupei.

2. 6. Karinės sąvokos. Tyrimo metu rastų karinių istorizmų ir archaizmų grupę – jų iš viso esama 7 proc. – sudaro asmenis pagal karinį laipsnį, rangą, pareigas įvardijantys žodžiai, pvz.: *kornėtas* *psn.* ‘pirmasis karininko laipsnis ikirevoliucinės Rusijos kariuomenės kavalerijoje’

(DŽ₁), *vāchmistras* psn. ‘kavaleristų laipsnis (caro ir kai kuriose užsienio armijose), atitinkantis pėstininkų viršilą’ (DŽ₁), *esaūlas* istor. ‘carinės Rusijos kazokų kariuomenės laipsnis (kaip pėstininkų kapitonas)’ (DŽ₄), *etmonas* istor. ‘Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės ir kai kurių kitų šalių kariuomenės vadas’ (DŽ₄). Visi pavyzdžiai žymi kitiems kraštams būdingus karinius rangus ir laipsnius, išskyrus istorizmą *etmonas*, kuris žymi ir Lietuvoje egzistavusį karinį rangą. Taip pat prie šios grupės priskiriami ir karines formuotes, organizacijas pavadinantys istorizmai ar archaizmai, pvz.: *jūnkeris* istor. ‘Rusijos puskarininkis, kilęs iš bajorų’ (DŽ₄), *kadėtis* istor. ‘kariūnas’ (DŽ₄), *kokárda* psn. ‘metalinis ženklas ant uniforminės kepurės’ (DŽ₁), *falánga* istor. ‘sunkiai ginkluotų pėstininkų glaudi kautynių rikiuotė’ (DŽ₄), *fregatà* istor. ‘tristiebis burinis karo laivas’ (DŽ₄), *intendantūrà* psn. ‘įstaiga, kuri tvarko kariuomenės ūkio reikalus, tiekimą’ (DŽ₄), *muškietà* istor. ‘dagtinis šautuvas’ (DŽ₄), *muškiētīninkas* istor. ‘kareivis, ginkluotas muškietu’ (DŽ₄), *ulōnas* istor. ‘lengvosios artilerijos karys’ (DŽ₄), *kalavijīninkas* psn. ‘kalaviju apsiginklavęs kareivis’ (DŽ₁), *intendántas* psn. ‘kariuomenės ūkio reikalų tvarkytojas, tiekėjas’ (DŽ₄), *kariūnas* psn. ‘karo mokyklos auklėtinis’ (DŽ₁). Šioje grupėje atsiranda daugiau savų žodžių (*vytis*, *kalavijininkas*, *kariūnas*), tačiau didžiąją dalį sudaro tarptautiniai žodžiai. Apie paskutinį pavyzdį (*kariūnas*) plačiau nagrinėdama žodžio *karininkas* reikšmę, užsimena ir E. Jakaitienė: „dabar, be *karininko*, lietuvių kalba turi daugiau tos pačios šaknies žodžių, pavadinančių asmenis, kaip nors susijusius su karu ar kariuomene: *karys*, *kareivis*, *kareiva*, *kariūnas*, *kariautojas* ir *kariauninkas*“ (Jakaitienė 2010, 213). Tai patvirtina šio žodžio grįžimą į aktyviają vartoseną.

2. 7. Matavimo vienetų sąvokos. Tai viena iš mažiausių nagrinėjamuose žodynuose aptiktos pasyviosios leksikos grupių – rasti 3 proc. ploto (žemės), ilgio, svorio, skysčio, laiko matavimo vienetų įvardijančių istorizmų, archaizmų ir etnografizmų, pavyzdžiui, *ašis* psn. ‘kubinis sieksnis’ (DŽ₁), *ūncija* psn. ‘vaistų svorio vienetas, lygus 29,86 g’ (DŽ₁), *aršinas* psn. ‘ilgio matas, lygus 71,12 cm, šio mato matuoklė’ (DŽ₄), *darbūdienis* istor. ‘kolūkiečių dienos darbo norma (iki 1966 m.)’ (DŽ₄), *dešimtìnė* istor. ‘žemės ploto vienetas (1,0925 ha)’ (DŽ₄), *kvortà* istor. ‘skysčių ar biralų saikas’ (DŽ₄), *mylià* istor. ‘kelio matas – maždaug 7 varstai’ (DŽ₄), *pūdas* istor. ‘svorio matas (16,3805 kg)’ (DŽ₄), *varsnà* istor. ‘ilgio matas (apie 125 žingsnius)’ (DŽ₄). Taigi šią pasyviosios leksikos grupę sudaro senieji istorizmai, tačiau rastas ir sovietinių laikų istorizmas *darbadienis*. Kitas įdomus pavyzdys – istorizmas *mylia*, tebenaudojamas anglosaksų šalyse, tačiau DŽ₄ šios reikšmės nepateikia.

2. 8. Politinės ir teisinės sąvokos. Dar viena nedidelė – su politika ir teise susijusių istorizmų ir archaizmų grupė. Ji sudaro 4 proc. visų rastų istorizmų ir archaizmų. Ši grupė yra nevienalytė. Ji apima įvairius istorinius laikotarpius (antiką, feodalizmą, sovietinį laikotarpį, kapitalizmą), pavyzdžiui, *metrikācija* psn. ‘gimimo, mirimo ir vedybų aktų sudarymas’ (DŽ₁), *diktātorius* istor.

‘Romos senato nutarimu konsulo skiriamas neribotos valstybinės valdžios pareigūnas ypatingajai padėčiai’ (DŽ₄), **dominija** istor. ‘valstybė, įeinanti į Britanijos sandraugą’ (DŽ₄), **išbúožinti** istor. ‘atimti iš pasiturinčių ūkininkų gamybos priemones ir žemę’ (DŽ₄)¹⁸, **káncleris** istor. ‘Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės kanceliarijos viršininkas’ (DŽ₄), **sántarvininkas** istor. ‘Santarvės, Antantės (Rusijos, Anglijos ir Prancūzijos sąjungos) narys’ (DŽ₄), **tirōnas** istor. ‘senovės graikų miesto valdovas, smurtu užgrobęs valdžią’ (DŽ₄), **tirōnija** istor. ‘tirono valdymas’ (DŽ₄), **egzekùcija** istor. ‘kūno ar mirties bausmės vykdymas’ (DŽ₄), **servitùtas** istor. ‘1. ribota teisė naudotis svetima nuosavybe (pvz., teisė eiti, kasti griovį per svetimą žemės sklypą ir kt.). 2. tos teisės objektas’ (DŽ₄), **teisýnas** istor. ‘įstatymų rinkinys, kodeksas’ (DŽ₄).

2. 9. Kitos sąvokos. Kai kurie istorizmai, archaizmai ir etnografizmai, rasti žodynuose pasitaiko tik viename ar kitame žodynuose, pavyzdžiui, religiniai (**kalédóti** psn. ‘1. kalėdą rinkti’, **kriváitis** istor. ‘tariamasis senovės lietuvių pagonių tikėjimo kunigas, vaidila’, **krivis** istor. ‘senovės lietuvių pagonių dvasininkas, žynys’, **piligrimas** psn. ‘1. keliaujantis maldininkas, keliautojas į vad. šventąsias vietas’, **šventyklà** prk., psn. ‘2. vieta, kelianti pagarbos jausmus, šventovė: *Mokslo š. Meno š.* (pvz. koks muziejus), **vaidilūtė** istor. ‘amžinosios ugnies saugotoja lietuvių pagonybės laikais’), kurie sudaro 3 proc. visų rastų, ir kreipiniai (**kilnýbė** psn., užs. ‘su įvardžiais: *jūsy, jo, jos* – titulavimo ar kreipimosi formulė į aukštus asmenis: *Jūsy ~e. Jos k.*’, **meldžiamàsis** psn. ‘mano mielas (sakoma į ką nors kreipiantis)’, **pōnas** psn. ‘vardo bei pavardės priedėlis ar kreipimosi į vyrus žodis, kurį į lietuvių kalbą buvo įbrukusios išnaudotojiškos klasės, vartojamas santykiuose su užsieniečiais’ – 1%) – tik DŽ₁, o etniniai (**beļgai** istor. ‘keltų gentys, gyvenusios tarp Senos ir Reino’, **egiptiēčiai** istor. ‘tauta, gyvenusi Egipte ir kalbėjusi savita kalba’ – 1%) ir istorinį laikotarpį (**bendrúomenė** istor. ‘gamybiniais ir kitais santykiais susijęs gyvenimas, kolektyvas’, **cèchas** istor. ‘tuo pačiu amatu besiverčiančių miesto gyventojų luominė organizacija’, **civilizàcija** istor. ‘žmonijos istorijos epocha po barbarybės, kurioje formuojasi tautos ir valstybės, išrandamas raštas’, **kiltis** ‘istor. genčių (ppr. giminiškų) susivienijimas’, **laukinùmas** istor. ‘seniausia žmonijos istorijos epocha, kurioje žmonės gyveno iš maisto rinkimo, medžioklės ir žvejybos’ – 1%) žymintys istorizmai ir archaizmai – tik DŽ₄.

¹⁸ Tiriamojoje žodžių imtyje retas veiksmazodžio, išsiskiriančio ideologine traktuote, pavyzdys.

Istorinių ir etnografinių sąvokų pavadinimai pagal semantines grupes

Sąvokų pavadinimai	Procentai
Socialinės	28
Kultūrinės	26
Buitinės	18
Karinės	7
Ekonominės	6
Politinės teisinės	4
Mato vienetai	3
Religinės	3
Istorinių laikotarpių	2
Kreipinių	1
Etninių	1
Administracinių vienetų	1

Istorinių ir etnografinių sąvokų analizė atskleidžia, kad DŽ₁ ir DŽ₄ aptikta pasyvioji leksika – įvairi, nevienalytė. Keičiantis Lietuvos gyvenimo politinėms, ekonominėms sąlygoms, santvarkoms, kito ir visuomenės ideologinės nuostatos, kultūrinės orientacijos. Nors pasyvioji leksika ir nepasizymi tokiu ryškiu ideologizuotų sąvokų traktuočių kitimu kaip sovietines realijas įvardijantys žodžiai, tačiau ir čia galima pastebėti santvarkų pokyčių sąlygotus skirtumus.

Pagal tai, kokių sričių ir laikotarpių senovės realijas, daiktus, reiškinius žodynuose fiksuoti istorizmai, archaizmai ir etnografizmai įvardija, darbe jie suskirstyti į 12 atskirų grupių, kurios įvardija buitines, socialinio, politinio, religinio, kultūrinio, ekonominio ir kt. gyvenimo realijas, daiktus, reiškinius, asmenis. Kaip matyti iš 2 lentelės, gausiausios iš šių grupių – socialinių (28 proc.), kultūrinių (26 proc.), buitinių (18 proc.), mažiausios – administracinių (1 proc.), ekonominių (6 proc.), karinių (7 proc.), matavimo vienetų (3 proc.), politinių (4 proc.), etninių (1 proc.), kreipinių (1 proc.), istorinių laikotarpių (2 proc.) ir religinių (3 proc.) semantinės grupės.

DŽ₁ ir DŽ₄ rasta ir tik lietuvių tautai aktualios pasyviosios leksikos (*koštuvės, sugrąžtai*, ir kt.), ir jai visai nebūdingų archaizmų ir istorizmų (*dominija, santarvininkas, mylia* ir kt.). Tačiau daugelis archajinių, istorinių realijų, įvykių, reiškinių, daiktų pavadinimų yra ne nacionaliniai (t. y. įvardijantys tik lietuvių tautai aktualius dalykus), bet priklauso daugeliui tautų (tai rodo tarptautinių žodžių gausa).

Abiejų DŽ medžiagos tyrimas atskleidė, jog be pažymų *istor.*, *psn.*, *etnogr.* pasyviajai leksikai priklausantys žodžiai gali turėti ir kitokių pažymų (pavyzdžiui, *ekon.*, *užs.*, *burž.*, *niek.*), kurios dažniausiai atskleidžia ideologizuotą sąvokų vertinimą DŽ₁.

IŠVADOS

Kiekvienas žodynas yra tautos istorijos, kultūros, socialinio gyvenimo atspindys. Pasikeitus visuomenės gyvenimui, pasikeičia ir žodynas: tam tikra dalis leksikos pasensta, pasikeičia kai kurios žodžių reikšmės, atsiranda būtinybė įtraukti naujai atsiradusią leksiką. Magistro darbe aptarti visuomenės socialinio gyvenimo pokyčių atspindžiai, remiantis žodžių apibrėžimais *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pirmame (DŽ₁) ir ketvirtame (DŽ₄) leidimuose (atitinkamai 1954 ir 2000 m.). Šie žodynai atspindi du svarbiausius XX a. laikotarpius: sovietinės santvarkos kūrimąsi ir įsitvirtinimą nuo 1940 iki 1989 m., jos griuvimą ir nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimą 1990 m. Rasti 612 leksikos vienetai, kurių apibrėžimai *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose išsiskiria ideologine traktuote.

Žodžių ir jų apibrėžimų analizė atskleidė, kad pagal semantiką ideologiškai pakitusi leksika pasiskirsto į dvi grupes: 1) sovietinį požiūrį į sąvokas atspindintys žodžiai (508 žodžiai) ir 2) pasenusias ir etnografines sąvokas pavadinantys žodžiai (104 žodžiai).

Pirmosios grupės žodžiai pagal semantiką suskirstyti į 11 grupių, ryškiausiai atspindinčių XX a. įvykusius pokyčius. Procentualiai sąvokų pavadinimai pasiskirstė taip: politinės (20 proc.), kultūrinės (17 proc.), socialinės (17 proc.), ekonominės (13 proc.), etninės (9 proc.), teisinės (8 proc.), religinės (8 proc.) sąvokos, o kitos gerokai mažesnės – atitinkamai karinės (4 proc.), buitinės (2 proc.), administracinių vienetų (1 proc.) ir istorinių laikotarpių (1 proc.) pavadinimų grupės.

Antrosios grupės žodžiai pagal semantiką suskirstyti į 12 grupių. Daugiausia rasta socialinių (28 proc.), kultūrinių (26 proc.), buitinių (18 proc.) sąvokų pavadinimų, mažiausia – karinių (7 proc.), ekonominių (6 proc.), politinių (4 proc.), religinių (3 proc.), matavimo vienetų (3 proc.), istorinių laikotarpių (2 proc.), kreipinių (1 proc.), administracinių (1 proc.) ir etninių (1 proc.) sąvokų pavadinimų.

Išnagrinėjus apibrėžimais įtvirtintus ideologinės traktuotės pokyčius, paaiškėjo, kad:

1. Ryškiausiai politinio ir socialinio gyvenimo sąlygotas požiūris į pavadintas sąvokas DŽ₁ atspindi su pažymomis *burž.*, *užs.*, taip pat su specialiosiomis pažymomis *polit.*, *ekon.*, *teis.*, *kar.* ir pan. pateiktų žodžių apibrėžimuose (*fašizmas*, *provokacija*, *reakcija*, *dividendas*, *biblija*, *spekuliacija*, *kampanija* ir pan.). DŽ₄ dėsningai pasikeitė tokių sąvokų aiškinimas, o žodžiai, turintys pažymą *burž.* arba tokius apibūdinimus kaip *buržuazinė visuomenė*, *eksploatacinė santvarka*; *buržuazijos klasė*, *kapitalistų klasė* ir pan. reikšmių apibrėžimuose, į jį nebeįtraukti.

2. DŽ₁ rasta žodžių, neturinčių jokios pažymos, nors apibrėžimų analizė parodė, kad jų reikšmių aiškinimas atskleidžia santykį su socialine aplinka ir santvarka. Dažniausiai šių žodžių apibrėžimuose ar jų iliustraciniuose pavyzdžiuose vartojami ideologiniai ir propagandiniai posakiai *kapitalistinė šalis; buržuazijos valdymas; buržuazinė pažiūra; klaidinga teorija; antiliaudinė srovė; agresyviai nusiteikusios buržuazijos ideologija; grobiamieji siekimai; išsigimstantis nusmukęs imperialistinės buržuazijos skonis; buržuazijos klasiniai, išnaudotojiški interesai* ir kt. Tokios kalbinės raiškos tikslas – vaizduoti neigiamai kapitalistines šalis. DŽ₄ tokio pobūdžio komentarai taip pat panaikinti.
3. Sovietmečiu kapitalistinei santvarkai būdingi žodžiai traukėsi į pasyviąją vartoseną, t. y. vyko jų deaktualizacija (*tautininkas, premjeras, socialdemokratija, bedarbis, opozicija, labdarys, skautas* ir kt.). Žlugus Sovietų Sąjungai, daugelis jų grįžo į aktyviąją vartoseną, aktualizavosi. Pasikeitus politinei ir ekonominei santvarkai, DŽ₄ panaikintas sovietinės ideologijos atspalvis.
4. Priešingas procesas vyko Lietuvai atgavus nepriklausomybę – DŽ₄ į pasyviąją vartoseną pasitraukė sovietinės ideologijos sąvokos (*bolševikas, socializmas, liaudies komisaras, Raudonoji gvardija, mokslų kandidatas, buožė, draugas, persigimėlis, proletariatas* ir kt.).
5. Palyginti su DŽ₁ kai kurių žodžių reikšmių DŽ₄ tiesiog nebeliko, nes jos prarado savo aktualumą (*sanacija, socialistas, konvejeris, fenomenas, malūnėlis, objektyvizmas* ir pan.).
6. Rasta tokių pavyzdžių, kai žodžiai vartojami ir kapitalizmui, ir socializmui būdingoms realijoms pažymėti, tačiau jų samprata skirtinga, todėl DŽ₁ šios reikšmės pateikiamos diferencijuotai viename antraštinio žodžio lizde (*bankas, ferma, trestas*), o nebepateikiamos DŽ₄. Tai parodo žodžių reikšmių susiaurėjimą DŽ₄.
7. Socialistinei santvarkai būdingų reikšmių ar iliustracinių pavyzdžių DŽ₄ nebeliko, sąvokų apibrėžimai tapo neutralūs ir objektyvūs, nes aktualumą prarado pačios sąvokos – nelikus valstybės, nėra prasmės šiuolaikinės leksikografijos šaltinyje išsamiai aprašyti jai būdingus reiškinius. Kai kurie sovietizmai liko, tik jų apibrėžimai tapo šiuolaikiškesni (*buožė, darbadienis, marksizmas* ir kt.).
8. Lyginant su kitais žodynais, pastebėta, kad sovietmečiu išleistuose leksikografijos leidiniuose žodžiai apibrėžiami panašiai (TŽŽ; taip pat latvių kalbos žodyne LLVV) – juose ryškiai atsispindėjo politinė ideologija. Ideologinio žodžių reikšmių traktavimo nebeliko po nepriklausomybės atgavimo išleistuose žodynuose.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Akelaitis G. ir kt. *Specialybės kalba: administracinės kalbos vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2009, 424 p.
- Balašaitis A. Lietuvių kalbos leksikos norminimo raida. *Kalbos kultūra* 81, 2008, p. 112–131.
- Barauskaitė J. *Leksikologijos pradmenys: (leksikos sluoksniai)*. Šiauliai: ŠPI leidykla, 1980, 53 p.
- Čepaitienė G. Kreipinių vartojimo periodikoje pokyčiai. *Leksika – socialinės raidos atspindys: konferencijos pranešimai*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 1999, p. 23–28.
- DŽ₁ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Pirmas leidimas. Vyr. red. J. Kruopas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954, 990 p.
- DŽ₄ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Ketvirtas leidimas. Vyr. red. S. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 967 p.
- KTŽ – Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990, 278 p.
- Girčienė J. *Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartoseną*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, 192 p.
- Hawkins L., Fook J., Ryan M. Social Workers' Use of the Language of Social Justice. In: *British Journal of Social Work* 31, 2001, p. 1–13.
- Jakaitienė E. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, 323 p.
- Jakaitienė E. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, 351 p.
- Jonikas P. *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*. Čikaga: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, 454 p.
- Jonikas P. *Lietuvių kalbos raidos apžvalga*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1969, 38 p.
- Karaliūnas S. *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Antrasis monografijos *Kalba ir visuomenė* pataisytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 466 p.
- Keinys S. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas per penkiasdešimt metų*. *Kalbos kultūra* 77, 2004, p. 76–83.
- Klimavičius J. [Recenzija] Kazimieras Gaivenis. Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys. Vilnius; LKI leidykla, 2002, 148 p. *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius, 2005, p. 246–258.
- Kruopas J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 555 p.
- Kvašytė R., Čepaitienė G., Župerka K. Istorija kaip kalbos ir raštijos stilistinio savitumo veiksnys (lietuvių ir latvių paralelės). *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Sud. ir ats. red. R. Kvašytė. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2006, p. 40–53.

- Kvašytė R. Pastabos dėl latvių kalbos žodyno „Latviešu literārās valodas vārdnīca“. *Leksikografija ir leksikologija. Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė. D. 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, p. 221–237.
- Kvašytė R. Svetimybės latvių ir lietuvių dalykinėje kalboje. *Kalbos kultūra* 68, 1996, p. 66–70.
- Kvašytė R. Visuomenės socialinių pokyčių atspindžiai latvių kalbos žodynuose. *Acta humanitarica universitatis Saulensis: mokslo darbai. Skiriama Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto 50-mečiui*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2006, p. 75–87.
- Kvašite R. „Latviešu literārās valodas vārdnīcas“ leksikas aktualizācija. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 7. Liepāja: LiePA, 2003, 330.–340. lpp.
- Lyberis A. Lietuvių literatūrinės kalbos leksikos praturtėjimas tarybinės santvarkos metais. *Leksikografijos teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 129–196.
- Martinkus B., Neverauskas B., Sakalas A. *Aiškinamasis įmonės vadybos terminų žodynas*, Kauno technologijos universitetas. Kaunas: Technologija, 2000, 234 p.
- Melnikienė D. Pasenusi leksika ir naujažodžiai dvikalbiuose žodynuose. *Kalbotyra* 61(3), 2009, p. 73–84.
- Miliūtė R. *Apie kalbą ir mus*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2006, 180 p.
- Naktinienė G. Bendrinės kalbos žodynas ir leksikos norminimo problemos. *Kalbos kultūra* 73, 2000, p. 12–23.
- Naktinienė G. Specialiosios leksikos pateikimas „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“. *Kalbos kultūra* 75, 2002, p. 47–55.
- Palionis J. *Kalbos mokslo pradmenys*. Vilnius: Jandrija, 1999, 310 p.
- Palionis J. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1979, 317 p.
- Palionis J. *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 335 p.
- Palionis J. *Lietuvių rašomosios (literatūrinės) kalbos istorijos įvadas: metodiniai nurodymai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1989, 74 p.
- Salys A. *Raštai III*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1985, 545 p.
- Skardžius P. *Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena*. Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1971, 80 p.
- Stoškus K. Tautinė kalba nacijų susiliejo politikoje. *Kokia tautos kalba*. Sud. K. Župerka. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 76–86.
- ТӢӢ 1951 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Red. I. V. Liochinas ir prof. F. N. Petrovas. Liet. leid. redagavo Ch. Lemchenas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, 722 p.

ТӖӖ 2003 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Antrasis, pataisytas leidimas. Ats. red. A. Kinderys. Vilnius: Alma littera, 2003, 790 p.

Vilkaitė I. Lietuvių ir latvių istorizmų aktualizacija ir deaktualizacija. *Studentų darbai–2004*. VIII studentų ir magistrantų mokslinės konferencijos programa ir tezės. Šiauliai, 2004, p. 88–89.

Vilkaitė I., Kvašytė R. Pasyvioji leksika lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių žodynuose. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Sud. ir ats. red. R. Kvašytė. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2006, p. 225–243.

Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*. T. VI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, 394 p.

Виноградов В. *Великий русский язык*. Москва: OGIZ, 1945, 172 с.

Vilkaitė I., Kvašytė R. Pasyvioji leksika lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių žodynuose. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Sud. ir ats. red. R. Kvašytė. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2006, p. 225–243.

Interneto šaltiniai

1. Prieiga per internetą http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=592&Itemid=1 (žiūrėta 2012 04 03)
2. Prieiga per internetą <http://www.lkz.lt/dzl.php?13> (žiūrėta: 2011 01 18)
3. Prieiga per internetą http://lt.wikipedia.org/wiki/Didysis_T%C4%97vyn%C4%97s_karas (žiūrėta: 2012 08 08)
4. Prieiga per internetą http://www.scribd.com/doc/77215782/10/Sovietin%C4%97-propaganda#outer_page_60 (žiūrėta 2012 04 03)
5. Prieiga per internetą <http://www.sovietika.lt/356846/straipsniai/stalinizmas/kulturos-sovietizavimo-projektai-ir-pirmieji-rezultatai> (žiūrėta: 2012 09 01)
6. Prieiga per internetą <http://www.sovietika.lt/603016/straipsniai/stalinizmas/istikimi-ir-palauzti-rasytojai-panasaus-likimo-herojai> (žiūrėta: 2012 09 01)
7. Prieiga per internetą <http://www.atgimimas.lt/Kultura/Skautai-Lietuvai-truksta-budriu-zmoniu>(žiūrėta: 2012 04 30)
8. Prieiga per internetą http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=104 (žiūrėta: 2012 04 15)
9. Prieiga per internetą <http://viskaskrikstynoms.lt/straipsniai/krikstynu-paprociu-tyrinetoja-brangina-krikstamotes-pareiga> (žiūrėta: 2012 08 18)
10. Prieiga per internetą http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_vaizdas.nuotrauka?p_cat_id=104077&nt_id=160481&p_kalb_id=1 (žiūrėta: 2012 08 16)

11. Prieiga per internetą <http://www.komisija.lt/lt/dokumentas.php?id=1173950015> (žiūrėta: 2012 10 14)
12. Prieiga per internetą <http://www.hrmi.lt/naujiena/326/> (žiūrėta: 2012 10 14)